

**QAACCESSA AFSEENAA DAJJAAZMAACH KUMSAA
MORODAAFI MASARAA ISAA**

MARAA'OL MOOSISAA

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOOLLEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI, MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

**QAACCESSA AFSEENAA DAJJAAZMAACH KUMSAA
MORODAAFI MASARAA ISAA**

MARAA'OL MOOSISAA

GORSAAN: DASTAA DASSAALANY (PHD)

**WARAQAA QORANNOO ULAAGAA DIGIRII
LAMMAFFAA(MA) AFAAN OROMOOFI OGBARRUU
BARSIIISUUN GAMIISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF
DHIHAATE**

YUUNIVARSIITHI ADDIS ABABAA

**KOOLLEJJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI,
MUUMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKLOORII**

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

YUUNIVARSIITHI ADDIS ABABAA

SAGANTAA DIGIRII LAMMAFFAA

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoon, Ogbarruu, Gamisaan Guuttachuuf Mata duree **“QAACCESSA AFSEENAA DAJJ. KUMSAA MORODAAFI MASARAA ISAA”** jedhu Maraaol Moosisaan kan qophaa’e Sadarkaa Ulaagaa Yuunivarsiitichi kaa’e guuteera.

KoreeQormaataa

Qoraa _____Mallattoo _____Guyyaa_____

Qoraa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

IttiGaafatamaaMuummeeynQindeessaaSagantaadigiriilammaffaa (MA)

Axereeraa

Kayyoon qorannoo kanaa Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa kan magaalaa Naqamteetti argamu qaaccessuu kan jedhudha. Qorannoon kunis kaayyoo isaa bu'uura godhachuun ykn akeeka qorannoo isaa'rratti hundaa'uun qorannoo seenawaa (historical research)tti yommuu garagaaramu, tooftaaleen iddatteessuu qorannichaa immoo iddatteessuu kaayeffataati. Malootni funaansa ragaaleef hojiirra oolan afgaaffii, daawwannaa fi sakatta'a dookimentiin suuraalee fudhachuun yoo ta'u, ragaaleen mala kanaan guuraman immoo tooftaa qorannoo seenawaa fayyadamuun xiinxalamanii qaacceffamaniiru. Adeemsa kana hordofuun hojiiwwan qorannoo kanaan bira gahaman: seenaa Dajj. Kumsaa Morodaa dhalootaa hanga du'aatti maal akka ta'e agarsiiseera. Kunis hidda dhalootaa isaa keessaa keesumatti beekamtummaa kumsaafis ta'e hidda dhalootichaaf gumaacha guddaa kan taasisan akaakayyuu kumsaa kan ta'an Bakaree Godaanaa irraa kaasee gara kumsaatti dhufuun kumsaan nama dandeettii qabu nama cimaa akka ta'e bira gahameera. Akkasumas aangoo biyya bulchuu kan argatan abbaasaaniirraa dhaalaan akka ta'eefi bara bulchiinsa isaanii keessatti hojiiwwan seena-qabeeyyii baay'ee akka hojjetan yoo ta'u, hojiiwwan isaanii keessaa, ijaarsa masaraa isaanii, ijaarsa riqichoota laggeen Dhidheessaafi Daabbus, babal'isuu daldaalaafi daandiiwwanii isaan ijoodha. Kana malees, qorannoo kanaan kan bira gahame yoomessa ijaarsa masaraa isaa, wantoota ykn meeshaalee masaraan kun irraa ijaarame, masarichi ogeessota Oromoo naannoo sanaan akka ijaramee fi tajaajila masaraan kun kennaa tureefi jiru ta'uu isaati. Kanumaan wal-qabatee ijaarsi masarichaa sirna ittiin bulmaata uummata Oromoo kan ta'e Sirna Gadaafi aadaa Oromoo waliin fakkoommii akkamii qabaachuun akka tajaajilaa ture ibsuun dhumarratti yaboon itti kennamuu qabu itti kennamee jira.

Galata

Qorannoo kanaaf jalqabaa hanga dhumaatti gorsaa naaf ta'anii yaadaafi gorsa hammana hinjedhamneen na utubanii milkaa'ina qorannoo kanaaf daandii kan ta'an Dr.Dastaa Dassaalanyiif galata daangaa hinqabnen qaba.

Itti aansuun yeroofi yeroo maleetti natti dadhabanii aarsaa guddaa kanfaluun yaadaafi deeggarsa maallaqaatiin na duuka bu'uun jabaadhu jechuun gumaacha guddaa kan naaf taasisan maatii koo hundaan galatoomaan jedha.

Akkasumas Waajjira Aadaafi Tuurizimii Bulchiinsa Magaalaa Naqamteefi hojjetoota Golaambaa Wallaggaa kan ta'an na cina dhaabbachuun deeggarsa naaf godhan hundaan uumaafi uumamni isin haa eebbisuun gumaacha kooti.

Yeroo isaanii isa mi'a qarshiin jijjiramuu hindandeenye aarsaa gochuun gaaffii afaanii kanan waliin taasise, daawwannaafi dookimentii sakatta'uurratti kan na gargaaruun fiixaan bahiinsa hojii qorannoo kanaaf tumsa taasisan hundaaf hangan jechootatti fayyadamee barreesseen olitti guddaa godheen galateeffadha.

Dhumarratti qorannoon kun bifa kanaan miidhagee barreffamee akka dhiyaatuuf nuffiifi saalfii tokko malee meeshaalee barreeffamaa garaa garaa kanneen akka “laap-tooppiin” kan na deeggaran Hoogganaa Mana Barumsaa Gatamaa Sad.2ffaa kan ta'an B/saa Janbaree Baay'isaa waaqni hawwii keessan isiniif haa guutu, umrii keessan umrii harragessaa isiniif haa taasisuun hawwii kooti.

Ibsaafi Hiika Jechootaa

Jechootni armaan gaditti hiika isaanii waliin tarreeffaman waraqaa qorannoo kana keessatti hiika kennameef kana bakka bu'uun tajaajila kennu. Haa ta'u malee, bakka garaa garaatti hiika biraafi tajaajila biroo kennuu nidanda'u.

Booji'uu - To'achuu, Harkatti galfachuu

Buqurii - Dhugaatii aadaa Wallaggaa keessaa isa tokko

Caccabsaa - Nyaata aadaa Wallaggaa keessaa isa tokko

Dagaa - Lafa jireenyaa, naannoo

Dikkaa - Irra keessa manaa

Dhaddacha - Waltajjii falmii mana murtii

Ganaa - Kan waadaa hineegne, kan hinamanamne

Gumaata - kaffaltii namootni waamicha tokko irratti kennan

Kaloo - Bakka dheedicha loonii

Karra - Balbala

Koonyaa - Kutaa biyyaa ykn naannoo tokkoo

Labata - Dhaloota

Leellifamaa - Himamaa, Dubbatamaa

Luba baasuu - Bilisoomsuu

Maartireezaa - Qarshii bara bulchiinsa Kumsaafaa itti fayyadamaa turan

Morkitoota - Falmitoota

Muuda - Aangoo, Shumata

Qalaadii - Safartuu qabiyyee lafaa

Ibsa Gabaajeefi Kottoonfachiisaa

A.G. - Afgaaffii

A.L.H. -Akka Lkkoofsa Habashaatti

K.K.F. - Kan Kan Fakkaatan

T. L. - Tarree Lakkoofsaa

Dajj. - Dajjaazmaach

Jen. - Jeneraal

Kor. -Koroleen

Qaany. - Qaanyaazmaach

Sad. - Sadarkaa

BAAFATA

Qabiyyee

Fuula

Axereera.....	i
Galata.....	ii
Ibsaafi Hiika Jechootaa.....	iii
Ibsa Gabajeefi Kottoonfachiisaa.....	iv
Baafata Suuraa.....	viii
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	12
1.1. Seen-duubee Qorannichaa.....	12
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	13
1.3. Kaayyoo Qoraannichaa	15
1.3.1. Kaayyoo Gooroo.....	15
1.3.2. Kaayyoo Gooree	15
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	15
1.5. Daangaa Qorannichaa	16
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	16
1.7. Haala Walii Gala Magaalichaa.....	17
Boqonnaa Lama: Sakaatta’a Barruu	21
2.1. Fookloorii	21
2.1.1. Gosoota Fookloorii	24
2.1.1.1. Afoola	25
2.1.1.2. Meeshaalee Aadaa	26
2.1.1.3. Aartii Duudhaa.....	28
2.1.1.4. Barsiifata Aadaa.....	31
2.1.2. Yaad-rimee seenhimtee	31
2.1.2.1. Faayidaa Qorannoo Seenhimtee	32
2.1.2.2. Seenhimtee Dhuunfaa /Personal Narratives/	33
2.2. Yaadiddama Qorannichi Bu’uureffate	35
2.2.1. Yaadiddama Tajaajilaa (Functional Theory).....	36

2.2.2. Yaadiddama Fakkoommii (Symbolic Theory)	36
2.2.2.1. Fakkoommii Beekumsaa.....	37
2.2.2.2. Fakkoommii Mallattoon Argaman.....	37
2.3. Sakatta’a Qorannoowwan Wal-fakkii	38
Boqonnaa Sadii: Malleen Qorannichaa	40
3.1. Irraaawwatama Qorannichaa.....	40
3.2. Madda Odeeffannoo	41
3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu	41
3.4. Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo	42
3.4.1. Daawwannaa.....	43
3.4.2. Af-gaaffii	43
3.4.3. Sakatta’a Dookumantii	43
3.5. Meeshaalee Warabbii	44
3.6. Naamusa Qorannichaa.....	45
3.7. Qindeeffamaafi Mala Qaaccessa Ragaalee	45
3.8. Haala Barreeffamootni Madda Irraa Argaman Ittiin Dhiyaatan	45
Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaa	47
4.1. Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaa.....	47
4.1.1. Hidda Dhalootaa Dajj. Kumsaa Morodaa.....	55
4.1.2. Bara Bulchiinsa Dajjaazmaach Kumsaatti Daangaa Bulchiinsa Leeqaa Naqamtee.....	71
4.1.3. Caasaa Bulchiinsaa Masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa	74
4.1.4. Bara Bulchiinsa Dajj. Kumsaatti muuda(Shumata)fi Akkaataa Muudamaa ...	83
4.1.5. Bara Bulchiinsa Dajj. Kumsaatti Haala Garbootaa	85
4.1.6. Bara Bulchiinsa Dajj. Kumsaatti Haala Lafaafi Qotee Bulaa	88
4.2. Hojiiwwan Seenaaqabeessa Dajj. Kumsaan raawwataman	91
4.2.1. Hojii Ijaarsa Masaraa.....	92
4.2.1.1. Mana Bultii ykn Mana Jireenyaa	94
4.2.1.2. Gamoo ykn Mana Fooqii	94
4.2.1.3. Mana Seeraa.....	95
4.2.1.4. Mana Dhiiraa ykn “Ye Wendi Ilfiny”	96

4.2.1.5. Mana Dubartii ykn “ye Seet Ilfinyi”	97
4.2.1.6. Mana Kennaa ykn “Ye sixoota beet”	98
4.2.1.7. Kutaa Maallaqaa	98
4.2.1.8. Galma Gibiraa	99
4.2.1.9. Gola nyaatni itti qophaa’u ykn kushiinaa	100
4.2.2. Hojii Ijaarsa Riqichoota Laggeen Dhidheessaafi Daabbus	102
4.2.3. Hojii Barumsa Babal’isuu	104
4.2.4. Hojii Eegumsa Fayyaa	105
4.2.5. Hojii Daldaala Babal’isuu	107
4.2.6. Hojii Eegumsa Bosonaafi Bineensota Bosonaa	109
4.3. Akkaataa Dhuma Dajj. Kumsaafi Bara Bulchiinsa isaanii	110
4.4. Ijaarsa Masaraa Dajj. Kumsaafi Fakkoommiiwwan Ijaarsa Masarichaa	113
4.4.1. Mana Dhiiraa (Ye Wendi Ilifinyi)	113
4.4.2. Mana Dubartii (Ye Seet Ilfinyi)	114
4.4.3. Mooraa Masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa	115
Boqonnaa Shan: Cuunfaa Argannoofi Yaboo Qorannichaa	116
5.1. Cuunfaa Argannoo	116
5.2. Yaboo	118
Wabiilee	
Dabaleewwan	

Baafata Suuraa

Suuraa	Fuula
Suuraa: 1 Suuraa manneen mooraa masarichaa keessatti argamu agarsiisu.....	9
Suuraa: 2 Suuraa yommuu qorataan xalayaalee sakatta’u agarsiisu.....	33
Suuraa: 3 Suuraa Dajj. Kumsaa Morodaa agarsiisu.....	43
Suuraa: 4 Suuraa mana Fooqii jedhamuun isa beekamu agarsiisu.....	84
Suuraa: 5 Suuraa mana Seeraa jedhamuun isa beekamu agarsiisu.....	85
Suuraa: 6 Suuraa mana Ye Wendi Ilfinyi jedhamuun isa beekamu agarsiisu.....	86
Suuraa: 7 Suuraa mana Ye Seet Ilfinyi jedhamuun isa beekamu agarsiisu.....	87
Suuraa: 8 Suuraa mana Galma Gibiraa jedhamuun isa beekamu agarsiisu.....	89

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1. Seen-duubee Qorannichaa

Boqonnaan kun haalduree qorannoo kanaa irratti kan xiyyeeffatu yommuu ta’u isaanis: ka’umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa, hanqinoota mudataniifi haala walii gala naannoo qorannoon irratti gaggeeffame bu’uureffachuun bu’aa argamu irratti ta’a. Seen-duubee qo’annichaa yoo ilaallu, uummatni oromoo uummata Bahaafi giddugaleessa Baha Afiriikaa keessa waggoota dheeraaf jiraachaa tureefi saba bal’aa gaanfa Afiriikaa keessatti beekamu. Sabni kun akka saba tokkootti seenaa galmaa’ee hindhumneefi daangaa hinqabne qaba. Dirribii Damisuu (2014:12) saba tokko yommuu ibsu “Saba tokko jechuun uummata afaan tokko dubbatu, aadaa wal-fakkaatu qabu, daga tokko keessa walitti aanee bara dheeraa kan jiraateefi akkasumas tolaafi hamaa kan waliin dabarse ta’ee, fuula durattis waliin jiraachuuf kan fedha qabu jechuudha” jedhee ibsa. Yaadni kun kan nu agarsiisu sabni Oromoo durii jalqabee hanga ammaatti akkasumas fuula duraattis afaan isaatiin kan walii galu, aadaa wal-fakkaataa kan qabuufi waliin jireenya isaa keessatti hamaafi gaarii, gaddaafi gammachuufi kkf waliin qooddatee jiraachaa kan tureefi jiru akkasumas jiraatu ta’uu isaati. Kana malees, akka Tulluu Goolee (2013:17) jedhutti “Saba tokko kan saba jedhanii yaaman yoo afaan mataa ofii qabaate, aadaa ittiin bulu qabaateefi seenduubee ofii qabaate” jechuun maalummaa saba tokkoo ibsa. Kanaafuu sabni tokko saba jedhamuuf Afaan, Aadaafi seenaa mataa isaatii qabaachuun dirqama.

Afaan hawaasni waliin jiraatu tokko kan inni ittiin walii galu, yaada wal-jijjiru, gaddaafi gammachuu, jaalalaafi jibba isaa ittiin ibsatu, jiruufi jireenya guyyaa guyyaa ittiin walii ibsuufi kkfdha. Aadaan immoo hawaasa tokko isa biroo irraa addaan baasee kan agarsiisu mallattoo sabichaati. Gochaawwan, aadaan, duudhaan hawaasaafi kkf’n durii kaasee hanga ammaatti jiran seenaan himama. Kanaafuu seenaan calaqqee waan darbee, kan ammaafi akeektuu isa dhufuuti.

Seenaa saba tokkoo qorataniid dhalootaaf dabarsuun immoo sammuu madaala eegge dhugaa jiru lafa kaa’ee dhalootaaf galaasu barbaachisa. Kana ta’uu baatee qorataan fedhii, faayidaafi olaantummaa mataa isaatiif akka barbaadetti jallisee ykn dabsee kan barreessu yoo ta’e kun seenaa osoo hintaane fafa. Seenaa saba Oromoo yoo ilaalle

jaarrrawwaniin kan lakkaa'amuuf barreessitootni seenaa akka barbaadanitti jallisanii, cabsanii, abaaranii barreessaa turaniiru. Kunis seenaa fedhiifi dantaa sabichaa osoo hintaane kan barreessitota sanaa kan calaqqisiisu. Yaada kana Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa (1998:29) yommuu ibsu “seenaan waa’ee Oromoorratti barreeffamaa ture keessumaayyuu, madda saba Oromoorratti fedha siyaasaaf qofa kan qindeeffamaa ture waan fakkaatu” jedha. Haala seenaa saba Oromoo yoo ilaalle akkuma seenaa saba kamiyyuu seenaa siyaasaa, dinagdeefi hawaasummaa waliin walitti hidheenya daangaa hinqabne qaba. Walumaa galatti seenaa saba Oromoo keessatti namootni hojiiwwan seena qabeessa raawwataniifi bakkeewwan seena qabeessa ta’anii dhalootaa dhalootatti leellifamaa darban jiru. Namootaafi bakkeewwan seena qabeeyyii sanniin keessaa kanneen akka kor. Abdiisaa Aagaa, Sheek Bakirii Saphaloo, Onesmoos Nasiib, Jen.Taaddasaa Birruu, masaraa Abbaa Jifaar, Haroo Wancii, Holqa Soof Umar, Dirree Sheek Huseenfaa eeruun nidanda'ama.

Kanumaan wal-qabatee seenaa saba Oromoofi bakkeewwan seena qabeessa Oromiyaa keessaa tokko kan ta’e Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi Masaraa isaati. Dajj. Kumsaa Morodaas bara bulchiinsi moototaa dagaagee turetti mootii Wallaggaa ta’anii bulchaa kan turaniifi masaraa mootii kan qabu ta’uu isaati. Bu’uuruma kanaan qorataan kunis Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa Godina Wallaggaa Bahaa Magaalaa Naqamteetti argamu irratti qorannoo gaggeessuuf kan dhimmamedha.

1.2. Ka’umsa Qorannichaa

Qorannoon kun seenaa saba Oromoo keessaa Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi Masaraa isaarratti kan xiyyeffatu. Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraan isaas baroota uummatni Oromoo sirna bittaa habashootaa keessa sirna mootiin bulaa ture keessa mootii Wallaggaa ta’uun beekamaa kan ture yoo ta’u, sababoota garaagaraa irraa kan ka’e yeroo ammaa kana seenaan mootichaas ta’e masaraa isaa irraanfatamaa jira. Kanuma irratti hundaa’uun qorannoo kana akkan gaggeessuuf wantootni na kakaasan nijiru. Kanneen keessaa inni jalqabaa waggoota muraasa dura yommuun masaraa kana daawwadhatti wantootni adda naaf hinbaane lama na mudatanii turan. Isaanis: tokkoffaan masaraan kun lammiiwwan biyyoota alaa dhufaniin ijaarame kan jedhuufi inni lammaffaaan ogummaa uummata Oromootiin ijaarame kan jedhu waan ta’eef ijaarsi masaraa kanaa dhuguma

lammii biyya alaadhaan kan ijaarame moo ogummaa uummmata Oromooti kan jedhu addaan baasee beekuufi dhaloota beeksisuuf ta'a. Kana malees qorannoowwan dhimma kan irratti adeemsifaman baayyee muraasa waan ta'aniif akkasumas waa'een afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaas ta'e kan masaraa haala ifaafi amansiisaa ta'een kan hinjirre waan ta'eef qorannoo kana irratti akkan hojjedhu na kakaaseera. Dimshaashumatti dhimmoonni irra keessatti tuqaman kunniin jalqabatti qorannoo akkan irratti gaggeessu waan na taasisseef ka'umsi qorannoo kanaas kana irratti kan xiyyeeffatu ta'uu isaati.

Kanaafuu, qorataan Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa Godina Wallaggaa Bahaa Magaalaa Naqamteetti kan argamu qaaccessuun ka'umsa qorannichaati. Sababni isaas afseenaan Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa kun gadi fageenyaan xiinxalamee erga qaaccessamee booda kan yeroo ammaa kana dagatamaa jiru yaadatamaa labata dhufuuf hambaa ta'ee tajaajiluu danda'a jedhamee waan yaadamuuf. Ittuma fufuun qorannoon qorannoowwan seenawaa keessaa tokko ta'e kun qaacceessa Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa Godina Wallaggaa Bahaa Magaalaa Naqamtee keessatti argamu kana afseenaafi hojiiwwan seena qabeessa Dajj. Kumsaa Morodaa, akkaataa ijaarsa masaraa isaa, abbaa ogummaa ijaarsa masarichaa, yoomessa masarichaafi fakkoommiiwwan ijaarsi masarichaa Aadaa Oromoofi sirna Gadaa Oromoo waliin qabu irratti hundaa'uun gaaffiiwwan bu'uura qopheessuun kan qaaccessame.

Bu'uuruma kanaan, gaaffiiwwan qorannoon kun deebisu kanneen armaan gadiiti.

- Afseenaafi hojiin seena qabeessi Dajj. Kumsaa Morodaa maal fa'i?
- Dajj. Kumsaa Morodaa yoomessa kam keessa mootii ta'ee tajaajile?
- Masaraan Dajj. Kumsaa Morodaa eenyuuniifi yoomessa kam keessa ijaarame?
- Masaraan Dajj. Kumsaa Morodaa maal maal irraa ijaarame?
- Ijaarsi masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa Aadaa Oromoofi Bulchiinsa Sirna Gadaa Oromoo waliin fakkoommiiwwan akkamii qaba?

1.3. Kaayyoo Qoraannichaa

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa qaaccessuudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

Qorannoon kun kaayyoowwan gooree armaan gadii of keessaa qaba. Isaanis:

- ❖ Afseenaafi hojiiwwan seena qabeessa Dajj. Kumsaa Morodaa tarreessuu.
- ❖ Masaraan Dajj. Kumsaa Morodaa maal irraa akka ijaarameefi eenyuun akka ijaarame agarsiisuu.
- ❖ Dajj. Kumsaa Morodaa yoomeessa kam keessa mootii ta'ee akka tajaajile addeessuu.
- ❖ Masaraan Dajj. Kumsaa Morodaa yoomeessa kam keessa akka ijaarame ibsuu.
- ❖ Fakkoommiiwwan ijaarsi masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa aadaa Oromoofi sirna Gadaa waliin qabu addaan baasuun ibsuu.

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Malleen qorannoon tokko itti gargaaramuu qabu bu'uureffachuun mataduree qorannoon tokko irratti adeemsifamu irratti hundaa'uun qorannoo sana irraa bu'aan safaramu jira. Kana jechuun qorannoon yommuu gaggeeffamutti bu'aa buusu wayii niqaba jechuudha. Kanuma bu'uura godhachuun qorannoon kunis seenaawwaniifi hojiiwwan uummata Oromoo keessaa afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa walitti qabuun labata dhufuuf akka taru kan gargaaru. Kana malees, seenaawwan hawaasa keessatti dagatamaafi badaa dhufan akka bayyannataniif haal-duree gaarii uumuu nidanda'a. Sababiin isaas, seenaawwan baayyeen afaaniin dhalootaa dhalootatti darbaa waan turaniif seenaawwan kanneen gara barreeffamaatti jijjiramuun dhaloota ammaafi dhufuuf darbuun isaanii faayidaa guddaa qorannichi qabu. Bu'aan qorannoo kanaa qaamota armaan gadiif faayidaa buusu qaba jedhamee abdatama. Kunis;

- Namoota qorannoo kana fakkaatu hojjechuuf karoorfataniif ka'umsa ta'uun gadi fageenyaafi bal'inaan waa'ee afseenaafi hojiiwwan seena qabeessa uummata Oromoo irratti akka gaggeeffamuuf daandii saaquu nidanda'a;
- Waajjira Aadaafi Tuurizimii Magaalaa Naqamteefi Waajjira Aadaafi Tuurizimii Godina Wallaggaa Bahaaf akka madda odeeffannootti ykn akka madda ragaatti tajaajiluu nidanda'a;
- Dhaloota ykn hawaasa yeroo ammaa seenaa uummata Oromoofi bakkeewwan akkasumas hojiiwwan seena qabeessa uummata Oromoof xiyyeeffannaa hinkennineef seenaa saba Oromoofi bakkeewwan seena qabeessa saba Oromoo achi deebi'ee akka yaaduufi akka hubatu nigargaara;
- Namoota kitaaba seenaa barreessaniif akka madda odeeffannootti nigargaara;
- Seenaawwan namootaafi bakkeewwan seena qabeeyyiin hawaasa keessatti argaman eeggannoo cimaan kunuunfamee dhalootaaf akka darbu gochuu keessatti gahee olaanaa qabaata.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Seenaan saba tokkoos ta'e bakkeewwan seenaa sabichaa baayyee bal'aadha. Hawaasa Oromoo kanneen baay'ina uummataafi bal'ina lafaa guddaa haguuganii jiran immoo seenaan isaanii hagam bal'aa akka ta'e tilmaamuun nama hinrakkisu. Kana irraa kan ka'e seenaa uummata Oromoofi bakkeewwan seena qabeessa saba Oromoo hunda'rratti qorannoo gageessuun niulfaata. Sababni isaas, kanneen akka hanqina yeroo, baajataafi humna namaa guddaa gaafata waan ta'eef. Kanaafuu, qorataan kun qorannoo isaa gosa qorannoo seenawaa irratti hundaa'uun seenaawwan uummata Oromoofi bakkeewwan seena qabeessa uummata Oromoo keessaa qaaccessa Afseena Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa irratti kan xiyyeeffatu ta'a. Bakki qorannoon kun itti adeemsifame Godina Wallaggaa Bahaa Magaalaa Naqamtee keessatti kan argamudha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon gaggeeffamu tokko adeemsaafi bu'aa ba'ii hedduu keessa darbee xumurarra gaha. Adeemsa kana keessatti wantoonni akka hanqinaatti sadarkaa jalqabaatti sammuu

namaatti kan dhufu hanqina baajetaafi yerooti. Haa ta'u malee, qorannoo kana yommuu gaggeessetti qoraticha wantoota mudatan keessaa inni ijoon odeeffannoo guutuu, dhugaafi haqa qabeessa ta'e argachuufi namootnimutti odeeffannoon irraa sassabameillee argachuuf baayyee rakkisaa ture. Akkasumas, odeeffannoo guutuu ta'e kennuu irratti odeeffkennitoonni kan of sodaatan ta'uu isaati. Haata'u malee, rakkoolee mudatan kanaaf osoo hinjilbeeffatin odeeffannoon isaan kennan qorannoo qofaaf akka ta'e sirriitti hubachiisuun tattaaffii qoratichi taasiseen ragaaleen barbaachisoo ta'an funaannamanii qorannoon kun galma gahuu danda'eera.

1.7. Haala Walii Gala Magaalichaa

Magaalaan Naqamtee Finfinnee irraa gara lixaatti km 328 fagaattee kan argamtu Magaalaa guddoo Godina Wallagga Bahaa yoo taatu, kutaa Bulchiinsa magaalaa torbatti qoodamtee argamti. Kutaawwan Bulchiinsa Magaalaa kunneen:

1. Kutaa Bulchiinsa Dargee
2. Kutaa Bulchiinsa Calalaqii
3. Kutaa Bulchiinsa Burqaa Jaatoo
4. Kutaa Bulchiinsa Bakkannisa Qasee
5. Kutaa Bulchiinsa Qassoo
6. Kutaa Bulchiinsa Bakke Jamaa
7. Kutaa Bulchiinsa Duunee Kaanee fa'i. Kutaawwan Bulchiinsaa kunis maqaa kana kan argatan maqaawwan namootaa yeroo dheeraa dura naannoo sana jiraachaa turan irraa akka ta'e seenaan niibsa. Fakkeenyaaf Kutaa Bulchiinsa Bakke Jamaa yoo fudhanne namicha Jamaa Makoo jedhamu irraa moggaafame jedhama (Daani'eel Beekaa: 2001).

Magaalaan Naqamtee sadarkaa magaalatti bara mootii Morodaa Bakaree Godaanaa kan bu'uurofte yoo taatu maqaa Naqamte jedhu kan argatte garuu isa dura qe'ee nama naannoo Istaadiyoomii Wallaggaa ammaa jiraachaa ture qe'ee nama Naqamtee Gadaa Oota Maccaa irraa akka ta'e nihimama. Magaalittiin misoomaalee bu'uuraa adda addaan guddachaa kan dhufteefi jiruufi jireenyi hawaasichaa jijjiramaa baay'inni uummataas

dabalaa dhufuun bara 1968tti kaartaafi pilaaniin guddinaa kan hojjetameef bal'inni lafa ishee heektaara 3192 ture. Bifa ammayyoomen guddachaa yommuu dhufu irra deebiin bara 2001 kaartaafi pilaaniin guddinaa yommuu hojjetamuuf bal'inni lafa ishee heektaara 5380 nita'a. bal'ina lafaa heektaara 5380 qabdu keessaa % 27 lafa wal-qixxaataa ykn dirree, %66.6 bu'aa bayii, %0.63 lafa caffa'aafi %5.77 immoo laggeeniin kan hagugame ta'uu isaa master pilaanii magaalichaa irraa hubachuun nidanda'ama.

Magaalaan Naqamtee magaalota lixa Oromiyaatti argaman keessaa ishee guddoodha. Haala taa'umsa isheetiinis daandiiwwan gurguddaa kallattii arfaniin magaalitti keessa qaxxamuranii darban guddina isheef gumaacha guddaa ta'eef. Daandiiwwan keessa qaxxamuranis kallattii Bahaan daandii Magaalaa Finfinnee geessu, Kallattii Lixaan Daandii Asoosaa, Kallattii Kaabaan Daandii Baahirdaariifi Kallattii Kibbaan Daandii Jimmaa geessu fa'i.

Akkaataa Istaatistiksii Oromiyaafi Federaalaa ibsutti bu'uura godhachuun baay'inni uummataa Magaalaa Naqamtee 76817 yoo ta'u, yeroo ammaa garuu babal'achuu dhaabbilee mootummaafi dhuunfaan wal-qabatee baay'inni uummata Magaalaa Naqamtee 100,000 nigaha jedhamee tilmaamama. Magaalicha keessatti afaan hojiifi afaan Barnootaa Afaan Oromoo yoo ta'u, Afaan Amaaraa, Afaan Tigireefi Afaan Guraagee bal'inaan keessatti nidubbatamu. Magaalaan Naqamtee bakkeewwan hawwata Tuurizimiifi iddoowwan seena qabeessa kanneen akka Golaambaa Wallaggaa, masaraa Kumsaa Morodaa, Haroo nam-tolchee Soorgaa, Istaadiyoomii Wallaggaafi manneen amantaa garaagaraa isaan ijoodha. Isaan keessaa asii gaditti mee muraasa isaanii haa ilaallu.

Golaambaa Wallaggaa: golli hambaa kun bara 1975tti dhagaan bu'uura dhaabbatee bara 1979 ijaaramee hojii eegale. Kan ijaarame deeggarsa uummataa qarshii 380,000'n yoo ta'u keessi isaagalmawwan sadii kan hanbaaleen adda addaa keessa kaa'aman, bakka suuraan addaa addaa itti ibsamu, kutaa bulchiinsaafi kutaan daawwachiisaa kan keessatti argamani. Akkasumas mooraa isaa keessatti mootora xiyyaara waraanaa Xaaliyaanii rukutamee bu'e, manneen aadaafi mukeen garaagaraa niargamu.

Haroo Nam-tolchee Soorgaa: Haroon kun magaalittii irraa gara lixaatti km 3 faggaattee kan argamtu ta'ee, bara 1980'oota keessa gargaarsa Mishinerii Luteriin kan hojjetame. Moggaasni maqaa isaas maqaa naannoo sanaa irraa kan ka'e ta'uu isaati. Bal'inni haroon kun qabu heektaara 62 uffisee kan argamu ta'ee, gadi fageenyi isaas meetira 20. Haroon kun tajaajila Bidiruu kan kennuufi bosonaan marfamee kan argamu yoo ta'u, uumama waliin walitti ida'amee magaalittiif simboo addaa ta'eera.

Masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa: Masaraan kun bara mootii Kumsaa Morodaa keessa kan ijaarame ta'ee masaraa kana malee manneen garaagaraa tajaajila adda addaaf oolan mooraa masarichaa keessatti niargamu.

Suura: 1 Suura manneen mooraa masarichaa keessatti argaman agarsiisu.

Bakka Owwalcha Onesmoos Nasiib: yeroo jalqabaa macaafa qulqulluu gara Afaan Oromootti kan hika Onesmoos Nasiib bara 1885 kakuu haaraa bara 1888 immoo kakuu moofaa hiikee akka xumureen hojii lallaba wangeelaatiin saba tajaajilaa turee waxabajjii 21, 1931 boqote. Bakki owwaalcha isaas magaalaa Naqamtee Waldaa Warra Wangeelaa Makaan Iyeesuus keessatti argama.

Nyaata Aadaa: Hawaasni magalichaa nyaata aadaa ittiin beekamuufi baratamaa ta'e niqaba. Nyaatni aadaafi dhugaatiin uummata Oromoo magaalicha keessatti beekamanis: Hancootee, Buna Qalaa, Caccabsaa, Qorii, Chuukkoo, Qocqocaa, Booka, Buquriifi kkf'n isaan muraasa. (Maddi: Barruu ቱባ: ሀገራችንን እንወቅ: 2007 E.C)

Boqonnaa Lama: Sakaatta'a Barruu

Boqonnaan kun barruulee adda addaa sakkatta'uurratti xiyyeeffata. Dhimmoonni ijoon boqonnichi haammatus waa sadii. Isaanis: yaad-rimeewwan qorannoo kanaan walitti dhufeenya qaban, yaaxxina qorannoon kun bu'uureffatee dalagameefi qorannoowwan qorannoo kanaan wal-fakkaatan ilaaluudha.

Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa ilaalchisee dhimmoota jiran hunda osoo gadi fageenyaan hinilaalin dura yaada walii galaa kaasuun barbaachisaa waan ta'uuf hojiiwwan gurguddoo kanaan dura haayyoota garaa garaatiin hojjetaman maal akka ta'an ilaalameera. Qabxiiwwan irratti xiyyeeffatamees afseenaafi hojiiwwan seena qabeessa isaa tarreessuu, yoomeessa kam keessa mootii ta'ee akka tajaajile ifa gochuu, masaraan isaa eenyuun akka ijaarame, Akkasumas ogeessa kamiin akka ijaarameefi maal irraa akka ijaarame ifa taasisuu, tajaajila masaraan kun kennaa tureefi kennaa jiru adda baasuun ibsuu, kana malees, fakkoommiiwwan ijaarsi masarichaa Aadaa Oromoofi Bulchiinsa Sirna Gadaa Oromoo waliin qabu maalfaa akka ta'e ifa gochuu kan jedhu irratti yaada barruuwwan hayyoota garaa garaatiin hojjetaman sakatta'amanii ilaalamanii jiru. Waa'ee qaaccessa afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa sirriitti hubachuuf akka nu gargaaru dursinee fookiloorii ilaalchisee yaadota garaagaraa hayyootni ibsan kaasuun haa ilaallu.

2.1. Fookiloorii

Qorattoonni fookilorii akkaataa qabiyyee fi yaadiddama hubannoo isaaniitiin hiika fookilooriitiif kennaan yoo ilaallu Alan Dundes (2005:1-3) Fookilooriin durdurii, baacoo, hibboo, mammaaksa, weedduu, gungummii/hurursa, carraa, balaa, arrabsoo, aaruu, gammaduu, nyaata qopheessuu, nagaa walgaafachuu, ofkeessatti haammata jedha. Akkasumas, uffata aadaa, ragada aadaa, weedduu aadaa, do'ii/ agarsiisa, ogummaa amantii /waaqeffannaa, duudhaa, qoricha aadaa, meeshaa muuziqaa aadaa, moggaasa maqaa, barrereffama aadaa, tapha kuubbaa utaalcha funyoo, sochii qubaaf miilaa, sochii qaamaa, sagada, ogummaa mana ijaarsaafi dallaa, kabaja ayyaana waggaa ,fakkeenyaaf: gannaa cuuphaa, faasigaafi kkf hunda of keessatti haammata jechuun ibsa.

Alan Dundes (2005:3) “Foklrore offers asocially sanctioned outlet for the expression of taboo and anxiety-provoking behavior. One can do or say in folklore from things otherwise interdicted in every day life” jedha. Yaadni kunis fookilooriin wantoota saalfii ta’aniifi wantoota nama gammachiisan amaleeffannaa yookiin muuxannoo namoonni jireenya isaanii guyyaa guyyaa keessatti qaban kan calaqisiisu ta’uu isaa agarsiisa.

Fookilooriin makoo wantoota jijjiiramaniifi dhaabbatoo ta’anii garee hawaasa duraan darbe irraa garee jiruuf qooduudha. Fookilooriin jechoota “folk”fi “lore” jedhaman irraa kan dhufe Kunis “folk” jechuun garee yookaan uummata baadiyaa jiraatan qaroomina warra hin qabne ,mana moofaa jedhamanii kan ibsaman yoo ta’u , “lore” jechuun immoo beekumsa yookaan qabeenya gareen hawaasa tokkoo waliin qoqqoodatanidha jedhu.

Martha-C.Sims (2005:2)” Folklore exists in cities suburbs and rural villages, in families, work groups and dormitories. Foklore is present in many kinds of informal communication, whether verbal (oral and written) customary (behaviours rituals) or material (physical objects). It involves values, traditions, ways of thinking and behaviours”

Jedha. Haaluma kanaan fookilooriin jiruufi jireenya dhala namaa waan of keessatti qabatuuf jecha yookaan hima tokkoon ibsuun rakkisaadha. Fookilooriin magaalaa fi baadiyaa keessatti haala walitti dhufeenyaa, afaanii, barreeffamaa, amalaa, amantii, meeshaa duudhaafi ilaalcha gareen hawaasa adda addaa qaban haammata.

Hawaasni Oromoo aadaafi eenyummaa isaa afaaniin dhalootaa dhalootatti dabarfachaa dhufe. Mallattoon eenyummaa, aadaan jiruuf jireenyiifi beekumsi hawaasni bu’uuraan qabu keessaa inni tokko fookiloorii isaati. Fookiloorii isaatiin beekumsa, danddeettii, falaasamaafi qaroomina aadaa isaa dabarfachaa, jiruufi jireenya dhalootaa qajeelchaa jaarraa lakkaa’aa dhufe. Ogafaan afaaniin kan dubbatamu, kan sirbamu, kan himamu, akkasumas unka sagalee kan irra deddeebi’amuun waljalaa qabuun raawwatamudha.

Akkasumas, afoola (Ogafaan) ilaalchisee Addunyaa (2014:166) yoo kaahu,”Afoolli ogummaa labata tokkoo kan biraatti afaaniin darbudha. Fayyadama afaanii kan ilmi namaa uumaa, uumama, beekumsa natoofi baranee ittiin hubatuuf ibsudha...” jechuun

ibsa. Akkasumas, uummatni Oromoo aadaa, duudhaa, safuufi seenaa boonsaa kan qabu ta'us seenaa barreeffamaa gabaabaa kan qabudha. Qabeenyi isaa inni guddaan bifa afoolaatiin kan jirudha. Qabeenya bifa afoolaatiin jiru kana hayyoonni yeroo adda addaa kan haalli hin mijanne keessatti gara barreeffamaatti jijjiiruuf carraaqii guddaa taasisanii jiru. Kanumaan walqabatee, Ogafaan meeshaa diinagdeen, duudhaan, amantaan, siyaasni, falaasamni, gaddaafi gammachuun, jaalalliifi jibbi wantoonni afaanii daddarban marti kan ittin daddarbudha. Wantoonni afaaniin dubbatamaa as gahan kunneen hanga gaafa gara barreeffamaatti dhufanitti jijjiirama garagaraa keessa darbanii as gahu.

Haata'u malee hayyoonni garagaraa waa'ee Ogafaanii ilaalchisee yaada adda addaa dhiyeessu. Misgaanuu (2011:24) "Wanti afaaniin lufaa dhufan kun seenaa, eenyummaa, falaasama, ilaalcha hawaasaa, duudhaa, amantii, safuu, diinagdee, siyaasa uummatichaa, beekumsa, muuxannoofi akka waliigalaatti jireenya dhalaa namaa baataniituu as ga'ani. Ogafaan yeedalloo kennuufis dhiisuus ogummaa (wisdam /Literature) hawaasni durii kaasee wajjin as ga'ee nutti kennedha. Jireenya hawaasaa keessatti sochiin godhamu bu'aa bahii jireenyaa muudannoofi rakkoowwan isaan muudataniifi qabsoo godhamu keessatti beekaanis ta'ee osoo hin beekiin ogafaaniin kalaqamaniiru. Ogafaan saba tokkoo dhalli namaa isaaf haata'u jedhee qooqasaatti fayyadamuun eenyummaasaa, yaada, fedha, amantaa, aadaa, duudhaa, mo'uufi mo'amuusaa, deeggarsaaf diddaasaafi k.k.f, dhalootaa dhalootatti ittiin dabarsaa tureefi umurii dheeraa kan qabu qabeenya uummataati" jedha. Kanarraa waanti hubatamuun danda'amu Ogafaan kun bal'aafi umurii dheeraa hawaasa waliin qabaachuu isaa nu hubachiisa. Muuxannoowwan dhalli namaa jiruufi jireenya isaa keessatti qabu kan ittiin ifa baasee ibsachuu danda'u ogafaan isaa kanaan akka ta'e yaadolee hayyoota kanarraa hubachuun nidanda'ama jechuudha.

Dhalli namaa barreeffamatti fayyadamuu kan inni jalqabe yeroo dhiyoofi seenaa bara dhiyoo qabaachuu isaati. Barreeffama kanaan yaadota hayyootaan amma ka'aa jiru kana ibsachuu osoo hinjalqabamiin duratti ogafaan isaa fayyadamee ogummaafi dhimmoota hawaasa wajjin yeroo dheeraaf jiraachaa turan kanneen akka duudhaa, safuu, diinagdee, jaalalaafi jibba, gaddaafi gammachuu, amantaa, siyaasa, ilaalcha hawaasaa, ogummaa hawaasaa, falaasama garagaraa, faaruwwan amantaa, hibboowwan, geerarsa,

weedduuwwaniifi kan kana fakkaatan Ogafaan kanatti fayyadamuun dhimmoota kana miidhagsee uumee dhalootaa dhalootatti kan ittiin dabarsaa turedha.

Misgaanuu (2011:25) “Dhimmoota hawaasaa baay’ee keessatti dhimmoota waaqeffannaa garagaraatiin faaruwwan taasifaman, gorsuuf qeequu keessatti mammaaksi mammaakaan, oduu duriiwwan himaman,weedduuwwan dhimmoota diinagdeef weeddifaman, sirba tikeen sirbitu, yeroo namni du’u boo’icha taasifamu, yeroo ayyaana waggaafi cidha sirboonni gammachuu ofii ibsachuuf weeddifaman, baacoon hiriyyoota waliin taasifamu, sheekkoof afseena maanguddootaan dubbataman, hundi ogafaan keessatti kan aammatamuu, ogummaafi falaasama uummatichaa kan ibsanidha” jedha.

Kanaafuu, Ogafaan kanatti fayyadamnee wantoota hawaasa keessatti argaman kamiyyuu tokkollee osoo bira hin darbiin kan ittiin madaaluu, qeequu, mormuufi deeggaruu dandeenyudha. Jiruufi jireenyi, muuxannoon hawaasaafi amalli namaa marti achuma keessatti kan ibsamudha. Haata’u malee, waa’ee jalqabbii isaa yoo ilaalle eenyu akka jalqabe, eessatti akka jalqabeefi akkamitti akka jalqabame himuun baay’ee kan nama rakkisudha. Kana jechuun ogafaan abaluutu jalqabe, bara akkasii jalqabame, iddoo akkasiitti akkaataa kanaan jalqabame jechuun kan baay’ee walxaxaa ta’eefi nama rakkisudha jechuudha. Garuu, Ogafaan kun kan hawaasa hundati malee kan nama dhuunfaa yookiin kan nama tokkoo qofaa miti. Kun immoo kan ibsu hawaasnis ta’ee namni dhuunfaa kamiyyuu yeroo argeefii bakka argetti dhimmoota barbaade kan itti dhimma bahuu danda’anidha.

2.1.1. Gosoota Fookloorii

Qorattoonni fookiloorii amala dhuunfaafi ibsa isaa irratti hundaa’uun fookiloorii bakka hedduutti qoodu. Isaan keessaa kanneen gurguddoo ta’an Ogafaan, Meeshaa aadaafi uffata aadaa jechuun bakka saditti qoodu. Yaada kana Martha-C. Sims (2005:12) yoo ibsan.

Foklore can be categorized in many ways, based on its particur characterized and how it are expressed. Three broad categories often used to describe folklore are verbal, material and customary” jechuun kan ibsanidha. Haata’u malee, hayyuun Dorson, R. (1972:2) qeenxeewwan fookloorii bakka afuritti akka itti aanutti qooda. “...folklore can be divided

into four categories. These are termed the oral literature, the material culture, the social folk custom and the performing folk arts. Each of these is, in turn, divided into different subdivision.”

Kaayyoo qorannoo kanaa baay’ina qeenxeewwan fookloorii ibsuu yoo hin taaneyyuu, gooroowwan kanneen muraasa afseenaa Dajj.Kumsaa Morodaafi masaraa isaa ittiin qaaccessuuf akka na gargaaruuf waa’ee Afoolaa, meeshaalee aadaa, seenhimteefi seenaa dhuunfaa (personal Narrative) akka itti aanutti dhiyeesseera.

2.1.1.1. Afoola

Ilmi namaa osoo barreeffamatti fayyadamuu hin jalqabiin duratti afoolatti gargaaramuun yaada isaa ibsata. Dorson, R. (1972:2) “...*the oral literature, is composed of folk narrative, folk songs or folk poetry, with their subcluses...Folk narrative consists for instance, of myths, legends, folk tales, proverbs, and reddles and so on...passed down from generation to generation orally and without known authorship*”. Akka hayyuu kanaatti, afoolli kan haammatu afseena, faaruulee, afwalaloofi kkf dha. Gooroowwan afoola kunniins gosa adda addaa of jalaa qabaachuun kanneen akka raagoowwanii, afseena, dudurii, mammaaksota hiibboowwaniifikkf’n seeneffamoota afoolaa jalatti ramadamu. Afoolonni kunnin dhalootaa dhalootatti kan himamsa afaaniin yoo ta’u isaan kun immoo abbaa dhuunfaa mataa isaanii kan hin qabnedha. Akka Martha-C. Sims (2005:13) ibsanitti

Verbal folklore includes any kind of lore involving words, whether set to music organized in a chronological, story form; or simply labeling an activity or expressing belief in word or phrase. Some of the most recognizable forms of verbal lore studied by folklorists are folk song, myths, and folktales jechuun ibsiti.

Yaada kanarraa wanti hubannu, Ogafaan jalatti kanneen tarreeffaman kanneen afaaniin daddarban kanneen akka weedduu, durdurii, hiibboo, mammaaksa, muuziqaa, seenaa, duudhaawwan kan ta’an kan akka seenaa beekamaa(seenaa nama beekamaa, seenaa bakka beekamaa kanneen akka masaraa), ayyaana, ateetee,waan itti amananii afaaniin dabarsan; fakkeenyaaf, abaarsa, eebba, arrabsoo, seenaafi kkf ogafaan jalatti ramadamu jedhu.

Gara keenyattis yoo as deebisne, Afoola Oromoo akka Jeylan (2005:23) barreessetti, “The Oromo word for oral tradition is Afolo. Afolo contains myths, wisdoms, and belief systems of the society that have been passed down to the present generation through oral mediums.” Jedha.

Akka yaada namni kun jedhutti, afooli kan haammatu raagoowwan, sirna amantaa hawaasichaa kkf kanneen afaaniin dhaloota ammaatti darbaa dhufanidha. Haaluma kanaan, afseenaa Dajj. Kumsaafi masaraa isaa ija fooklooriitiin yoo ilaalle gareewwan afoola hedduu qaba.

Walitti dhufeenya afoolaafi seenaa (relation between oral literature and history) ilaalchisee akka Jaarraa W.Bfi W.B Yaadatee (2000:152) barreessanitti “afoolli seenaa bakka bu’uu yoo baateyyuu haala hawaasa sanaa beekuuf bu’a-qabeessa. Seenaan karaa kamiyyuu argachuu kan hindandeenye ibsuu nidanda’a. Seenaan dur-duriirraa madde jibbis jaalallis, of-tuulummaafi jagnummaa calaqqisiisu. Haaluma kanaan amala uummata Addunyaa maraa ibsuu qofaa osoo hinta’in ilaalcha namoota ammayyaa kan muuxannoo dhaloota duriirraa maddeesaani mul’isa. Eessattiyyuu afoolli wanti darbe tokko osoo hindu’in akka jiraatu nitaasisa. Amala inni qabu yoo hubanne afoolli seenaa lubbu qabeessa” jedhu. Gabaabumatti yaada kanarraa wanti hubannu afoolli baattuu seenaa akka ta’eefi muuxannoo, ogummaa, seenaafi barsiifatni darbe tokko ammayyummaa boodaan dhufuuf bu’uura ta’uu isaati.

2.1.1.2. Meeshaalee Aadaa

Firiiwwan fookloorii keessaa meeshaan aadaa isa tokko. Ilmi namaa jireenya isaa gaggeessuuf jedhee meeshaalee adda addaatti fayyadama. Meeshaaleen aadaa hawaasni tokkofi kan biroo itti gargaaramu adda adda ta’uu danda’a. Adeemsa keessa meeshaaleen kunneen eenyummaa hawaasichaa ibsaa dhufuu danda’u. Yaada hayyoonni meeshaalee aadaarratti kennan yoo ilaalle, Ian woodward (2007:3) “ The term ‘material culture’ emphasises how apparently inanimate things within the environment act on people, and are acted upon by people, for purposes of carrying out social function, regulating social relations and giving symbolic meaning to human activity.”

Jechuun kaa'a. Akka yaada kanaatti xiyyeeffannoon meeshaa aadaa haala wantoonnifi naannoon namootarraan dhiibbaa gahaniifi namootaan irra gahu, fakkoommii sochiilee dhala namaati. Martha-C. Sims (2005:13) "Material folklore takes a number of different forms, some of it "permanent", such as architectural structures or functional tools, and some of it ephemeral, such as food, body pointing or paper ornaments" Jechuun ibsu. Meeshaa aadaa jalatti kanneen ramadaman meshaalee hojii harkaa, meeshaalee nyaanni ittiin qophaa'an meeshaalee hojii oomishaa, meeshaalee qabatamaan faaya adda addaa kanneen dibatamaniifi kanneen qaqqabaman jechuun tarreessu.

Girmaa Maammoo, Yeneenah Tasammaafi Warri biroo (2001:90-91) Feqaden (1991) fi Robertes (1986) wabeeffachuun akka ibsanitti Meeshaa aadaaf hayyoonni garagaraa hiika tokko kennuurra akkuma fookilooriin wantoota of jalatti qabatuun ibsuu filatu. Meeshaan aadaa dameelee garagaraa of jalatti qabata. Damee fookiloorii kanaaf hiika armaan gadii kenneera. Meeshaa aadaan kun ogummaa harkaa uummataa, fakkiiwwan bifa aadaatiin uummataan hojetaman, ogummaa ijaarsa gamoofi kkf gama aadaatiin uumataan hojetaman uffata aadaa, qophii dhugaatiif nyaata aadaa haammata. Dameeleen kunniinis akkuma amalaafi uumama isaanitiin akkaataan itti qoratamanis adda adda. Meeshaan aadaa kun ilmi namaa teeknoolojii hammayyatiin fayyadamuu otoo hin jalqabiin dura ogummaa uummata bira turedha.

Barreeffamaan otoo walii galuu hin jalqabamiin dura ilmi namaa meeshaalee garagaraa harka isaatiin tolchuun itti fayyadamaa tureera; ammas itti fayyadamaa jira. Ogummaan is ta'ee meeshaaleen kun seenaa bara dheeraa haaqabaatan malee xiyyeeffannoon itti kennamee qoratamaa hinturre. Meeshaalee kana kaa'uudhaan dhaloota dhufuuf dabarsuun baratamaa waan hinturreef dhimmi aadaa dagatamaafi irraaffatamaa akka dhufuuf sababa ta'ee jira. Moggaasni meeshaa aadaa jedhu kun waan lama bakka bu'a. Inni jalqabaa Saayinsii meeshaaleen aadaa itti qoratamuu yoo ta'u lammaffaan ammo meeshaalee saayinsii kanneen qorataman kan agarsiisudha jechuun lafa kaa'u.

Xiyyeeffannoon meeshaalee aadaa Dorson, R. (1972:2) "...material culture, emphasis on techniques, skills, recipes, and formulas transmitted across the generations and subject to the same forces of conservation tradition and individual variation as verbal..." jedha.

Yaada kanarraa kan hubannu, tooftaafi ogummaa namoonni meeshaalee ittii qopheessaniifi meeshaalee kanneen kunuunsuurratti garaagarummaan aadaa hawaasa jidduu jiru xiyyeeffannoo meeshaalee aadaati. Haaluma kanaan wantoonni akka meeshaalee aadaatti fudhatamanis haala ijaarsa manaa, haala uffannaafi qopheessa nyaataa kan ilaallatudha. Kana jechuun ammo kanneen namoonni ayyaana yookaan jila adda addaa irratti haala, yeroofi bakka irratti hundaa’uun akkaataa sadarkaafi bakka hawaasicha keessatti qaban irratti hundaa’ee adda adda yoo ta’u kunis ga’eefi sadarkaa isaanii adda baasuuf gargaara.

Uffata Aadaa Girmaa Maammoo, Yeneenah Tasammaafi Warri biroo.(2001:90)the Encyclopedia Americana (1983) wabeeffachuun hiika uffataa akka ibsanitti uffatni aadaa faayaalee wajjin deeman kan qabateefi meeshaa aadaa jalatti kan haammatamudha.Uffata bal’isnee yoo ilaalle ilmi namaa qaama isaarratti kan godhatuufi uffatuu hunda qabata. Ilmi namaa uffata dhimmoota garagaraatiif uffachaa tureera. Sababa kanaafis hayyooliin qorannoo gaggeessan ragaa dhiyyeessu. Uffata kan uffannu sababoota garagaraatiif jireenyaafi haala hojii keenyaa kan fooyya’e gochuuf, eenyummaa keenya namoota biroof beeksisuufi ilaalcha namoota saalaan nurraa adda ta’an ofitti harkisuuf akka ta’e hayyoonni niibsu.

Nama tokko uffata uffate ilaaluun sadarkaa jireenyaa, eessaa akka dhufeeffii eenyummaa isaa tilmaamuun nidanda’ama. Namoonni waggoota dheeraadhaaf uffataan walii galaa kan turanidha. Girmaa Maammoo, Yeneenah Tasammaafi Warri biroo (2001:102) “Uffanni akkuma itti fayyadamaa isaa tajaajila garagaraatiif oola.Qaama ofii aduu, qorra, akkasumas bubbeerraa ittisuuf ni uffatama. Ayyaanaaf qophii garagaraarrattiis miidhaganii mul’achuu yookaan eenyummaa ofii agarsiisuufis ni uffatama” jedhu.

2.1.1.3. Aartii Duudhaa

Aartii duudhaa kan jennuun kalaqa nama dhuunfaas ta’ee isa gareen hawaasaa meeshaalee aadaa fayyadamuun dalagan agarsiisa. Qabiyyeen isaas kanneen akka muuziqaa aadaa, shubbisa aadaa, weeshoofi kkf dha. Firiwwan fookloorii kanneen addaan fooyuun ulfaataa akkuma ta’e, keessattuu aartii duudhaa kanaafi afoola kophaatti fudhachhuun hindanda’amu.

Sims and Stephens (2005: 111) akka ibsanitti, sabni kamiyyuu duudhaa mataa isaatii akka qabuufi duudhaa isaa kana keessatti adeemsaafi haala itti gargaaramu irratti bu'uureffachuun adda adda ta'uusaa eraniiru. Kana malees, duudhaa uummataa gamtaan waan raawwatamu ta'uusaa haalaan ibsaniiru. Akka Dorson, R. (1972:4) irratti ibsutti

...while the renditions of folktale or a folk song are now usually referred to as performances, they are casual in nature than the conscious presentation of these arts individuals or groups with folk instrument, dance costumes, and scenario props. The performing arts intersect each the other and often appear in conjunction.

Akkuma yaada kanarraa hubatamutti, afoolonni kanneen akka himamsaafi weedduuwwan afoola akka aartii duudhaatiin kan fudhataan akkaata kalaqa isaaniitiin osoo hintaane, haala dhiyeenya isaanii irratti hundaa'uunidha. Kunis, afoolonni kanneen yoo meeshaalee aadaa fayyadamuun dalagaa itti dabaluun dhiyaatanidha. Kun immoo firii fookloorii kana kanneen birootiin walitti isa fida.

Kanaafuu, yaada firii fookloorii kana jalatti ka'an kan afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa keessatti argannu ta'a. Hawaasa afoolota adda addaa afseenaa keessatti fayyadaman dalagaa afoolichaa waliin itti gargaaramu.

Martha-C Sim (2005:64-65) "tradition is a vital, dynamic feature of the culture of folk groups. Infact, tradition is often the first word to come to mind when people consider the definition of folklore it self" jettee ibsiti. Yaadni kun kan inni ibsu Duudhaan jecha jalqaba fookiloorii dursee argame yoo ta'u innis gareen hawaasa tokkoo kan waliin qooddatanidha. akkasumas, duudhaan wanta kalaqameefi mallattoo hawaasa sanaa kan ta'edha. Martha-C Sim (2005:71) "Traditions are behaviours we do right now that connect us to other people in a group and may also connect us to other, culture, provide us a sense of ethnicity, or help us make other connections. Traditions are those informally shared behaviours, customs, and verbal expression that circulate within and among groups" jechuun ibsiti.

Duudhaan garee hawaasa tokkoo isa biroorraa kan addaan baasu, meeshaalee hawaasni tokko waliin itti gargaaramaniifi haala ittiin walii raawwatan kan ibsudha. karaa biraatiin, kan ittiin miira itti fufiinsaafi qooddii meeshaa, uffata aadaafi gocha jechaan ibsuun garee

murtaa'e keessatti itti fufiinsaan kan jiru ta'ee kan irra deddeebii qabuufi eenyummaa ofii nama keessatti uumuuf adda baasuuf kan gargaarudha. Kana waan ta'eef, duudhaan namoota walitti fidee kan garee uumu, garee murtaa'e tokko keessatti hirmaachuuniifi qooda fudhaachuun akka isaan miseensa garee sanaa ta'an kan taasisu; miseensonni garee sanaa immoo osoo hin beekiin gareetti akka makamaniifi garee keessatti fedhii walfakkaataa akka qabaatan kan taasisudha.

Gama waliin jiraachuu keessatti duudhaan karaa hedduutiin baratamuu nidanda'a. Isaanis, qilleensa keessatti guddatanirraa, ilaalanii shaakaluurraa, naannoo adda addaa irraa walitti dhufuun duudhaa naannoo isaan walbarsiisuu (hojii keessa walirraa qooddachuuni) fi jiruuf jireenya guyyaa guyyaa keessatti hirmaachuun kan baratamudha. Martha-C Sim (2005:68-69)

The flip of creating confirming identity through participating in tradition is that traditions themselves must be identified as meaningful groups. The key to understanding the role of tradition is to examine what a tradition means with in a particular group. A long with that comes the idea that folk groups claim as tradition and participate in those tradition that allow them to share values belief that are important to them. A folk art tradition may be changed whan people come together from two different folk groups.

Haata'u malee, akkuma karaa adda addaatiin baratamu duudhaan sababoota garagaraatiin hawaasicha keessaa dhabamuu nidanda'a. Wantoonni akka duudhaan dhabamaa deemu taasisan keessaa muraasni kanneen armaan gadii kanadha. Kunneenis, namoonni itti fayyadaman naannoo sana keessaa yoo ba'an duudhaan sun gartummaa dhabuu, haalawwan akka duudhaan yeroo darbee lammii booda dhufutti hindabarre dangeessan jiraachuu, yeroo tokko tokko aadaan uumamaan jijjiiramuufi dhabamaa deemu jiraachuu, miseensonni duudhaa tokko naannoo adda addaatti fac'anii aadaa biroo keessa galuu, jijjiirama yeroo duukaa jijjiiramuu yookaan kan birootiin liqinfamuun duudhaan hawaasa tokko baduu kan danda'uufi kkf dhabamuun kan danda'udha.

Kanaafuu, gareen hawaasa duudhaa sana qabatee jiruu akka duudhaan sun gonkumaa hin dhabamne gochuu irratti shoora olaanaa kan taphatudha. Kunis kan duraan jirus ta'ee haarawa uumuun bakka buusuudhaan adeemsaafi altokkotti waliin gahuun akka inni

bal'atee jiraatu gochuun nidanda'ama. Haalli kunis kan uumamuu danda'us miseensi garee hawaasa duraan ture yoo garee aadaa biroo qabutti makamu aadaa duraan qabuuf aadaa garee haaraa walitti makuun aadaa biro kan uumanidha. Yookaan ammoo aadaasaa isa duraa dhiisee aadaa isa haaraa bakka buusuun duudhaa haaraa uummachuun nidanda'ama. Kunis, jaalalafi kabaja hawaasni adda addaa irraa dhufan irratti hundaa'ee inni haarawa kan uumamudha.

2.1.1.4. Barsiifata Aadaa

Barsiifatni aadaa firiwwan fookloorii keessaa isa tokko ta'ee xiyyeeffannoon isaa ogummaafi dandeettii dalaga garee irrattidha. Yaada kanarratti Dorson (1972) ibsutti, dandeettii nama dhuunfaa gahee hinqabu osoo hintaane, akka barsiifata aadaatti kan ilaallamu waan gareen tokko dhaabbataan waliin hirmaatudha. Gochaaleen hawaasa barsiifata aadaa jennuun kanneen akka gareewwan (kabaja sadarkaa guddinaa, kabaja dhalootaa, fuudhaafi heeruma, du'aafi k.k.f) jilaawwan, kabaja ayyaanotaa, feestivaalaawwan, ayyaanota amantii' faadha.

Haaluma kanaan, sagantaalee ayyaana nyaachisa gibiraa masaraa keessatti raawwataman akka barsiifataatti fudhachuu dandeenya.

2.1.2. Yaad-rimee seenhimtee

Tesfaayee Gashoo (2015) Donaldi A. Ritchie wabeeffachuun “Seenaan hundi jalqabarratti afseenaadha” jedha. Donaldi A. Ritchie, akka kitaaba (Graduate Seminar 803:13) irratti ibsametti sammuun namni odeeffannoo keessatti kuufatu, yaadqalbiin namaa (memory)n handhuura afseena, kan dhaamsi wayii keessaa waraabamee kuufamudha. Afseenaan kunis, akka inni jedhutti, nama afgaaffii gaafachuuf qophii cimaa qabu, nama gaafatamu sana haalaan gaafachuun odeeffannoo argatu sagaleefi viidiyoodhaan waraabuun kan kuufatudha.

Seenhimteen seenaa jireenyaa, waa'ee ofii gabaasuu, waa'ee ofii seenessuun, durduriin, jireenya seenaa nama dhuunfaa afaaniin turii darbu hunda. Barreessitootni seenaa nama dhuunfaa afgaaffii gaafachuuf carraa wayita argatan nigammadu. Sababni isaas, odeeffannoo bal'aa namni biroo argachuu hin dandeenye funaannachuu waan hindandeenyeefi.

Tesfaayee Gashoo (2015) Wiikipidiyaa, Insaayikiloopeediyaa walabaa wabeeffachuun akka ibsutti qorannoon seenaa nama dhuunfaa mala qorannoo odeeffannoo jireenya nama dhuunfaa walii galasaa ykn gar-tokkee isaa funaanuun kan xiinxaludha. Malli odeeffannoon qorannoo kanaa ittiin funaanamus afgaaffii gadi fagoo hincaaseffamneen ykn yeroo tokko tokko gar-tokkee caaseffamaan adeemsifama. Kaayyoon qorannoo seenaa dhuunfaa waa'ee jireenya nama tokkoo gadi fageenyaan hubachuuf yoo ta'u, maddi odeeffannoo qorannoo kanaa durdurii, raagoo, seenhimtee, namummaa waan isaa qoratan ofii isaafi namoota isaa wajjin hariiroo qaban, barreeffamoota waa'ee nama kanaa, suuraleefi waan kana fakkaatanfaadha.

Afseenaan nama dhuunfaa fakkoommii nama dhuunfaa sanaatiin ilaaluun nidanda'ama. Haala sagaleesaatti fayyadamuun waan hawaasni isaa dhabe, mirga hawaasaasaarraa mulqame falmachuu nidanda'a. Seenhimteen nama dhuunfaa haala kanaan, yaadqalbii hawaasa namni sun keessaa baheen ilaalama. Kana malees, seenhimteen nama dhuunfaa yeroo baayyee hayyootaan akka gosa ogbarruutti fudhatama. Pirofeeserri Ogbarruu Ingilizii Paul Kendall, "Seenaan dhuunfaa kuusaa Ogbarruu dhugaati" jedha. Qorataan seenhimtee nama dhuunfaa mala qorannoo yaadrimee seenaa seenaa fayyadamuun xiinxala qorqalbii, ilaalcha hawaasummaafi tokkummaa garee qorannoo seenhimtee nama dhuunfaa kanaan mul'isuun nidanda'ama. dubbistoota seenhimtee nama dhuunfaa kanaan booji'uuf haala barreeffamaafi haala dhiheenya seenessuu amala Ogbarruutiin wal-simatutti fayyadamuu qaba.

Afseenaan nama dhuunfaa keessatti muuxannoon jireenya nama sanaa ragaadhaan deeggaramuu qaba. Ragaadhaan hindeeggaramne taanan amanamaa hinta'u. Waan raga hinqabne waan sobaa, waan fudhatama hinqabne ta'a jechuudha. Aartiin seenhimtee nama dhuunfaa barreessuu keessa jiru immoo kalaqa seenichaa ragaan deeggaruu keessatti argama. Kanaafuu, barreessaan seenhimtee dhuunfaa barreessaa waadaa eegu, kan itti hindabale, irraa hinhir'isne, hinsobne, hindabsine ta'uutu irra jira.

2.1.2.1. Faayidaa Qorannoo Seenhimtee

Odeeffannoon seenhimtee yaadqalbii namootaa keessatti qofa waan argamuuf namootni yoo irraanfatan ykn yoo du'an seenhimteen kun baduu nimala. Kanaafuu, seenhimteen

namoota dhuunfaa qoratamee barreeffamaan kaa'amuun barbaachisaadha. Seenhimteen seenaa jireenya walii galaa nama dhuunfaa tokko irra caalaatti seenessa nama sanarraa waan argamuuf qorataan tokko qorannaa isaa hojjechuuf yeroo bal'aa nama kanaa wajjin dabarsuun odeeffannoo gadi fageenyaafi bal'ina qabu afgaaffiin irraa funaannachuu qaba.

Beekumsi qorannoo seenhimtee deeggaru daran jajjabaachaa waan dhufeef seenhimteen akka dhimma seenaa hubachuufi qorachuutti xiyyeeffannoo guddaan itti kennamaa dhufeera. Keessattuu biyyoota seenaan galmeeffamee taa'e baayyee hinjirretti seenhimteen bu'uura seenaa hirina jiru kana guutuuf nu gargaaruu danda'udha. Hawaasa naannoorraa seenhimtee qorachuun seenaan akka galmeeffamee taa'uufi hubannoon saayinsawaa akka cimu taasisa. Kanaafuu, seenhimteen hundee qorannoo seenaati. Sababni isaas, qorannoon afseenaa odeeffannoo qabatamaafi jalqabaa raga argaa-dhageettiidhaan deeggaramu waan ta'eefi (Tesfaayee Gabashoo (2015) Lane, 1977:195 waabeffachuun).

Namoonni beekumsa cimaa dhaloota darberraa argatan, akkasumas muuxannoo jireenyaa ofiirraa waan baratan yaadqalbii sammuu ofii keessatti kuufatu. Seenhimteenis muuxannoo jireenya namootaa keessatti akka argamu ifa galaadha. Keessattuu, seenaawwan barreeffamaan hinjirre qorachuuf seenhimteen murteessaadha.

2.1.2.2. Seenhimtee Dhuunfaa /Personal Narratives/

Seenaan dhuunfaa kalaqa ykn muuxannoo guyyaa guyyaatti raawwatamuun kan wal-qabatu, ibsituu seenaa, aadaa, duudhaa, muuxannoo, barnootaafi kkf. kan of keessatti qabatudha. kana ilaalchisee Alan Dundes(1965:167) akkas jedha,

Personal narrative is the epitome of folklore in that it is such an ever day, human mode of expression, yet is still a creative expression of ones values, beliefs and attitudes. Personal narratives are artistic expressions, framed and performed, with both a recognizable structure of the performance and some times a familiar structure is the narrative itself.

yaada kana irraa wanti nuti hubannu seenaan dhuunfaa kalaqa hundaa keessaa seenaan nama dhuunfaa kan nama kamiyyuu seenaa salphaa ta'e kan isaa/ishee qayyabachuun bu'aa guddaa qabaachuufi seenaan dhuunfaa burqaa fookiloorii guyyaa guyyaa, akkaataa

namni yaada isaa itti ibsatu, icciitii dhuunfaa, amantaaafi ilaalchadha. Seenaan dhuunfaa akkaataa ogummaa ittiin ibsatan itti yaadamee raawwatamu ta'ee, qaamni raawwatuufi seenichumti mataan isaa itti beekamu ta'uu isaati.

Seenaan dhuunfaa kan inni mul'atu haasaa ykn waliin dubbii guyyaa guyyaa akkasumas yeroo seenaa himuufi ka'umsi isaanii haala dhaggeeffataafi seenessaa irratti baay'inaan hundaa'a. Dhaggeeffattootnis nama seenaa himuufi raawwatu akka kabajaa ykn waliin haasaatti fudhatu. Seenaa himtuun seenaa dhuunfaa haftee seenaafi aadaa nama maraati. seenaa tokko sirriitti hubachuuf dursinee beekuun baayyee barbaachisaadha.waa'ee seenaa sanaa dursinee beekuun akka seenaa sana hubannuufi dinqisiifannee taphannu taasisa. Alan Dundes (1965:168) akkas jechuun ibsa

A person's awerness of when it is appropriate to share narratives may indicate membership in agroup. An effective personal narrative show a tellers awerness of performance structure and narrative structure and invites evaluation from its audience. The audience plays its part by evaluating the performance based in part on awerness of this appropriate time and content."

Yaada kana irraa wanti nuti hubannu akkaataa itti dhaggeeffataa hubachiifnu qofa osoo hintaane, raawwataan sun yoomiifi maal adda baafachuu akka qabu. Seenaa kana yoomiin hima jedhanii beekuun miseensa garee sanaa ta'uu ibsa. Seenessaa gaariin akkamittiifi caasaan seenaa sanaa sirrii ta'uu dhaggeeffattootaan madaalama. Dhaggeeffattootni immoo raawwiin sun sirrii ta'uu yoomessaafi qabiyyeen madaalu. Duubdeebiin kennamu raawwiin sun haalaan/iddoon sirrii ta'uu/dhiisuu mul'isa. Akkaataa dhaggeeffataan duubdeebii kennuufi seenaasaan afaaniin haala kanaaf ta'a jedhee hubachuun qaama seenichaa raawwiin agarsiisuuti. Madaalliin kun ifatti ykn dhoksaatti ta'us amala seenaati.

Haalli seenaa tokkoo caasaa isaafis ta'e, bakka seenichaaf akkasumas afoola garichaaf barbaachisummaa guddaa qaba.Seenaan dhuunfaa caasaa ifaafi qubsaa ta'e, kanneen akka: jalqaba, gidduufi xumura, qooddataa ifa ta'e, finiina (climax)fi furmaata qabu qabaata. Caasaa ifaa qabachuu irrattidabaluun raawwiin sun cufaafi banamaa qaba. Seenaan eenyummaa dhuunfaafi kan garee ibsa. Ilaalchiifi beekumsi nama dhuunfaa yaada namoota naannoon/hawaasaan miidhamuu danda'a. Kanaaf seenaan isaanii ilaalcha

garee sanaa ibsa. Walumaa galatti ilaalchiifi icciitiin dhuunfaa keessatti mul'atu akka aadaa eenyuu ta'e ibsa. Karaa biroo immoo dhimmoonni garee keessatti ibsaman kan dhuunfaa keessatti nimul'atu jechuudha.

Seenaan dhuunfaa garee hawaasaa aadaa booddeetti hafa akkasumas ilaalcha garee sanaa ibsa. Yaada kana Alan Dundes (1965:169) akkas jechuun ibsa "personal narratives are part of group traditions, and express traditional attitudes of the group." yaada kana irraa wanti hubatamu seenaan dhuunfaa ilaalcha booddetti hafa garee hawaasichaa kan ibsu ta'uu isaati. Akka seenaa biroo toorri seenichaa, saabseenaaniifi qooddattootni ragaa bahan osoo hinta'in seenaan mudannoo dhuunfaa ilaalchaafi qabiyyee seenichaa irratti hundaa'a.

Alan Dundes (1965:173) akka ibsutti "The focus on performance in folklore allows us to locate artistic expression within the groups that create and use them. It shifts away from a limited examination of fixed, static, flat objects and encourages our attention to the lively communication that takes place through the sharing of folklore." Yaadni kun kan nu hubachiisu fookiloorii raawwiiratti xiyyeeffachuu keenya ogummaa gareefi faayidaa isaaniiratti. Akkasumas fookilooriin seenicha salphaa/dhaabbataa irraa gara wal-xaxaatti adeemsisa. Raawwii keessatti akka gochoonni durii mul'atan gochuu dandeenya. Innis akka nuti of hubannu, akka daawwataafi hirmaataatti hiika keessaa argannutti. Hunda caalaa, waa'ee raawwii qayyabachuun keenya akka namootni fookiloorii waliin hariiroo qaban hubachiisa.

2.2. Yaadiddama Qorannichi Bu'uureffate

Peekfi Yankah (2004) akka ibsanitti, qorannoon afoolaa kan jalqabe bubuluu isaa niibsu. Walakkaa jaarraa 19ffaa qorattootni afoolaa baay'een afoola qorachuufi walitti guuruu jalqaban. Haa ta'u malee, beektotni Ardii Afiriikaa'rratti xiyyeeffachuun qorannoo afoolaa bara 1960'oota keessa akka eegalan nihimama. Qorannoon afoolaa dhugaa qabatamaa sabichaa waliin hariiroo adda hinbaane waan qabuuf, qabiyyee isaa argachuuf sabicha abbaa qabeenyaa afoolichaa ta'e irratti xiyyeeffachuun hojjechuu akka qabnu niibsu.

Haayyoonni fookloorii yaadiddamoota beekumsa fooklooriif isaan gargaaru gargaaramuun raawwiin isaa akkam akka ta'eefi yaadni inni qabate maal akka ta'e gargar baasuuf yaadiddama adda addaa dhiyeessanii jiru. Wanti qoratamu tokko akkaataa kamiin akka xiinxalamu, seenaa jiru tokkoofi beekumsa duudhaa jiran adda baasee qorachuuf yaadiddamni nigargaara jedhanii Sims and Stephens (2005) niibsu. Kana malees, haayyoonni kun yaadiddamoota akka yaadiddama tajaajilaa, yaadiddama fakkoommii, yaadiddama xiinsammuu, yaadiddama walitti dhufeenyaafi kkf addaan baasanii ibsaniiru. Yaadiddamoota kanneen keessaa qorannoon kun kan buureffatee dalagame yaadiddama tajaajilaafi yaadiddama fakkoommiiti.

2.2.1. Yaadiddama Tajaajilaa (Functional Theory)

Yaadiddamni tajaajilaa dameewwan yaadiddamaa keessaa tokko ta'ee fookloorii keessatti tajaajilaafi qeeqa mataa isaa niqaba. Kunis, fookloorii keessatti afseenaan tokko osoo hinjijjiramin akkaataadhuma dura jirutti dhalootaa dhalootatti lufuu qaba jedha. Kana malees, Bascon (1965) akka jedhutti, yaadiddamni tajaajilaa haala fooklooriin jiru tajaajila itti kennu kan qoratudha jedha. Faayidaa fooklooriin tokko qabu akkasumas, tajaajila inni qaama keessatti argamuuf kennu bu'uura taasifachuun yaadiddama kanaan qorata. Fooklooriin hawaasa Ogbarruu barreeffamaa hinqabne keessatti tajaajila barsiisuu, akkaataa uummata sana barsiisuun argamu irratti qorachuun gargar baasuu akka dandeenyu lafa kaa'a.

2.2.2. Yaadiddama Fakkoommii (Symbolic Theory)

Fakkoommii jechuun kan yaada yookiin wanta tokko bakka bu'u mallattoo jechuudha. Akkasumas, fakkoommiin mallattoo wanta namni tokko sammuu isaa keessatti yaaduufi waan yaadu sana immoo akkaataa barbaadeen sirriitti waa'ee isaa ibsuu kan danda'u ta'uu isaati. Kanuma ilaalchisee Katz (1972) yommuu ibsu

symbolism were a form of meaning that only differed from linguistic meaning by the type of signals it used and if they set of symbol (of a given culture) constituted a language one should be able systematically to substitute certain simple or complex symbol for most symbol in most contexts as one can in a language replace most words by a definition.

Yaadni kun kan nu hubachiisu fakkoommiin unka hiika xinqooqaaa irraa adda isa godhuufi mallattoolee kunneen faayidaa qabeeyyiifi sirna mallattoo ta'uu kan danda'an ta'uu isaati. Wanta

mallattoon bakka bu'amu kana tooftaan walitti fiduun yaadolee afaaniifi aadaa hawaasaan bakka bu'u kan ibsu.

2.2.2.1. Fakkoommii Beekumsaa

Fakkoommii beekumsaa keessatti dhimma seeraafi duudhaa sirriitti adda baasanii beekuudha. Fakkoommiiifi beekumsa keessatti waan wal makaa ta'e tokko amalaafi ibsa isaa sirna mallattoo tokkoo keessatti beekuudha. Leach (1966:97) akkas jedha “symbolic knowledge resembles encyclopedic knowledge.” Kun immoo beekumsi walii galaa beekumsa fakkoommii ta'uu nuti agarsiisa. Kanaan wal-qabatee saba Oromoo biratti fakkoommii beekumsaa tokko fudhannee ilaaluu nidandeenya. Innis “bantii (fiixee) manaaa”ti. Kana jachuun saba oromoo biratti bantii manaa irratti kanneen wal-gahanii bantii manichaa qaban toora saddeetiin yookiin bakka saddeetitti qoodamuun fiixee ykn bantii manichaa irratti wal-tuqu. Kun immoo Sirna Bulchiinsa Oromoo kan ta'e Sirna Gadaa keessatti aangoon waggaa saddeet saddeetiin naanna'ee kan jijjiramu ta'uu isaa fakkoommii agarsiisu jechuudha. Kanaafuu mallattoon kun akka walii galaatti beekamaa kan ta'eefi iddoo guddaa Bulchiinsa Sirna Gadaa Oromoo keessatti kan qabu ta'uu isaati.

2.2.2.2. Fakkoommii Mallattoon Argaman

Fakkoommiin mallattooleen argaman mallattoodhaan kan taa'an yommuu ta'an wantootni isaan itti fakkeeffaman sun jiraachuu isaaniiti. Fakkoommiifi wantootni fakkoommiin sun itti fakkeeffamu walitti dhufeenya cimaa kan qabaniifi yaada walii dabarsuufis ta'e cimsuuf kan gargaaranidha.

Levi-strass (1966:64) akka ibsutti “corcering symbolic relationships, that they based on contiguity or on resemblance they be isensible or intelligable near or far synchronic static or dynamic” jedha. Yaada kana irraa wanti hubatamu fakkoommiin yaada walitti hidhamaa ta'e tokko qabatee kan argamu ta'uu isaati. Kunis walitti dhufeenya fakkoommichaa gidduutti argamu irratti kan xiyyeeffatu. Fakkoommichi idilee kan bakka bu'uufi madaaluu danda'u miira fakkoommichaa kan qabu ta'uu ala qabatamaa ta'uu danda'a. Walittii dhufeenya qabaachuufi dhaabbataa yookiin jijjiramaa ta'uudhaan yaadicha kan bakka bu'u jechuudha.

Dimshaashumatti, fakkoommiin mallattoo tokkoo yaada dhiyaate sana guutummaa guutuutti dhugeeffannoo jiru faana dhiyaachuu kan qabudha. Bakkeewwan garaagaraatti immoo

mallattoowwan kun baayinaan kan argamaniifi fakkoommiin kunis yaada dhiyaatu sana waliin hariiroo kan qabuufi dhugeeffannoo sirrii kan qabudha.

2.3. Sakatta’a Qorannoowwan Wal-fakkii

Mataduree kana jalatti qorannoowwan qorannoo kanaan walitti dhufeenya qaban sakatta’uun kan ibsaman yommuu ta’u, kunis wal-fakkeenyaafi garaagarummaa qorannoowwan gidduu jiru adda baasuuf kan gargaaru ta’uu isaati. Kanaafuu, qorannoowwan hanga ammaatti sakatta’amanii qorannoo kanaan wal-fakkaatan muraasni nijiru. Isaanis:

Inni jalqabaa Tesfaayee Gashoo (2015) mataduree “Qaaccessa Seenaa Jeneraal Jaagamaa Keelloo Dhaloota Irraa Amma Har’aatti” jedhu waaraqaa qorannoo digirii lammaffaa guuttachuuf Yuunivarsiitii Addis Ababaa Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fooklooriif dhiyaate. Qorannoo kana lamaan wantootni wal-isaan fakkeessan lamaanuu digirii lammaffaa guuttachuuf kan hojjetaman, seenaa namaa dhuunfaarratti xiyyeeffachuufi boqonnaa shan shan of keessaa qabaachuu isaaniiti. Garaagarummaan isaaniis: kaayyoon qorannoo isaa seenaa qabsoo Jeeneraal Jaagamaa Keelloo jalqabaa hanga dhumaatti xiinxaluufi ifa baasuu yoo ta’u, qorannoon kun immoo afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa qaaccessuudha.

Kan biraan Abdulaziiz Habiibee Abdulle (2016) mataduree “Qaaccessa Hojiilee Sheek-Bakrii Saphaloo Godina Harargee Bahaa Aanaa Gooroo Guutuu” jedhu yoo ta’u, waraqaan qorannoo kun digirii lammaffaa guuttachuuf Yuunivarsiitii Addis Ababaa Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fooklooriif dhiyaatedha. Qorannoon kun kan koo waliin tokkummaafi garaagarummaa niqaba. Kan inni ittiin wal-fakkaatus seenaa saba Oromoo keessaa kanneen seenaa hojjetanii darban nama dhuunfaarratti ta’uu isaa, akkasumas qorannoon kun lamaanuu digirii lammaffaa guutachuuf kan dalagamanidha. Garaagarummaan isaaniimmoo Abdulaziiz Habiibee dalagaa Sheek-Bakrii Saphalorratti qofa xiyyeeffate. Isumayyuu hojii Sheek-Bakrii Saphaloo gama Ogbarruu irratti gad-fageenyaan qo’ate. Qorqnnoon kun garuu afseenaafi hojiiwwan seenaqabeessa Dajj. Kumsaa hundarratti hojjetame. Akkasumas, ani Godina Wallagga Bahaatti yoon hojjedhu inni immoo Godina Harargee Bahaa Aanaa Gooroo Guutuutti hojjechuunisaa garaagarummaa qorannoon kun lamaan qabanidha.

Daani’eel Beekaa (2001) mataduree “moggafamaafi hundeeffama magaalaa Naqamtee” kan jedhudha. Qorannoon kunis garee aadaatti ekispeertii dagaagina Afaaniifi aadaan Waajjira

Aadaafi Tuurizimii Bulchiinsa Magaalaa Naqamteef dhiyaate. Wantootni qorannoo kana wal-isaan fakkeessu keessaa muraasni magaalaan Naqamtee eenyuun akka hundoofteefi akkamitti akka hundoofte akkasumas gaheen moototaa sirna mootii keessatti maal akka ture lafa kaa'uu isaati. Kana malees hiddii dhalootaa (sanyiin) Dajj. Kumsaa Morodaafi magaalaan Naqamtee hariiroon isaan qaban ibsuun wal-isaan fakkeessa. Garaagarummaan isaanii immoo kaayyoofi akkaataan ibsa yookiin xiinxala achi keessa jiranii kan adda isaan taasisudha. Kunis Dani'eel moggafamaafi hundeeffama magaalaa Naqamtee irratti kan xiyyeeffate yommuu ta'u, inni kun immoo afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaarratti jechuudha.

Kana malees, Diribii Damusee (2014) mataduree “seenaa eenyummaa Oromoo” irratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u, qorannoowwan kun lamaan seenaa irratti xiyyeeffachuun isaa kan wal-isaan fakkeessu yoo ta'u, garaagarummaan isaanii Diribiin seenaa eenyummaa Oromoo erga qoratee booda bifa kitaabaan Boqonnaa kudha sagalitti qoodee kan maxxanse yoo ta'u, qorannoon kun immoo Boqonnaa shanitti qoodamuun bifa waraqaa qorannootiin dhiyaate. Akkasumas Diribiin seenaa eenyummaa Oromoo kan ibsuu yoo ta'u, qorannoon kun immoo uummata Oromoo keessaa nama tokko irratti kan xiyyeeffate ta'uun isaa garaagarummaa akka qabaatu taasiseera.

Boqonnaa Sadii: Malleen Qorannichaa

Boqonnaa kana keessatti malleen qorannichaa, irraawwatama qorannichaa, madda odeeffannoo, iddattoo, mala iddatteessuu, meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanaman, qindeeffamaafi malleen qaaccessa ragaafaatu duraa duubaan dhiyaata.

Kaayyoon qorannoo kanaa akkuma duraan ibsame qaaccessa Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa jedhu irratti kan ta'udha. Kaayyoo kana galmaan gahuufis qorannoon kun malleen qorannoon tokko itti gargaaramu gargaaramuun kan adeemsifamudha. Kana gochuufis qoratichi akeeka qorannoo isaa irratti hundaa'uun qorannoo seenawwaa (historical research) fayyadamee jira. Sababni isaas qorannoo kana keessatti odeeffannoowwan erga sassabamanii booda raga odeeffannoon argame qeequun of eeggannaa cimaan kan darbeefi kan jiru wal-bira qabuun dhugaa jiru irratti kan guduunfame waan ta'eef. Dastaa (2013:46) “odeeffannoon nama lammaffaa irraa argame immoo xiyyeeffannoodhaan xinxalamee ilaalamuu qaba. Kunis, dhugaafi soba, dogoggoraafi sirrii, halaalaafi araara, addaan baasuudhaaf qeequun barbaachisaadha” jedha. Qorannoo kana keessattis kanumatu dhimma bahame. Kana malees qorannoo kana keessatti odeeffannoon argame ragaan deeggaramee gadi fageenyaan kan qeeqame waan ta'eef. Kanaafuu kaayyoon qorannoo kanaa qaaccessa Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa jedhu irratti waan ta'eef qoratichi mala kanatti dhimma bahuuf jira.

3.1. Irraawwatama Qorannichaa

Qorannoon tokko irraawwatama qabaachuu qaba. Yaada kana Addunyaa (2011: 64) yoo ibsu “qorannoon irraawwatama namootaafi dhimmoota qorannoon sun irratti gaggeeffamu waan ilaallatuuf, kan irratti raawwatame gaalee jedhu irraa adeemsa suphuutiin kan uumame” jechuu akka ta'e haala qorannoon irraawwatamaa irratti xiyyeeffatu lafa kaa'a. Kanaafuuxiyyeeffannoon

qorannoo kanaa hawaasa Godina Wallaggaa Bahaa Magaalaa Naqamtee irratti kan raawwatamuufi qaaccessa Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa irratti kan raawwatamedha. Malli qorannoon kun itti gargaraames mala miti-carraan itti yaadamee kan raawwatamedha.

3.2. Madda Odeeffannoo

Maddi odeeffannoo qorannoo kanaa madda tokkoffaa (primary sources)fi madda lammaffaa (secondary sources)dha. Sababiin isaas, maddi odeeffannoo tokkoffaan odeeffannoo qorannichaa mooraa masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa keessatti argamuun daawwachuufi namoota seenaa isaas ta'e masaraa isaarratti hubannoofi beekumsa qaban kallattiin dubbisuudhaan kan argamedha. Akkasumas,ragaaleefi xalayaawwan garaa garaa Waajjira Aadaafi Tuurizimii Magaalaa Naqamtee,Waajjira Aadaafi Tuurizimii Godina Wallagga Bahaa, mana kitaabaa hawaasaa magaalaa Naqamteefi Golaambaa wallaggaa keessatti kanneen argamaniifi qaama dhimmi kun ilaallatu dubbisuudhaan kan argamedha. Keessumatti Golaambaa Wallaggaa keessatti hambaalee argaman dhimmichaaf odeeffannoo kennuu irratti akka madda tokkoffaatti tajaajilaniiru. Maddi odeeffannoo lammaffaan dookimentiiwwan dhimma kanaan wal-qabatan sakatta'uun kan argamedha. Dookimentiiwwan kunis kanneen akka barruulee adda addaa, xalayoota, kitaabota, yaadannoowwan garaagaraafi kkfdha.

3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Akkuma daangaa qorannichaa irratti ibsamuuf yaalametti kanneen qorannoon kun ilaallatu hundaarraa odeeffannoo sassabuun bu'a qabeessummaa isaa daran akka cimsu beekamaadha. Haa ta'u malee, humna qoratichaa ol ta'a. Sababiin isaas, yeroo, baajataafi meeshaalee barbaachisoo gahaatti argachuu waan gaafatuuf. Kanaafuu qoratichi iddattoo gargaaramuuf dirqameera.

Gosa qorannoo seenawaa keessatti baay'inaan ragaaleen garaagaraa erga funaanamee booda qeequun hiikni itti kennama. Kanaafuu qorataan iddattoo yommuu filatu of eeggannaa cimaa taasisuu qaba. Qoratichis qorannoo kana gaggeessuu keessatti iddattoon dhimma itti bahe gosa iddatteessuu miti-carraatti kan gargaamedha. Kunis ta'uu kan danda'eef jamaa filataman keessaa iddattoo filachuuf carraan waan hineeyyamneefi. Iddattoo miti-carraa ilaalchisee Kathari (2010:59) akkanatti ibsa “Non probability sampling is the sampling procedure which does not afford bases for estimating the probability that each item in the population has of being included in the sample.” Yaadni kun kan inni nu hubachiisu gosa iddatteessuu miti carraa keessatti, qoratichi ta'e jedhee carraadhaan ala ofiisaatii iddattoo kan filatu ta'uu isaati. Kana malees, gosti iddatteessuu miti carraa yeroo baay'inni jamaa hinbeekamne ykn tokko tokkoon addaan baasufis rakkisaa ta'u kan fayyadamnu ta'uu Kumar (2005:177) akkanatti ibsa, “Non probability sampling

designs when the number of elements in population is either unknown or cannot be individually identified.” Kanumaan wal-qaqbatee qoratichi gosa iddatteessuu miti-carraa kana keessaa ammo gosa tokko kan ta’e iddatteessuu eerummaa (snowball sampling)tti dhimma bahee jira. Sababni isaas, iddattoon filataman akeeka qorataa irratti waan hundaa’aniifi. Eerummaa kan jadhameefis namootni dhimma gaafatamaniif waa muraasa himuun abalu immoo kana caalaa beeka jedhanii eeruu kennu waan ta’eef.

Kana ilaalchisee Dastaa (2013:136) akka ibsetti “Malli kun kan tajaajila kennu hirmaattota argachuun rakkisaa yoo ta’e (... is a special non probability method used when the desired sample characteristic is rare)." Yaada kana irraa qorataan tokko odeeffannoo funaanuuf odeeff-keenitoota argachuuf kan isa rakkise yoo ta’e salphaatti namoota dhimmicha beekan namootni biraa eeruufiin odeeffannoo barbaachisaa argachuuf kan filatamu ta’uu hubanna. Kanaafuu qorannoo kana irratti qoratichi gosa iddatteessuu keessaa miti-carraafi achi jalatti immoo iddatteessuu eerummaafi iddatteessuu akkayyootti dhimma bahuun odeeffannoo guureera.

Haaluma kanaan, milkaa’ina qorannoo kanaatiif odeeffannoon kan irraa funaanaman namoota afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa beekan kan Godina Wallaggaa Bahaa Magaalaa Naqamteetti argaman irratti kan xiyyeeffatu. Kana malees, odeeffannoo argame cimsuuf,hambaaleefi dookimentiiwwan Golaambaa Wallaggaa keessa jiran, Waajjira Aadaafi Tuurizimii Magaalaa Naqamteefi Waajjira Aadaafi Tuurizimii Godina Wallaggaa Bahaa akkasumas, mana kitaabaa hawaasaa magaalaa Naqamtee keessatti argaman namoota addaa addaafi namoota Magaalicha keessatti argaman keessaa namoota afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa beekaniif gaafannoo afaaniin dhiyaateera. Kunis muuxannoo namootni seenicha irratti qaban bu’uureffachuun iddatteessuu eerummaafi iddatteessuu akkayyootti dhimma bahuun filataman. Iddatteessuun akkayyoo akka kaayyoo qorataa irratti hundaa’uun iddattoo filachuu ta’a.

3.4. Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo

Meeshaaleen funaansa odeeffannoo kamiyyuu guutummaan guutuutti odeeffannoo sirriifi fudhatamaa argamsiisuuf gahaa ta’e akka hinjirre Kumar (2005:119) yoo ibsu “Non of the methods of data collection provided 100% accurate and reliable information” jedha. Yaada kana irraa wanti hubatamu meeshaaleen odeeffannoo funaanuuf oolan kamiyyuu hanqina mataa mataa isaanii danda’e kan qaban ta’uu isaati. Haa ta’u malee, qorannoo kana gaggeessuuf

qoratichi meeshaalee mijatoofi odeeffannoo gahaa niargamsiisu jedhee itti amane kan filate daawwannaa, af-gaaffiifi dookimantii sakatta'uutti dhimma baha.

3.4.1. Daawwannaa

Daawwannaan meeshaalee odeeffannoo jalqabaa funaanuuf oolan keessaa tokko akka ta'eefi karaa waan tokko ittiin daawwachuun ykn dhaggeeffachuun odeeffannoon funaanamu waan ta'eef qoratichi meeshaa kanatti gargaaramuun masaraa Dajj. Kumsaa Morodaafi Golambaa Wallaggaatti argamuun daawwateera. Yeroo daawwatus bakka tokko tokkotti yadannoo barbaachisaa ta'e qabachuudhaan kana malees, suuraa kaasuudhaan ragaaleen barbaachisoo ta'an qabatamaatti walitti qabamaniiru. Masaraa keessatti mooraa masarichaa irraa kaasee manneen mooraa masarichaa keessatti argaman maal akka fakkaataniifi tajaajila akkamiif akka oolan daawwateera.

3.4.2. Af-gaaffii

Af-gaaffiin namoonni lama ykn isaa ol walitti dhufuun yaada sammuuudhaa qaban tokko irratti kan waliin dubbatan yoo ta'u qoratichi af-gaaffii dursa qopheeffachuudhaan, jechoota wal-fakkaataafi duraa duuba wal-fakkaataadhaan odeef-kennitootaaf dhiyeessuun odeeffannoo sassabbateera. Dimshaashumatti meeshaan kun kan namoota dhimmichi ilaallatuuf qoratichi eenyummaafi kaayyoo ofii ibsuun odeeffannoo irraa funaannatudha. Kanaafuu, meeshaa funaansa odeeffannoo kanatti gargaaramuun qoratichi gaaffilee banaa Afaan oromootiin qopheessuun namoota afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraan isaa beekaniifi dura bu'oota Waajjira Aadaafi Tuurizimii Magaalaa Naqamteefi Waajjira Aadaafi Tuurizimii Godina Wallaggaa Bahaaf qopheessuun odeeffannoo walitti guurrateera.

3.4.3. Sakatta'a Dookumantii

Meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanaman keessaa tokko kan ta'e dookimeentii sakatta'uudha. Yaada kana Dastaa (2013:131) akkas jedhee ibsa “Barreeffamoonni akka odeeffannoo qorannootitti nama fayyadan hedduutu jira. Isaan keessaa kanneen akka kitaabotaa, xalayootaa, gaazeexaa, barruulee adda addaa, waraqaa raga, nagahee, ajandaa, qaboo yaa'ii, barreeffama murtii, yaadannoofi kanneen kana fakkaatan ta'uu danda'u.” Haaluma kanaan qoratichi ragaalee kanneen akka xalayaalee, nagahee, waraqaa ragaafi kanneen biroo sakatta'uun odeeffannoo walitti qabachuu danda'eera.

Suura:2 Suura yommuu qorataan Godambaa Wallaggaa keessaa xalayaalee sakatta'u agarsiisu.

3.5. Meeshaalee Warabbii

Odeeffannoon qorannoo kanaaf oolan yommuu sassabaman ragaaleen bifa waraabbiitiinis walitti qabamaniiru. Meeshaaleen waraabbii dhimma qorannoo kanaaf itti gargaaramee odeeffannoo sassaabe kunneenis, waraabbii viidiyoofi kaameeraati. Waraabbiin Masaraa Dajj. Kumsaa Morodaafi Golaambaa Wallaggaa keessatti argamuudhaan waraabee akkaataa mijatuu danda'uun akka qindaa'u ta'eera. Kana malees, kaameeraan ammoo af-gaaffii afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa'rratti qabxiilee barbaachisoo ta'an waraabuufi kaameeraadhaan kaasuun ragaaleen barbaachisu funaanamee jira.

3.6. Naamusa Qorannichaa

Milkaa'ina hojii kamiyyuu keessatti naamusni bakka guddaa qaba. Qorannoon tokko eegalamee hanga xumuramutti qoraticha irraa wanti eegamu inni guddaan naamusa. Haaluma kanaan qoratichi hawaasa qorannoo irratti gaggeessuufi keessatti gaggeessu keessatti safuu, aadaa, kabajaa, lagannaa, haala jiruufi jireenya hawaasichaa hubatee dhimmoota hubate kana akkaataa hawaasichaatti keessumsiiisuun murteessaadha. Kana malees, akkaataa uffannaa isaanii, aadaa nyaataa, amantaa, jechoota kabajaafi salfii, iddoowwan lagatamaniifi hinlagatamne addaan baasee erga secca'ee booda tokkoon tokkoon gama naamusa ogummaatiin gidduutti argamee odeeffannoo isaa funaannatee qorannoo isaa milkeessuu qaba. Kana ta'uu yoo baate garuu, qorataan sun haala barbaachisuufi hamma barbaachisu odeeffannoo argachuun isaa rakkisaadha. Kun immoo milkaa'ina qorannoo isaaf gufuu cimaa ta'a. Kanumaan wa-qabatee qorataan kun yommuu gara odeef-kennitootaa deemu duraan dursee kaayyoo isaa ibsuufin sana booda bakka barbaachisoo ta'anitti suuraa kaafachuufi viidiyoon waraabbachuu akka danda'u eeyyamsiisuun suuraaleefi viidiyoowwan barbaachisoo ta'an kaasuufi waraabuun odeeffannoo bal'aa irraa argateera. Wantoota bifa suuraan argaman kanaafi odeeffannoo kana gadi fageenyaan kana itti fayyadameefi ibsa isaa waliin kan taa'anidha.

3.7. Qindeeffamaafi Mala Qaaccessa Ragaalee

Qorannoo kana keessatti odeeffannoo mala daawwannaafi af-gaaffiitiin walitti qabaman muuxannoo qoratichaafi qorannoowwan mana kitaabaa bu'uureffachuun qindaa'aniiru. Haaluma kanaan qaaccessa Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa'rratti ragaalee namoota waa'ee afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa beekan, masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa, Waajjira Aadaafi Tuurizimii Magaalaa Naqamtee, Waajjira Aadaafi Tuurizimii Godina Wallagga Bahaa, mana kitaabaa hawaasaa magaalaa Naqamteefi hambaalee Golaambaa Wallaggaa keessaa argaman qeequun haala walitti dhiyeenya qabuun qindaa'anii qaacceffamani. Haaluma kanaa qoratichi odeeffannoo karaalee daawwannaa, af-gaaffiifi dookimentii sakatta'uutiin argaman fakkeenyaafi ragaadhaan deeggaruun qaaccesse.

3.8. Haala Barreeffamootni Madda Irraa Argaman Ittiin Dhiyaatan

Qorannoon tokko yommuu gaggeeffamu odeeffannoo haala garaa garaatiin bakka garaa garaarraa akka sassabamu beekamaadha. Qoratichis qorannoo kana keessatti odeeffannoo madda garaa garaa irraa argate akkaataadhuma madda sanaatiin dhimma itti baheera.

Fakkeenyaaf maqaalee caasaa bulchiinsa masaraafi manneen masarichaa keessa jiran fa'i. Kunis kanneen akka 'ye ilfinyi askelkaayi, wambaroochi, tsehafe tizaaz, ye xoor aleqaa, gaashaa jagree, azzazhi, bajiirondii, wax aseellafiwoochi, balderaas, warraganuu, ye wendi ilfinyi, ye seet ilfinyi, ye sixootaa beetfi kkf'n qubee Laatiniin garuu Afaan Amaaraan maddawwan garaa garaarraa akkuma jirutti fudhachuun dhimma itti baheera. Akkasumas, qorannoo kana keessatti jecha 'afseenaa' jedhuufi 'seenhimtee' jedhu bakka garaa garaatti gargaarame hiika garaa garaa qaba osoo hintaane hiika wal-fakkaatu isa afaan Ingiliiziitiin 'legend' jedhu bakka bu'uun tajaajila.

Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaa

4.1. Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaa

Booda Dajjaazmaach Gabraigsiabheer jedhamuun kan moggaafaman Kumsaa Morodaan Abbaasaanii Morodaa Bakareefi haadhasaanii aadde Ongasaa Ruufoo irraa bara 1862 Godina Wallaggaa jedhamu duraa keessatti magaalaa Naqamteetti dhalatan. Abbaan Kumsaa Morodaan Ongasaa kan fuudhanis bara ijoolummaasaaniitti yoo ta'u fuutiifi heerumni lamaanuus kan raawwate warri Morodaa warra Ongasaa intala isaanii ilma isaanii akka kennaan (fuudhaaf jechuudha) seeraan gaafachuun akka ture. Warri Ongasaas bara Bakaree Bakaree jalatti bara Morodaa Morodaa jalatti ta'uun sadarkaa shumata Qorootiin ykn ammo balabbatummaan bulchiinsa Leeqaa Naqamtee keessatti hirmaachuun kan biyya bulchaa turani.

Kumsaan jabana itti dhalatan keessa barumsi naannoo itti dhalatan keessa waan hinturreef bara ijoolummaasaaniitti barumsa jalqabuu hindandeenye. Barumsa kan jalqaban umriin isaanii xiqqoo erga ol-ka'een booda ture. Kumsaan barumsa barachuu kan jalqabanis namoota Goojjamii dhufaa turan irraati (barumsa Amantaa Ortodooksiiti jechuudha). Namootni kunis hojii barbaachaaf jecha goojjam irraa gara Naqamtee dhufaa abbaa Kumsaa Morodaatti siqaafi firoomaa waan dhufaniif Kumsaanis Abbaasaanii dhokachuun namoota kanarraa fidala barachuu jalqaban. Sababni abbaasaanii dhokachuun barumsa kan barachaa turanis barumsichi naannichaaf haaraa waan ta'eef uummata naannichaa biratti fudhatama argachuu dhabuu danda'a shakkii jedhu irraa akka ture manguddootni nidubbatu. Al-tokkos qondaaltota(abbootii tayitaa) Morodaa keessaa tokko kan turan Kumsaan namoota Goojjam kana irraa fidala yeroo itti barataa turanitti “mu mu” yoo jedhan dhaga'uun abbaa Kumsaa Morodaa bira dhaquun ilma isaanii Kumsaan “mu mu” akka jedhuufi kunis gaarii akka hintaaneefi dhiifamuu akka qabu itti himuu isaanii akka ta'e nidubbatama. Uummata naannichaa biratti “mu” jechuunn “ati nama hintaane” jechuutti kan hiikamudha. Namtichis (qondaaltichi) fidala Afaan Amaaraa ittiin dhimma ba'amu kaan keessaa “mu” isa jedhu sababni isaan itti jibbanis kanaafi.

Haa ta'u malee, abbaan Kumsaa barumsa qalamaa, bara sanatti barumsa amantiifi kan isa fakkatan kan qaban yoo ta'uu baateillee uumamaan nama beekaa waan turaniif ilmaaanii fidala kana akka hinbarannee hindhorkineen. Kanarraa kan ka'e Kumsaan cimani barachuun akkaataa Afaan Amaaraas ta'e Gi'izii itti barreessaniifi dubbisan barachuurra taranii sadarkaa hiikuu barreeffamoota qulqulluu amanti Waldaa Ortodooksiiirras gahaniiru. Caalmaattis kitaabota afaan Gi'iziitiin barreeffaman dubbisuufi hiikuun icciitiisaa salphaatti hubachuufi kan nama hubachiisan akka turanis ibsameera. Akkaataa kitaaba itti hiikanis namoota kumsaaf barumsa kennan keessaa abbaan Nisaahaa (father confesser) isaanii kan turan namtichi Gebreweldemariyaam jedhaman gahee guddaa nama qaban akka turan manguddoota hedduun nidubbatama. Abbaan Nisaahaa waldaa Ortodooksii Itoophiyaatti namni tokko cubbuu yoo hojjetu cubbuu hojjete sana tokkolamaan abbaa Nisaahaatti himata. Innis (abba nisaahaa) cubbuu namtichi hojjete erga dhagahee booda cubbuun isaa waaqayyo biratti akka dhiifamuuf gorsa barbaachisu kennaaf jechuudha. Akkana yoo godhames cubbuun namtichaa waaqayyo biratti nidhiifamaaf jedhamee amanama.

Bara sanatti barumsa qalamaarra barumsi jaallatamuufi kabajamu barumsa waraanaafi kanneen isa fakkaatani. Barumsa qalamaaf haganatti xiyyeeffannaa kan kennu hinturre. Sababni isaas, sodaataa ykn lugna nama taasisa jedhamee yaadamaa waan tureefi. Haala akkanaa barasana ture keessas Kumsaan barumsa qalamaa (barumsa amanti) kana hiriyoota saaniirraa adda ba'anii barachuunsanii ykn hordofuunsanii waan harawaa ta'e baruuf fedhii qabataaturan sirriitti kan nuuf calaqisiisuu danda'udha jechuun nidanda'ama. Barumsa qalamaa kan cinattis Kumsaan bar asana barumsa jaallatamaafi kabajamaa kan ture kan akka gugsii fardaa, Darboo Eeboo, Daakaa Bishaaniifi adamsanii akkaataa bineensa itti ajjeesaniifi kkf barataniis turan. Barumsa kanneen keessaas bara sanatti akkaataa eeboo darbatanii bineensa itti ajjeesan bakka ol-aanaa kan qabau ture. Sababni isaas, akka aadaa ykn barsiifata hawaasa bara sanaatti namni Baloo dhaqee hinajjeesne akka nama xiqqootti ykn akka nama tuffatamaatti kan ilaalamu waan tureefi. Kana malees ajjeesaan baay'ee kan kabajaamuufi hawaasa keessatti iddoo guddaa kan qabu ture. Waan hundaafuu hawaasa keessatti kan ajjeesee lootii hidhatuufi dibatudha kan akka gootatti ilaalamu, jajamuufi fuudhaafis ta'e waan fedhe hundaaf kan filatamu.

Kanaafis Kumsaan barumsaa kanaaf xiyyeeffannaa kennuudhaan barumsicha hawaasa keessa turan irraa barachuu danda'aniiru. Barumsa kanas xiyyeeffannaadhaan hordofuusaaniitiin kan ka'e mala muuxannoo bineensa ajjeechaa akkagaariitti horachuu danda'aniiru. Kanaafuu bara jireenya isaaniitti Kumsaa bineensota hedduu kan akka Arbaa, Gafarsaafi kkf .salphaatti ajjeesanii akka turan manguddoota naannichaa hedduun niddubbatamaaf. Dandeettii ol-aanaa ajjeesuu qabachuusaaniirraan kan ka'es darboo eeboo al-tokkoon yeroo Arba ajjeesanii uummata biratti baay'ee itti dinqisiifaman illee akka ture dabalamee caqafameeraaf. Bara sanattis Arba haala akkasiitiin namni ajjeese baayyee dinqisiifamuusaarras gochisaas akka jabduu guddaatti kan ilaalamu ture. Sababni kanaas Arbi bineensa qaama guddaa qabuufi sodaatamaa ta'uusaarra darbee eeboo hedduun malee akka qoosatti darboo eeboo tokkoon kan du'u waan hintaaneefi. Kanaan alattis Kumsaan beekumsa akkaataa dhimma seeraa itti ilaalaniifi murtiin yakkawwan garaagaraa itti kannamu akkasumas uummata duratti akkaataa wal-ga'ii itti gaggeessaniifi haasawaa itti godhan hawaasa turan keessaafi abbaasaanniirraa barataniiru. Barumsa irra keessatti caqafamaniifi kanneen kana fakkaataan barachaa, guddachaa caalmaatti bilchina argachaa yoo demeanis bulchiinsa abbaasaanii jalatti itti gaafatama biyya bulchuu fudhachuun kutaalee addaa addaa Leeqaa Naqamtee bulchaa ture.

Kutaalee Leeqaa Naqamtee Kumsaa jalatti bulaa turan keessaas Leeqaa Gimbiifi Najjoon akka fakkeenyaatti caqafamuufii danda'u. Hanga bara boqonnaa abbaasaaniittis Kumsaan isaanuma jalatti ta'uun bulchaa kutaa bulchiinsa Najjoo ture. Haalli kunis Kumsaan bakka abbaasaanii bu'uun itti gaafatama bulchiinsa Leeqaa Naqamtee yoo fudhatan imaammata bulchiinsaa addaa addaa baruufis ta'e muuxannoo horachuun qixa sirrii ta'een biyya bulchuu akka danda'an hedduu gargaareeraan.

Kumsaan bara ijoollummaa isaaniitti cuphamanii hinturre. Sababni kanaas bara dhaloota isaaniitti amantiin kiristaanaa naannoo itti dhalatan keessa seenee waan hinturreefi. Amantiin kiristaanaas erga seenee abbaasaaniifi maatiinsaanii cuphamanis Kumsaan osoo hincuphamin hafaniiru. Sababni isaas abbaan isaanii Morodaan namni jabaa, beekamaafi mana guddaa qabuufi ilmaasaaniif abbaa kiristinnaa(god-father) kan ta'uu danda'u barbaadaa waan turaniifi. Booda keessas fedhii Morodaa kana namni guutuu danda'e

Atsee Minilik II ta'anii argaman. Kumsaanis Minilikiin akkaataa akkamiitiin cuphamuu akka danda'aniifi aangoos haala itti qabachuu danda'an maal akka fakkaatu akka itti aanutti dhiyeesseera.

Abbaaansaanii Dajjazmaach Morodaa Bakaree du'anii ji'a jahaan booda bara 1890 Kumsaan "Yeweghiqaa" qabatanii qondaaltota Morodaa biyya bulchaa turaniifi namootii babeekamoo biroo waliin gara Shawaatti sochii jalqaban. Yeweghiqaa jechuun bara sanatti namni tokko tajaajilasaaf mootummaarraa (mootummaa giddu galeessaa jechuudha) badhasni inni badhaafame fakkeenyaaf kana akka Kaabbaa, Qamisaa, Anfaarroofi Waaroo Leencaa, Goraadee, Gaachana, Qawwee, Nishaana, Farda, Gaangeefi kanneen kan fakkatan jechuudha. Namtichi badhaasa kanneen badhaafames yoo du'e kennaan kabajaa kunneen mootummaaf galii erga ta'ee booda ilmi hangafaa namticha du'ee shumata ykn maaraga isa du'een kan wal madaalu ykn kan wal-gitu ta'ee yoo argame, badhaasa kanneen deebifamee badhaafama. Kan wal-hinmadaalle ykn immoo wal-hingitne ta'ee yoo argame ammoo obbolaawwan isaa keessaa kan madaalu filamee isaaf kennama. Yoo kanas inni kennameef ykn badhaafame kun gaachana abbaa isaa kaase jedhamee maatii isa du'ee biratti gammachuu guddatu ta'a akka Obbo Yoseef Moosisaa (A.G 08/08/2009A.L.H) ibsanitti.

Kumsaanis deemsa torban lamaan booda magaalaa Finfinnee Inxooxxoo gahan. Mootichi (minilik II) garuu magaalaa teessoo bulchiinsasaanii turte kana keessa hiturre. Gara Wallootti socho'anii (deemanii) turan. Isaaniin quunnamuuf jecha Kumsaan gara Wallootti socho'an. Achi gahaniis ye weg hiqaafi ijji menshaaf (ittiin ilaalamuuf matta'aa kennamu kan akka Warqeefaa) wantoota fuudhanii deeman mootichaaf kennan. Mootichis balabbaatotni na bira jiran na ganuudhaan yeroo na rakkisaa jiranitti inni kun(Kumsaan) akkamitti biyya fagoorraa amantummaan ana barbaachuu dhufe jechuun baay'ee dinqisiifamanii akka turan Aadde Maartaa Ibraahim (A.G 13/07/2009A.L.H) tasifameen ibsameera. Kumsaanis sababa mooticha bira itti dhaqan (dhaala aangoo) suutaan ibsuufiif jecha guyyaa xiqqoo achuma bakka itti argama mootichaa (walloo) turuuf nimurteessan. Yeroo kanattis qondaaltota mootichaa (minilik) tokko tokko jaaneeyiin(minilik) intalasaanii osoo sinfuusisin hinhafan waan ta'eef akka isaan siif kennaniif kadhahuun jechuun Kumsaa gorsuu eegalan. Jechi kunis irra deddeebi'amee

hasa'amuu waan jalqabameefi Kumsaanis tari wanti kun mootichumarra madde (dubbatame) ta'uu nidanda'a shakkii jedhuun qondaaltota isaanii walitti qabuun waa'ee dhimmichaa mariisisuu jalqaban. Bara sanatti dubartootni sidaamaa baay'ee rakkisoofi abbootii manaasaaniif akka hinajajamnetti hubatama waan tureef Oromoo naannichaa (Wallaggaa) biratti fuudhaaf hinbarbaadamaanuu turan. Intala mootichaa fuudhunis ishiif gara ta'uun akka tajaajilutti ilaalama yookaan immoo herregama ture. Kana malees qondaaltota Kumsaa wanti baay'ee sodaachise tokkos niture. Kunis Kumsaan intala mootichaa yoo fuudhan namootni shawaa hedduun nitittii (intala mootichaa) waliin gara Naqamteetti dhufuun aangoo ol-aanaa addaa addaa bulchiinsa Leeqaa Naqamtee qabachuu danda'u shakkiin jedhu isaan biraa kun immoo Kumsaa birattis ta'e qondaaltotaasaanii biratti yaada gonkumaa fudhatama hinqabne ture. Sababni isaas haalli kun qondaaltota kumsaa hedduu iddoo dhabsiisuu danda'uusaarra bulchiinsa Leeqaa Naqamtee keessatti keessa galtee (interference) mootummaa giddu galeessa caalmaatti guddisuu danda'a jedhamee waan sodaatameefi.

Kumsaafi qondaaltotni isaanis rakkinaa mudateen kana bal'inaafi gad-fageenyaan erga irratti mari'atanii booda rakkina kanaaf yaada hiikkoo ta'u maddisiisuu danda'an. Qondaaltotni Kumsaas yaada hiikkoo ta'e kanas Kumsaa akkanatti gorsan "Abbaan kee Dajjazmaach Morodaa Bakareen mooticha Minilikiin alatti namni kiristinnaa akka si hinkaasne si akeekkachiisaniifi du'i isaanis dhihaatee sireerra yommuu turan yaada kana haala dhaamsaan akka siitti himan hundumti keenya waan beeknudha. Atis dhaamsa abbaa kee kana eeguutu ykn galmaan gahuutu siirra jira jedhiitii dursii mootichatti iyyadhu" ittiin jedhaniin. Gorsii kunis firooma kiristinnaan Kumsaafi Minilik gidduutti uumamuun heeruma intaala hanbisuuf akeekameeti. Gorsii kunis kumsaa biratti amansiisaafi baay'ee barbaachisaa ta'ee waan mul'ateef isaanis xalayaa barreessuun gorsa gorsaman kana mootichatti dhiyeessan. Mootichis xalayicha erga dubbisanii booda Kumsaaf abbaa kiristinnaa ta'uuf fedhii akka qaban mul'isan. Gama mootichaanis waa'een intalaasaanii Kumsaaf kennuu yaadni ka'e hinturre. Kiristinnaa guyyaa itti ka'amus murteessuun guyyicha Kumsaa beeksisan. Gaafa beellamni kiristinnaa ka'iitii ga'us dunkaana keessatti sirna qiddaasee gaggeeffameen Kumsaan yoo cuuphaman mootichi abbaa kiristinnaa ta'aniif. Maqaan cuuphaasaaniis Gabreigziabheer jedhamuun moggaafame. Kana boodas kumsaan caalmaatti maqaadhuma kanaan waamamuu

jalqaban. Barri kiristinnaa itti ka'anis bara 1890tti yoo ta'u yeroo kanatti kumsaan nama umrii digdamii saddeetii akka turan Muluqan W/Gabri'eel (1991) nimul'isa.

Al-tokkos (achuma wallootti jechuudha) waldaa Ortodooksii mootichi itti argamanii turan keessatti kumsaan kitaaba amantii yoo dubbisan minilik ilaalanii baay'ee dinqisiifatan. Sababni isaas Kumsaan mootichatti nama dubbisuu danda'an ta'anii waan itti hinmul'anneef ture. Mootichis gara Kumsaatti siquun (waldichuma keessatti) xiqqoo sagalee ol-kaasanii akka dubbisaniif gaafataniin. Kumsaanis sagalee ol-kaasanii sirreessanii haala gaarii ta'een waan dubbisaniif mootichi baay'ee gammadan. Afaan Amaaraatiin kan qophaa'e Farfannaa Daawwit nibadhasaniin. Boodas, bulchiinsa abbaa Kumsaa jala kan ture Leeqaa Naqamtee maqaa sadarkaa shumata abbaasaanii isa duraan (Dajjazmaachummaan) muudaniinii akka bulchan nieeyyamaniif. Kana boodas Kumsaan gara Naqamteetti deebi'uuf sochii jalqaban. Yoo Naqamtee gahanis uummatni Naqamteefi jiraattotni naannoo ishee Kumsaa sirna ho'a(kaawoo) ta'een simataniin. Dubartootnis sirna simannaa Kumsaarratti walaloo kanatti aanu walaleessaniifi turan.

Yaa Geeshee Hanxaxii Naqee Bakaa Goodi

Mootiin Mootii Galchee Dhaga'ii Gammadi

Dhaamsi walaloo kanaas: mootichi minilik bakka mootii Morodaatti mootii Kumsaa muudanii waan erganiif biyya Bakaree Godaanaa kan taate Naqamtee yookaan ammo uummata magaalaa Naqamteen gammadaa jechuudha.

Kumsaanis hordofaa amantii kiristaanaa erga ta'anii boodas amantii aadaa Oromoo isa duraa(waaqeffataa) guutummaa guutuutti dhiisanii amantii kiristaanaa isa harawaatti cimsanii akka cichan ykn amanticha hordofuu akka eegalan ragaaleen garaa garaa nimirkanessu. Minilikis hojii babal'ina amantii ortodooksii Leeqaa Naqamtee keessatti shoora akka gumaachu akeekanii fakkata bara 1890tti dhaabbata "the British and Foreign Bible society" jedhu irraa macaafa Qulqulluu Afaan Amaaraan qophaa'ee isaaniif kannamee ture. Kumsaanis fedhii babal'ina amantii ortodooksii miniliik qaban hubachuusaaniirra quunnamtiin isaaniifi mootummaa giddu galeessaa gidduu ture akka cimu akeekanii yeroo gabaabduu keessatti waldootii ortodooksii lakkoofsa hedduutti tilmaamaman kutaalee Leeqaa Naqamtee garaa garaa keessatti babal'isuu danda'aniiru.

Waldootii kanneen keessaas waldootiin maramii, gorgisiifi mika'eelii magaalaa Naqamtee kan hanga har'aatti tajaajila kennaa jiran, akka fakkeenyyatti kan caqafamuu danda'aniifidha. Kumsaan waldootii ortodooksii hedduu kan baballisaniifi hordofaa amantichaa cimaa yoo turanillee amantii kaanirra amantii kootu caala nama hinjenneefi namnis dirqiitti amantii hordofan akka hordofu kan dirqisiisan hinturre. Amantii biroorrattis jechuunis amantii aadaa Oromoo (waaqeffataa), pirotestaantii, kaatoliikii, Musilimaafi kkf irrattis nama jibbinsa hinqabneefi ilaalcha gaarii kan qabaataa turaniifi hunda qixxeetti kan ilaalaa turan ta'uusaaniis Obbo Yoseef Moosisaa (A.G 08/08/2009A.L.H) waliin taasifame nidhugoomsa.

Suura: 3 suura Dajj. Kumsaa Morodaa agarsiisu.

Suurri armaa olii kun yommuu Dajj. Kumsaan uffata mootii uffatanii taa'an kan agarsiisu yoo ta'u, uffatni mootii kunis 'Kaabbaa Mootii' jedhamee beekama. Mootii irraa kan hafes uffata kana uffachuu hineeyyamamu. Sababni isaas uffatichi mallattoo mootii ta'uu agarsiisa waan ta'eef.

4.1.1. Hidda Dhalootaa Dajj. Kumsaa Morodaa

Hidda dhalootaa maatii Dajj. Kumsaa Morodaa hanga dhaloota digdamii tokkootti kan jiru odeeffannoo firootaniifi maanguddoota waa'ee maatiisaanii dhiheenyatti beekan irraa walitti qabamee turerree beekuun danda'ameera. Hidda dhalootaa digdamii tokkoon booda jiran garuu manguddootas ta'e ragaaleen ykn galmeewwan lakkaa'uu danda'an argachuu waan hindandeenyeef maqaalee isaanis ta'e seenaa isaanii qorannoo kana keessatti galmeessuu hindandeenye. Hiddi dhalootaa Dajj. Kumsaa durattiifi boodatti jiran akka itti aanutti mul'ifamee jira.

HIDDA DHALOOTA DAJJAAZMAACH KUMSAA MORODAA

Raayyaa
Maccaa
Doonfaa
Daallee
Oboo
Hiddoo
Kuraa
Leeqaa
Waayyuu
Kolooboo
Dooroo
Nya'aa
Sinikkaa
Faaroo
Aammoo

Baraartii		Godaanaa
Jijoo		Bakaree

Laakkaa	Qannoo	Qaalluu	Dinqaa	Dibaabaa	Ligdii	Angaatuu	Ibsaa	Morodaa	Roorroo	Baatuu	Ciibsaa	Fayisaa	Cirrachoo	Tookii	Himbilii	Kosh
---------	--------	---------	--------	----------	--------	----------	-------	----------------	---------	--------	---------	---------	-----------	--------	----------	------

Goobanaa		Moosisaa		Kumsaa		Do'ii		Eebbisee
----------	--	----------	--	---------------	--	-------	--	----------

Bakaree	Hayilee	Mokonnoon	Maarqoos	Yemaanee	Habtemaariyaam	T/hayimaanoot	Gammadaa	Daashee	Jabane	Askaalemaariyaam
---------	---------	-----------	----------	----------	-----------------------	---------------	----------	---------	--------	------------------

Atsadee	Hayiluu		Fiqiresillaasee		Maatsantee
---------	---------	--	------------------------	--	------------

Maddi isaa: Seenaa Dajj. Kumsaa/Gabiraigzi'abiher/ Morodaa

Hidda dhalootichaa lakkaa'amu danda'ame keessaas namoota hidda dhalootichaaf beekamummaa argamsiisuu danda'an irratti xiyyeeffachuun seenaa isaanii hanga odeeffannoon irratti argamuu danda'e akkaataa itti aanuun dhiyeesseera.

Hidda dhalootaa maatii Dajj. Kumsaa manguddootaan lakkaa'amu danda'an keessaa odeeffannoo amanamaa (reliable) ta'eefi kan manguddootni hedduun naannichaa irratti walii galan kan argame hidda dhalootichaa isa torbaffaa irratti argamu, Aammoo Faaroo irratti yoo ta'u beekamuun hidda dhalootichaa kan jalqabe garuu hidda dhalootaa isa shanaffaa akaakayyuu Kumsaa kan ta'an Bakaree Godaanaa irratti. Lakkoofsi hiddaa dhalootaa kunis Fiqiresillaasee irraa jalqabee asii ol hanga Raayyaatti ol adeema.

Akka Muluqan W/Gabri'eel (1991) ibsutti jalqaba maatiin Aammoo Faaroo Naqamteen qixa Kibbaan kan argamu daangaa Leeqaa Qumbaa keessa bakka Birbirsaa Aammoo jedhamurra qubatanii jiraataa turan. Aammoo Faaroos bakka kana yoommuu turan qabiyyee bal'aa kan qaban, sooressaaafi jaarsa jaallatamaa biyyaa kan turan ta'uusaanii nihiimamaaf. Bakki irra qubatanii jiraataa turan kunis maqaasaaniitiin Birbirsaa Aammoo jedhamee moggaafamuun isaas kanumarraan kan ka'e ta'uu isaati.

Aammoo Faaroos maatiisaanii waliin bakkuma caqasame kanarra osoo jiraachaa jiranii yeroo keessa gosoota qomoo Oromoo addaa addaa naannichaa gidduutti sababii daangaafi sababoota biroo irratti lolli (waraanni) ka'a. lolli kunis bara sanatti gosoota lamaan gosa Leeqaa naannichaa(naannoo maatiin Aammoo irra qubatanii jiraachaa turan) kan turan gosa Baabboofi Waayyuu gidduutti ture kan ka'e. Qomoon Aammoo Faaroos Waayyuu kan ture yoo ta'u bakki qubannaafi jireenyasaanii garuu Leeqaa Qumbaa keessa jechuunis bakka gosti Baabboo irra guddinaan qabatee tureerra. Aammoonis waraana kana irratti miidhaan akka irra hingenyeef maatiifi qabeenyaa isaanii Birbirsaa Aammootii kaasanii gara Naqamteetti socho'an. Naqamtee yoo gahanis lafti hundi abbaa abbaa godhatee waan tureef lafa qubannaa waan dhabaniif Naqamteen qixa Kibba dhihaan kan argamuufi namootni hedduun kan hinqabatamin gara Gaammoojjii Waamaatti Waamaa keessaas bakka Mokofaa jedhamutti socho'uun qubatu. Mokofaa kanatti Aammoo Faaroo hadha warraa isaaniirraa ijoollee afur godhatan. Ijoolleen kunis akka hangafaa quxisuutti wal-duraa duubaan: Dagaagoo, Baraartii, Guuteefi Godaanaa

(abbaa Bakaree) turan. akka Obbo Mootii Aagumaa waliin (A.G 24/08/2009 A.L.H) ibsutti.

Ijoollee kanneen keessaas quxisuu kan turan Godaanaan guddatanii umrii dargaggeessummaarra yoo gahan warri isaanii qomoo Leeqaa addaa addaa naannichaa (Mokofaa) keessaa tokko kan ture gosa Baafaa keessaa intala tokko fuisu. Maqaan intala kanaas Muggee Buttaa (haadha Bakaree) ture. Bara sanattis akka barsiifata Oromoo naannichaatti haadha manaa tokkoo ol fuudhuun gochaa baratame ta'uyyuu haati Bakaree (Muggee Buttaa) garuu isheerratti haati manaa biraa yoo dhufte abbaa manaa koo (Godaanaa) biratti fudhatama na dhabsiisuu dandeessi shakkii jedhuun Godaanaan haadha manaa biraa akka hinfuune dhiibbaa guddaa irraan gahaa kan turtee ta'uu nidubbatama. Dhiibbaan ishee Godaanaa biratti fudhatama waan argate fakkaata. Sababni isaas, Godaanaan Mokofaatti muggeen alatti haadha manaa osoo hinfuudhin akka hafe Obbo Mootii Aagumaa waliin (A.G 24/08/2009 A.L.H) taasifame nimul'isa waan ta'eef. Godaanaanis osoo baayyee hinturin dhukkubaan boqochuu akka danda'an nidubbatama. Kunis, Bakareen warraasaaniif ilma isa tokko qofaa akka ta'an gochuunii danda'eera.

Akkuma irra keessatti caqafame beekamuun hidda dhalootaa Dajj. Kumsaas caalaatti kan jalqabame warra isaaniif ilma tokkicha kan turan Bakaree dhumarratti waan ta'eef seenaa ka'umsa isaaniifi gara naannoo isaaniittis dhufaatii Miniliik II yeroo dheeraan duratti waa'ee mootummaa isaanii (Bakaree)fi uummata naannichaatiin hundeeffamee ture qorannoo kana keessatti mul'iseera. Sababni isaas, hojiin isaaniin raawwatame kun yeroo jalqabaaf Bakarees ta'e hiddi dhalootichaa akka beekamu waan taasisseef.

Abbaa malee haadhaan bakkuma dhaaloota isaanii Waamaa Mokofaatti kan guddatan Bakareen ijoollummaa dhuma kaasee hiriyoota isaanii keessaa warraaqaa (restless) nama wereeraaf kan kakaasaniifi dandeettii dura-bu'ummaa (leadership) gaarii kan calaqqisiisaa turaniifi ol-aantummaa isaaniis namarratti mirkaneessuuf kan carraaqan turan. Amalli isaanii kunis isaan waliin guddachaa deemee bara dargaggummaa isaaniitti duuka bu'oota ykn hordofoota hedduu akka horatan taasisuufii danda'eera. Umriin isaanii caalmaatti dabalaa, bilchina argachaa yoo deeman immoo duuka bu'oota isaanii waliin ta'uun gochaawwan safuu ykn aadaa hawaasa keessa turan irraa maqan yookiin immoo gochaawwan hawaasicha keessatti duraan hin beekamin raawwachuu

jalqaban. Gochaawwan Bakareefi hordoftoota isaaniin raawwatamaa turan kana keessaas horii namaa hatuun foon isaanii qalanii nyaachuu, aannan isaanielmanii dhuguu, qabeenya (shaqaxa) daldaaltota kutaa biyya tokkoo gara kutaa biyya biraatti socho'uun daldaalaan saamuun daandii daldaalaa jeequufi gochaawwan kan fakkaatan akka fakkeenyaatti nicaqafamu.

Bara sanattis naannoo Bakareen itti dhalatanii guddatan Waamaa Mokofaattis ta'e kutaalee har'a Wallaggaa jedhamu addaa addaa keessatti keessumaa namootni akka Bakareefi isaaniin fakkaatan osoo hinka'in dura akkuma hawaasa Oromoo naannoo biroo yeroo sanii sirni hawaasni Oromoo naannichaa gama siyaasaa, dinagdeefi hawaasummaan kan ittiin wal-bulchaa ture sirna ittiin bulmaataa Gadaati. Sirna kanattis Abbaan Bokkuu (Abbaan Gadaa) dandeettii hoggansummaa irratti hundaa'uun haala Diimokiraatawaa ta'een waggaa saddeet saddeetiin hawaasa keessaa nifilatama ture. Innis nagaafi tasgabbii biyyaa nieega nieegsisaa' hooogganaa hoomaa waraanaa ykn hordofaa dhimma waraanaa sirnichaa kan ta'e Abbaa Duulaa to'annaa isaa jalatti (under his supervision) yaa'ii caffeetiin (council) nifilachiisa. Walumaa galatti hawaasa gama hundaan seera Gadaa irratti hundaa'uun nibulcha. Yaa'ii caffeetii dhimmoota addaa addaa hordofuufi biyya bulchuuf qondaltootni filatamanis seera sirnichaa ala osoo hinba'in ykn immoo otoo hinmaqin itti gaafatama ykn dirqama biyya bulchuu uummatarraa itti kenname qixa sirrii ta'een kan ba'an ture. Qondaaltotni Gadaa naannichaas haala kanaan uummata bulchaa kan turan, Bakareefi duka bu'ootni isaa gochaawwan shiftummaa dura caqafame yoo raawwatan gochaawwan kana irraa akka deebi'an badaa (irra deddeebiidhaan) kan dhama'an ta'ullee Bakareefi duuka bu'ootasani haala jabeenyaan kan kurfaa'aniifi bakka tokkoo bakka biraatti kan socho'an waan turaniif milkaa'uu dadhabaniiru. Kun ta'uun isaas bara sanatti sirni Gadaa naannichaa laaffachhaa, akkaataa duraanis hawaasichaaf eegumsa barbaachisu kennuuf dadhabaa deemuusaa kan mul'isudha. Kun ta'uun isaa immoo hawaasichi yaaddoofi soda keessa akka galu gochuusaarra darbee irra guddaan hawaasichaa osoo hinjaallatin duuka bu'aa Bakaree akka ta'u dirqisiisuunii danda'eera.

Barri kunis jaarraa 19^{ffaa} keessa yoo ta'u akkuma isa naannoo dhalootaafi guddina Bakaree kutaalee Wallaggaa addaa addaa keessattis qomoowwan Oromoo addaa addaa

gidduutti seera bulmaataa duraa irra maquuniifi wal-maqsiisuun bal'inaan nimul'ata ture. Sababni isaas qomoowwan kan gidduutti lolli (waraanni) kaloorratti, daangaarratti, booji'oorratti (booty) akkasumas mootiin qomoo ykn gosa tokkoo ol-aantummaa isaa kaan irratti mirkaneeffachuuf jecha waraana (lola) wal-gidduutti gaggeessaa waan tureef akka ta'e Obbo Mootii Aagumaa waliin (A.G 24/08/2009A.L.H) taasifame wabiidha. Lola ykn walitti bu'iinsa kanaanis morkitootni (rivals) qomoowwan ykn gosootni addaa addaas hoomaa waraanaa jabaa kurfeessuun walitti dhufeenya cimaa wal-gidduutti uumuun akkasumas burqaawwan dinagdee addaa addaa keessumaa gabaa naannoofi daandii daldaalaa karaa dheeraa to'annaasaanii jalatti oolchuun gama dinagdeen humna godhachuun lola gaggeeffamaa ture of irraa facisuufi morkitoota isaaniirrattis waraana gaggeessuun hedduu kan waliin morkachaa turani.

Bara kanattis akka armaan dura ilma Aammoo Faaroo keessaa tokko kan ta'aniifi wasiila bakaree kan ta'an Baraartii Aammoo bakka dhalootaafi guddina Bakaree kan ture waamaa Mokofaarraa qixa Kaaba Dhihaan bakka argamu ykn amma magaalaa Naqmttee har'aa irraa qixa Bahaan tilmaamaan kiloomeetirii 15 fagaatee bakka argamu naannoo Tuulluu Koomtootti namootii warra wal-morkiifi waraana akkasii keessa seenan keessaa tokko turan. Baraartiin lola yeroo sana ture ofiirraa faccisuu fi injifannoo diinotaafi mirkitoota isaanii kanarratti gonfachuuf jecha hoomaa waraanaa jabaa kan of jalatti kurfeeffatan, duuka bu'oota hedduu kan horataniifi akkasumas naannoo isaanii keessattis ta'e irra darbees naannoolee biraatti beekamummaa kan qabaniifi ilma obboleessa isaanii kan ta'an Bakaree Mokofaa haala guddifachaan gara Koomtootti fudhataniin. Kun ta'uunsaa Baraartiin lola Fidoo akka of irraa deebisuu danda'an gochuu irra darbee daangaa babval'ifachuufi ol-aantummaa isaanis qomoowwan ykn gosoota Oromoo addaa addaa naannichaarratti mirkaneeffachuuf yaada guddaa kan qaban Bakareef carraa guddaa ta'eef. Kanas bakkaan ga'achuu akka danda'an karaas nisaaqeef. Sababni isaas ilma guddisaa ta'uun Bakareen maqaa hangafummaa Baraartii argachuu waan danda'aniif. Kun ta'uun isaa ammo humnaan ka'aa kan turan Bakareen aangoonsaanii qomoowwan ykn gosoota Oromoo addaa addaa naannichaa biratti akka hinmormamneefi fudhatama ykn aangoo isaanii seerummaa akka argatu(to legitimize his power) hanga tokko mirga gonfachiise.

Bakareenis duuka bu'ootasaanii waliin ta'uun lola ykn waraana Mokofaatti duraan gaggeessaa turan Koomtoottis itti fufan. Waraana kanaanis morkataafi diina Baraartii keessaa tokko kan turan duuka bu'oota Dunqee Miijuu hedduu ajjeessan. Bara sanatti dunqee miijuun Abbaa Duulaa sirna Gadaa naannoo sanii ta'uu isaaniirra akkuma Bakaree seera sirna Gadaa irraa maquun aangoo uummataan itti kenname seeraan ala ittiin dhimma bahuun duuka bu'oota hedduu kan horataniifi naannoo isaanii keessatti baayyee beekamaafi sodaatamaa turan. Duuka bu'oota isanii hedduu irrattis ajjeechaan raawwatame kunis Dunqee irra Bakareen naannicha keessatti caalmaatti sodaatamaa, beekamaafi dinqisiifamaa akka ta'an godheen. Yeroodhaa gara yerootti aangoon cimaa, beekamummaa guddaafi sodaatamaa ta'aa kan dhufan Bakareen naannoo bara 1841 sirna yaa'ii Gadaa naannoosaanii keessatti gaggeeffamaa ture tokko irratti yaa'icha eebbaan akka banan filataman. Bara sanattis akka barsiifata turetti yaa'iin Gadaa eebbaan kan jalqabamu yoota'u namni eebba kana eebbisuuf filatamus kan qonnaa hinqonne, kan hinwaraanne ykn waraana keessatti kan hinhirmanneefi karaa dheeraas kan hindeemne ta'uu qaba. Akka Charinnat Waaqwayyaa (1996) mul'isuttis sababni kanaas namicha eebbisu sana irratti balaan tokko illee qaqqabuu akka hinqabneef. Eebba boodas yaa'ichi isa eebbiseef barsiifata waan ta'eef kennaa kan kennu yoo ta'u kennichis waan fedhe yoo ta'e isa eebbisee gaafateef kennuun waan hinoolle ture. Haa ta'u malee, Bakareen eebba kanaaf kan filataman erga filatamaniin booda ykn isaan durattis ulaagaalee caqafaman kana niguutu jedhamee osoo hitaane naannicha keessatti beekamaafi sodaatamaan isa tokkicha qofa waan tureefi.

Haa ta'u malee, Bakareen yaa'ii sirna Gadichaa erga eebbisee booda kennaa yaa'icha gaafachuu malu sirriitti kan hinbeekin ture. Kana hubatanii kan turan wasiilli Bakaree Baraartiinis laggeen Angariifi Dhidheessaa gidduutti kan argamuufi qabeenyaa uumamaa kan akka kaloo(margaa)fi mukeen addaa addaa bineensota kan akka Leencaa, Gafarsaa, Arbaa, Qeerransaa, satawwaafi kkf, bu'aa kanniisaa Damma akkasumas jirbiifi kan kana fakkaataniin badhaadhaa kan ture gammoojjii Handaq (Baloo) jedhamee naannicha keessatti kan beekamu akka gaafataniin dhoksaan gorsuun. Faayidaa Handaq sirriitti kan hubatan hirmaattootni yaa'ii Gadichaa Bakareen Handaqqin mamii tokko malee akka fudhatan nieeeyamaniif.

Haalli kunis Bakareen burqaawwan dinagdee addaa addaa armaan olitti mul'ifaman ofii isaaniitiif qofa akka dhuunfatan mirga gonfachiiseera. Bakareenis keessumaa bineensota foon isaaniifis ta'e hawaasa bara sanaa keessatti bineensota adamsamanii ajjeefaman irratti ,warra horii isaanii dheechifatan irratti,muka muraniifi damma walitti qaban irratti kaffaltii haala bu'aawwan bineensotaa kanneen akka ilka Arbaa,dafqa Xirinyii,gogaa Roobiifi kkf uummata irratti buusuun Handaq irraa madda galii ol-aanaa argachuu danda'aniiru. Kuns dinagdeen cimani daangaa isaanii akka ballifataniifi qomoowwan ykn gosoota Oromoo addaa addaa naannoo isaaniirratti ol-aantummaa isaanii akka mirkaneeffatan hedduu gumacheeraaf. Ka'umsaafi gootummaa Bakareefi hortee isaanii kan fide galii dhuma Handaq kanarraa argamu ture. Yeroodhaa gara yerootti humni isaanii daran cimaa kan dhufe Bakareen hawwii ol-aantummaa isaanii bakkaan gahachuuf duraan jalqaban itti fufuun irra keessatti akka caqafame morkataafi diina wasiila Bakaree (Baraartii) kan turan Fidoo Bookkisaarratti wereera banu.

Fidoofi hordoftootni isaas Naqamtee irraa qixa Dhihaatti kan argamtu gara magaalaa Diggaatti niari'u. Yeroo boodas Fidoon dhukkubsatanii Diggaatti du'u. Bakka isaanii ilmi isaanii bakka bu'anii waraana abbaan isaanii Bakaree waliin eegalan Diggaatti itti fufan. Haa ta'u malee, cimina hoomaa waraanaa Bakareen kan ka'e human Bakaree dandamachuu waan hindandeenyeef gara Bendiitti jechuunis bakka morkitootaafi mormitoota cimaa Bakaree keessaa tokko kan turan gara biyya Beeraa Otaatti baqatu. Haala kanaanis Bakareen Naqamtee irra darbuunis Diggaa of jalatti galfatan. Kana irra darbuun qixa dhihaatti hanga gammoojjii Dhidheessaatti nibaballifatan. Akkaataa kanaanis, qomoowwan/gosoota Leeqaa addaa addaa dachee bal'oo Kibba Bahaa Naqamteen jiru laga Waamaatii kaasee Dhihaan hanga laga Dhidheessaa gidduu jiran irratti ol-aantummaa isaanii mirkaneessuun ragaalee seenaa garaagaraa keessatti mootummaa maqaa Naqamtee jedhamuun beekamuufi sirna mootummaa nama tokkoofi maatiisaaniitiin gaggeeffamu uuman. Teessoo bulchiinsa mootummaa hundeessan kanas naannoowwan yeroo ammaa qarqaraafi daangaa magaalaa Naqamtee keessatti argaman jechuunis jalqaba bakka koomtoo jedhami itti aansuun ammo bakka Waachaa jedhamu gochuun biyya bulchuu eegalan. Naannoowwan teessoo mootummaa Bakaree ta'uu tajaajilaa kan turan kunis bu'uura jalqabaa magaalaa Naqamtee akka turan Obbo Iisaa Hashiim (A.G 12/08/2009A.L.H) ibseera.

Mootummaan Bakareefi duuka bu'oota isaan ijaaramee ture kunis caasaa bulchiinsaa gama hundaan uummata bulchuu danda'u kan qabu ture. Caasaa bulchiinsaa kanaanis sadarkaa aangoo mootiitiin aangoo ol-aan aa mootummichaa kan qaban Bakaree turan. Isaaniin gaditti aangoon Ol-aanaan sirna bulchiinsichaa Abbaa biyyaa kan jedhamu yoo ta'u, bakka kanattis Bakareen daangaa isaanii oolfachuuf yeroo hedduu jecha firootan aantessaaniifi ijoollee isaanii kan muudaa turan ta'uu isaanii Muluqan W/Gabri'eel (1991) niibsa. Abbootiin biyyaa kunis, gargaartota, gorsitoota ta'uu isaaniirratti isaaniin gaditti caasaa sirna bulchiinsichaa kan ta'e Abbootii Qoroo hedduu kan of jalatti bulchan turan. Abbootii biyyaan gaditti kan jiran Abbootii Qoroo yoo ta'an gaheen hojiisaanii galii mootii uummatarraa walitti qabuu, nagaaafi tasgabbii biyyaa eeguufi eegsisuu akkasumas akkuma Abbootii biyyaa bulchaa biyyaa (mootichaaf) gargaarsa addaa addaa gochuu ture. Abbootii Qoroon gaditti ammo gaheen hojiisaanii Abbootii Qoroo waliin kan wal-fakkaatu Abbootii lafaatu jira.

Caasaa sirna bulchiinsaa kana cinattis mooticha Bakareen kan muudaman Abbootiin lagaas nituran. Gahee hojii Abbootii lagaa kanaas qabeenyaa uumamaa kan akka Arbaa, Leencaa, Gafarsaafi kkf keessumaa gammoojjii Handaq (Baloo) keessatti kan argamuufi kan bosonoota biroo eegsisuu ture. Kanarraa kan hubannus mootummaan Bakaree sirna akkaataa uummata isaa ittiin bulchu qabaachuu irra darbee qaama eegumsaafi kunuunsa bineensotaafis sirna eegumsa mataasaatii kan qabaataa ture ta'uu isaati. Gama biraatiin sirna bulchiinsaa kana cinatti qaamni seera ilaalanis nituran. Jarris akkuma baay'ina lakkoofsa isaaniitti salgee, shaneefi sadee jedhamuun beekamu. Isaanis irra guddaan isaanii bilchinaafi dandeettii qaban irratti hundaa'amee uummata keessaa filatamanii kan muudaman turan. Sirna kana keessatti yakka guddaa kan dalagerratti adabbii ykn murtii kan kennu mooticha yoo ta'u yakkoottiin xixiqqaan kan ilaalaman garuu qondaaltota seeraa ykn Abbootii seeraa warra gadi aananiini. Yakka raawwatamu hundaaf adabbiin barbaachisaa ta'e kan kennamu seera Bokkuun. Kunis sirna ittiin bulmaata gadaa duraarraa daddarbaa dhufeerraa ta'uu isaati.

Bakaree Godaanaanis mootummaa kan fakkaatuun bara bulchiinsa isaaniitti naannoo bara 1841 hanga 1868tti biyya osoo bulchaa jiranii keessumaa bara dhuma bulchiinsa isaaniitti

mormitootniifi morkitootni hedduun irratti ka'uu eegalan. Sababni isaas bara sanatti mootiiwwan gosootaa ykn qomoowwan addaa addaa naannicha bulchan burqaawwan dinagdeefi bu'uura cimina human isaanii kan mootiiwwan biroo irratti injifannoofi ol-aantummaa isaanii mirkaneessuuf bu'aa guddaa buusaniif kan akka daandiiwwan daldalaafi burqaawwan dinagdee uumamaa adaa addaa of jalatti galfachuun to'achuuf kan wal-waraan waan tureefi. Kanaafuu naannoolee hedduun naannichaa nagaafi tasgabbii kan hinqabne turan. Keessumaayyuu bara sanatti naannoolee garaagaraarra Naqamteefi naannoon ishee daandiiwwan daldaalaa hedduun kan keessa qaxxamuruuf qabeenyaa uumamaa addaa addaatiin guutamtee kan turte waan tureef naannoolee biroorra waraanni bakka itti baayyatu turte.

Mootii Bakareenis daandiiwwan daldaalaafi burqaawwan dinagdee uumamaa addaa addaa Naqamtee dhiibbaasaanii jalaa akka hinbaaneef jecha waraana Bakkee Bulii bakka jedhamuutti morkitootaafi mormitoota isaanii waliin gaggeessaa turan irratti bara bulchiinsaa waggootii 27 ta'uun booda naannoo bara 1868tti lubbuun isaanii darbuu danda'eera.

Bakareen boodas aangoon abbaarraa ilmatti darbuu jalqabame. Bara jireenya isaanittis Bakareen irra keessatti akka ibsame hojiiwwan gurguddaa isaaniinis ta'e hidda dhaloota isaanii beeksisu hedduu rawwatanii waan tureef hortee isaanii Qomoo naannichaa keessatti hanga ammaatti maqaa isaaniitiin “warra Bakaree” jedhamuun waamamuus nijalqabame. Bara bulchiinsa isaanittis Bakareen haadha manootii isaanii kudha lama ta'an irraa ijoollee kudha sagalii ol ta'an horatanii akka ture Obbo Gammachiis Galaalchaa (A.G 12/07/2009A.L.H) dubbatameera. Ijoollee kan keessaas bara Bakareetti kutaalee addaa addaa mootummaasaanii bulchuun muuxannoo baay'ee horatanii kan turaniifi haadha manaa hangafaa Bakaree kan turan Aaddee Urgee Caancoo irra kan dhalataniifi hidda dhalootaa mootichaa isa lammaaffaarratti kan argaman Morodaan fedhiifi dhaamsa bakareen bara 1889 dhaalaa mootummaa isaanii ta'an.

Morodaanis aangoo akkuma qabataniin teessoo mootummaa Leeqaa Bakaree Waachaatti hundeeffamee ture Waachaarraa qixa dhihaan kiilomeetirii 2 hanga 3 ta'utti fagaatee bakka argamuufi har'a magaalaa Naqamtee keessatti 'safara Iyesuusii' jedhamee bakka beekamutti dabarsuun mootummicha bulchuu itti fufan. Morodaanis bara bulchiinsa

isaaniitti akkuma abbaa isaanii hojiiwwan addaa addaa kan raawwatanii turan yoo ta'u isaan keessaa qixa Dhihaan laga Dhidheessaa gamatti ce'uun dachee bal'oo irra guddaan gosa Oromoo Sibutiin qabatame of jalatti galchuun daangaa mootummaa Leeqaa Naqamtee hanga laga Daabusitti babal'isuun gosoota ykn qomoowwan Oromoo addaa addaa hanga laga Daabusitti jiran tokko gochuun bulchuu eegalan. Morodaanis Dhidheessaa gamatti babal'achuun daangaa mootummaa Leeqaa Naqamtee babal'isuun isaanii dinagdeefi siyaasni isaanii akka cimuufi keessumaa qunnamtiin daldaalaa, fuudhaafiheerumaafi kan kana fakkataniin uummata Oromoo Wallaggaa Bahaafi Dhihaa daran cimuu akka danda'u gahee guddaa taphateera.

Bara bulchiinsa isaaniittis faayidaa daldaalaarraa argamu sirriitti kan hubatan Morodaan hojiiwwan guddinaafi babal'ina daldaalaa naannoo isaaniif gahee guddaa gumaachuu danda'an addaa addaa raawwatanii turan. Isaan keessaa daldaltotni Musiliimaa Gondoriifi Goojjamii dhufanii safaroota garaa garaa magaalaa Naqamtee keessatti hirmaannaa akka godhan gochuun isa tokko yoo ta'u naannicha keessatti seenaan Morodaa yoo ka'u manguddoota naannoo saniin osoo hincaqafamiin kan irra hindarbamne daldaaltota jajjabeessuuf jecha tarkaanfiin qaraxa daldaalaa xiqqeessuun isaaniin fudhatamee ture ammo isa biraa ture. Kunis yeroo hedduu Afoola naannichaatiin walaloo kanaa gadiitiin ibsama.

Garbii Jiloo Yaa Abbaa Soogiddaa

Gondaa Bushaa Yaa Abbaa Soogiddaa

Daannoo Beeraa Yaa Abbaa Soogiddaa

Morii beekaa (Morodaa bakaree) yaa Abbaa Koo jirtaa?

(Maddi Muluqan W/Gabri'eel: 1991)

Walaloon kun mootiiwwan addaa addaa bara Morodaafi isa dura turan qaraxni daldaaltotarraa qaraciisan baay'ee ol-ka'aakan ture yoo ta'u Morodaan garuu qaraxa xiqqeessusaaniitiin kan ka'e daldaaltota bara sanaan akka abbaatti ilaalamaa kan turan ta'uu isaanii ifatti kan nuuf mul'isudha. Hojiiwwan kunis hidda dhaloota mootichaa isa

lammaffaa irratti argaman Morodaanis ta'e hiddi dhalootichaa walii galatti caalmaatti seenaa naannichaa keessatti beekamaa ta'aa akka deemu gochuu danda'aniiru.

Morodaanis haala akkasiitiin mootummaa Leeqaa Naqamtee osoo bulchaa jirani hogganaa hoomaa waraanaa mooticha Goojjam Taklahayimaanoot kan turan Raas Darasuuniifi keessumaa hogganaa hoomaawaraanaa Atsee Miniliik II kan turan Raas Goobanaa Daaccee biyya Morodaahaala akkamiitiin cabsuun dhiibbaa Minilik jala oolchuu akka danda'aniifi kun yoo ta'us Morodaa jarreen lamaan kana akkamitti akka simataniin akkasumas walitti dhufeenyi ykn quunnamtiin Morodaafi Minilik gidduuttis haala akkamiitiin jalqabamuu akka danda'eefi isa boodas naannicha keessatti jechuun Leeqaa Naqamtee keessatti jijjirama mul'achuu jalqabe maal akka fakkaatu akka itti aanutti ibseera.

Mooticha Goojjaam kan turan Taklahayimanoot (Adaal Tasammaa) hawwii naannoolee Dhihaafi Kibba Dhihaa har'a Itoophiyaa jedhamtu cabsuun dhiibbaasaanii jala galchuuf qabaniin kan ka'e bara 1881 keessa gara kutaa Wallaggaa har'aa laggeen Abbayyaa, Angariifi Fincaa'aan daangeffamee jirutti socho'u. Bara kanattis akkuma kutaalee wallaggaa gara biroo keessa ture gosootni Oromoo addaa addaa naannicha keessatti lolaafi wal-diddaan jiraachuusaatiin kan ka'e nagaan hanganatti hinjiru ture. Wal-diddaa gosoota Oromoo naannichaa gidduu ture kanaan dhimma ba'uunis mootichi Goojjaam kun baruma irra keessatti caqasame kana keessa gosoota Oromoo naannichaa'rra qubatanii turan kan akka Horroo, Limmuu, Guduruu, Jimmaa Raaree, Jimmaa Gannatiifi kkf dhiibbaasaanii jala oolfachuun akeeka ka'aniif itti fufuunis dura bu'ummaa hogganaa hoomaa waraanaasaanii kanturan Raas Darasuu jalatti weerara isaanii gara biyya Morodaatti qajeelchan.

Dhiibbaan mooticha kanaas biyya isaaniif kan hinoolle ta'uu dursanii kan hubatan Morodaan rakkina isaan mudate kana karaa nagaan hiikuuf jecha obboleessa isaanii kan turan Dibaabaa Bakaree Warqeefi kennaa addaa addaa qabsiisuun bakka qubannaa Raas Darasuu kan ture Tulluu Maaraatti ergu. Dibaabaanis Raas Darasuun wal-arganii kennaa ergameef itti kennu. Raas Darasuunis kennaan ergameef karaa nagaan gabbaruu Morodaa waan mul'isuuf gammachuun fudhatan. Kana boodas Dibaabaan Morodaafi Raas Darasuu Diggaatti wal-quunnamsiisan. Raas Darasuunis Morodaa waliin Diggaatti erga

wal-arganii booda walitti dhufeenyi Morodaafi Taklahyimaanoot haala akkamiitiin ta'uu akka qabu mariin booda walii galan. Walii galtee kanaanis Morodaan dhiibbaa tokko malee jechuunis nafxanyaan biyya isaanii osoo hinqubatin, isaanii mooticha gidduuttis keessa deemaan tokkollee osoo hinjiraatin waggaa waggaatti gibira murtaa'e kanfalaas sadarkaa aangoo Dajjazmaachummaan biyyasaanii bulchuu akka danda'an Raas Darasuun Morodaa waliin walii galu. Morodaanis duka bu'oota isaanii muraasa waliin ta'uun Raas Darasuun Abbaa kiristinnaa isaanii ta'anii cuuphamanii amantii kiristaanaa akka fudhatan taasifame. Taabota Iyesuusii kennuufinis Morodaan Waldaa Ortodooksii isa jalqabaa magaalaa Naqamtee keessatti Waidaa Iyesuusii bara 1881 akka hundeessan taasifame.

Milkaa'inni weerara Raas Darasuu kunis mooticha Goojjaamiif maqaa guddaa argamsiiseef. Mootiin moototaa bara sana turan Yohannis IVnis mootii Goojjamiifi Kafaa jechuun nimuudaniin. Kun erga biyya Morodaarra darbanii Raas Darasuun Kafaa of jalatti galchaniin booda jechuudha. Sadarkaa aangoon ol-ka'umsiifi qabeenyaan ammo badhaadhaa ta'uun Taklahyimaanoot kun mooticha Shawaa Minilikiin hedduu waan yaadesseefi kutaalee kibbaafi Dhiha Itoophiyaa of jalatti galchuufis hawwii guddaa duraan qaban irratti danqaa waan uumeef hogganaa hoomaa waraanaasaanii keessaa tokko kan turan Raas Goobanaa gara Wallaggaatti duulchan. Haala kanas dursanii kan dhaga'aniifi waa'ee hedduminaafi hidhata gaarii hoomaa waraanaa Raas Goobanaa ilaalchisee duraan odeeffannoo kan qaban waan tureef, biyyasaanis akkaataa duraan Raas Darasuu waliin walii galanii tureen bulchuu waan fedhaniif morkitootaafi mormitootasaanii naannichaa laaffifachuufi akkasumas weerara Raas Goobanaa uummataasaaniirratti miidhaa qaqqabuu danda'u oolchuuf jecha morodaan akkaataadhuma Raas Darasuu itti simataniin Goobanaas nisimatan. Haaluma kanaanis Morodaan obboleessa isaanii Dibaabaa Bakaree kennaa addaa addaa kan minilikiif gabbaruusaanii ittiin mul'isan qabsiisanii Raas Goobanaaniifi hoomaan waraana isaanii bakka qubatee ture Hindeetti ergan (Muluqan W/Gabri'eel: 1991).

Goobanaanis kennaa ergameef gammachuun erga fudhatanii booda Morodaa waliin wal-quunnamuuf fedha qaban Dibaabaatti ibsu. Akkaataadhuma kanaan Dibaabaan Raas Goobanaafi Morodaa bakkuma qubannaa Raas Goobanaa Hindeetti wal-quunnamsiisan. Morodaafi Goobanaanis erga mar'atanii booda walii galtee irra gahan. Walii galtee kanaanis, Raas Goobanaan kutaa biyya morodaa keessa darbuun kutaalee Oromoofi sabaafi sab-lammiiwwan biroo irra qubatanii jiraatan of jalatti yoo danda'aniifi bakka gahiinsa kaayyoo kanaafis Morodaan deegarsa yoo laataniif bulchaa bilisaa Leeqaa Naqamteeta'uun giddu deemaa tokko malee, nafxanyaanis biyyasaaniirra osoo hinqubatin, waggaa waggaattis gibira murtaa'e kanfalaa akkasumas sadarkaa aangoo isaanii duraatiin jechuunis sadarkaa Dajjazmachummaan biyyasaanii bulchuu akka danda'an Raas Goobanaan Morodaa waliin walii galan.

Dajjazmaach Morodaanis gama isaaniitiin "aangoo ofiin of bulchuu" uummata isaanii irratti dhiibbaan kan hingeenye yoo ta'eefi bulchaa bilisaa biyyasaanii yoo ta'an, hoomaan waraana Raas Goobanaa biyya isaanii keessa yoo darbe kan hin mormine ta'uusaafi mootiiwwan Oromoo addaa addaa naannichaas Raas Darasuu bira goruunis ta'e ofiisaaniitiin wal-kurfeessanii akka isaaniin hinwaraanne kan amansiisaniin ta'uusaafi akkasumas babal'ina warra Shawaa(Minilik) kan mormaniifi morkitoota isaanii(Morodaa)fi kan abbaa isaanii kan turan mootiiwwan Leeqaa Qumbaafi kan kana fakkaatan naannoo isaanii keessatti kan argaman waan ta'eef Goobanaa waliin ta'uu isaaniin akka waraananis waadaa seenaniif. Akkaataadhuma walii galtee kanaanis Morodaan mootii Leeqaa Qumbaa bara sanaa kan turan Tuuchoo Daannoo waraana malee malaan moosisan. Raas Goobanaanis Tuuchoo Daannoo akka hidhaman ajaja dabarsanii Wallaggaatti bulchaa shawaa isa jalqabaa kan tura Qanyaazmaach Lulsegadiin bulchaa Arjoo gochuun muudan. Raas Goobanaanis kanarra darbanii Kafaafi Gibee to'annoo isaanii jalatti oolfachuuf weerara isaanii osoo itti fufaa jiranii kaayyoodhuma wal-fakkatuuf gara naannoolee kanaatti weerara gaggeessaa kan turan Raas Darasuun waraananis ta'e waraanaan alatti qabeenyaa duraan walitti qaban harkaa fudhatanii gara dhufanitti akka deebi'an godhan.

Hoomaan waraanaa wara Goojjaam kan warra Shawaa mo'amuun isaas hamilee Raas Goobanaa ol kaasuun jabina guddaa argamsiisuufii danda'eera. Warri Shawaas warra Goojjam irratti injifannoo akka gonfatan Morodaan keessumaas mootiiwwan Oromoo addaa addaa naannichaa warra Goojjam cina ta'uun Goobanaa akka hiwaraanne amansiisuun kan gargaaran waan tureef aangoon Daajjazmaachummaa duraan Darasuun kennameefii ture Minilikiin akka mirkanaa'uuf taasisuurra darbee aangoon Morodaa kutaa Wallagga laga Dhidheessaan gamas jiru irratti akka cimu taasisuufii danda'eera. Haa ta'u malee, Morodaan karaa nagaa ta'e kanaan Minilikiif gabaruun isaanii keessumaa gibira murtaa'e waggaa waggaatti kanfaluun bulchaa bilisaa LeeqaaNaqamtee ta'uun akka bulchuu danda'aniifi faayidaawwan addaa addaa asii olitti tuqamanis akka argatan kan gargaareen yoo tureellee gama biraan immoo biyya isaanii waraana tokko malee Minilikiif akkasumatti dabarsanii kennuun isaanii barreessitoota seenaa tokko tokko birattis ta'ee namoota tokko tokko biratti maqaa "ganaa" jedhu akka argatan ta'eera.

Injifannoo Inbaabboon boodas Raas Goobanaan gara kutaalee Wallaggaa kanatti jechuunis Wallaggaa Dhihaatti deebi'anii kan duulan bara 1886 waraana Annashaaraaf jecha ture. Waraana kanaanis hoomaa waraanaa Daajjazmaach Morodaa, Jootee Tulluu kan bara sanatti kutaa Kibba Dhihaan Wallaggaa bulcha turaniifi akkasumas kan Minilik Goobanaa jalatti walitti kurfaa'uudhaan Najjoo bakka Guutee Dili jedhamuutti hoomaa waraanaa Annashaaraa irratti injifannoo gonfachuu danda'eera. Injifannoon kun ammo deebisee Morodaan Mormitootaafi morkitoota isaanii Wallaggaa Dhihaa keessumaa kan bara babal'ifannaa daangaasaanii gad-qabuun aangoosaanii naannicharratti daran akka cimsatan taasiseeraan. Injifannoo Najjoon boodas Goobanaan ilma isaanii Daajjaazmaach Wadaajoo kutaalee addaa addaa biyya Morodaa irraa gibira akka walitti qaban nimuudaman. Gochi kunis "aangoo ofiin of bulchuu" ykn "aangoo bilisaa" jedhamee duraan akka hojiirra oolu Goobanaan Morodaa waliin walii galanii wajjin kan walitti bu'u ture. Sababni isaas bulchiinsa Morodaa keessa harka galchuu waan ta'eefi. Kun ta'uun isaas Dajjazmaach Wadaajoofi Morodaa walitti buuse. Haalli kunis jalqabumaa kaasee walitti dhufeenyi Morodaafi Impaayeera gidduutti uumamee ture rakkina kan qabu ta'uusaa ifaa ifatti kan mul'isu ta'uu isaati.

Leeqaa Naqamtee Impaayera jala erga seentee boodas dhimma bulchiinsa Leeqaa Naqamtee keessatti keessa galteen Impaayeeraas akka isa bara ilmaafi bakka bu'aa Dajjazmaaach Morodaa kan turan Kumsaa hanganatti cimaafi bal'aa yoo ta'uu baatellees baruma Daajjazmaaach Morodaatii kaasee jijjiramni tokko tokko mul'achuu jalqabanii ture. Hojiirra oolmaan isaas hangam akka ture ammas qorannaa gadi fagoo kan gaafatu yoo ta'ellee caasaa sirna bulchiinsaa mootummichaa duranii keessatti maqaaleen bulchiinsa Ipaayeeraa kan akka Abagaaz, mislaneefi kkf mul'achuu jalqabaniiru.

Qaamni daanyinnataa naannichaa duraan ilaalan jechuunis, salgee, shaneefi sadeen maqaalee caasaa Impaayeeraa dhimma seeraa kan ilaalaniifi warra “wanbarooch” jedhamaniin bakka bu'uu eegalaniiru. Haganattis hojiirra kan oole ta'uu yoo baatellee Afaan Amaaraa Afaan Oromoo dura bakka bu'uun akka ammayummaatti ilaalamuufi tajaajiluus jalqabeera. Kanan dura akkuma ibsame sirna mootiitiin buluu naannicha keessatti erga jalqabee booda sirni ittiin bulmaata Gadaa naannichaa laaffachaa kan dhufe yoo ta'es Leeqaan Impaayeera jala erga seentee booda ammo keessumaayyuu sirni waaqeffannaa uummatichaa sababa babal'achuu waldaalee Kiristaanaatiin kan ka'e isa duraarra caalmaatti laaffachaa kufaa deemuu jalqabeera. Kufaatiha Afoola uummatichaa kan ta'e walaloon akka itti aanutti ibsu turan.

Hadaa Adii Gama Ceekaa

Gadaa Badii Akka Leeqaa

Walaloon kunis Leeqaafi naannoo isheetti Gdaan laaffachaa, badaa deemuu isaa mul'isa. Kana boodas Dajjazmaaach Morodaan Impaayeera jalatti haala asii oliitiin Leeqaa waggootii muraasaaf erga bulchanii booda dhukkuba “Maariyyeetiin” dhukkubsatanii bara bulchiinsaa waggootii 21 ta'uun booda bara 1889 boqochuu danda'aniiru.

Morodaanis erga boqotanii booda ilmaa hangafaa isaanii kan turaniifi xiyyeffannaa qorannoo kanaa kan ta'an Kumsaa Morodaan dhaalaa aangoosaanii ta'a. kumsaanis haadha manaa hangafaa Morodaa kan turan irraa kan dhalatan yoo ta'u seenaan isaaniifi hojiiwwan isaaniin raawwataman qorannoo kana keessatti ibsamaniiru.

4.1.2. Bara Bulchiinsa Dajjaazmaach Kumsaatti Daangaa Bulchiinsa Leeqaa Naqamtee

Daangaan bulchiinsa Leeqaa Naqamtee irra deddeebi'amee kan safarame yommuu ta'u, daangaan kun duraan kutaa irra guddaa Wallaggaa Lixaafi kutaa Wallaggaa Bahaa murtaa'e kan of jalatti haammatee ture yoo ta'u qixa Bahaanis laga Odaan,Dhihaan laga Daabbusiin, Kaabaan koonyaalee wallaggaa duraa(kan bara dargii jechuudha) keessaa tokko kan ture koonyaa Horroo Guduruun akkasumas Kibbaan ammoo laggeen Abboonnoofi Nageessoon kana malees, koonyaa Wallaggaa duraa isa kaan kan ture koonyaa Arjoon daangeffamaa ture. Walumaa galatti, dur keessumaas bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti daangaan bulchiinsa Leeqaa Naqamtee jedhamuun beekamu koonyaalee lamaan Wallaggaa duraa kan turan koonyaa Naqamteefi Gimbii kan of jalatti haammatee qabu ta'uusaa Obbo Galataa Teessoo (A.G 07/08/2009A.L.H) waliin taasifame niibsa.

Dajj. Kumsaan aangoodhuma akka qabataniin seerri ittiin bulmaataa Oromoo duraa kan kutaa bulchiinsichaa keessa ture gama hundaan guutummaa guutuutti akka jijjiramu godhaniiru. Fakkeenyaaf, caasaan bulchiinsaa kutaa bulchiinsichaafi caasaan masaraa, haala dhimmi seeraa itti ilaalan masaraatti, akkaataan qophii nyaataafi dhiyeessiin isaa, walumaa galatti aadaan ykn barsiifatni duraan bara jabana abbaa Oromootti ture aadaafi barsiifata mootummaa giddu galeessaan gadi diriiree tureen akka bakka bu'u taasisaniiru. Haala kanas ragaalee qabatamaa tokko lamaan akka itti aanutti kutaa qorannoo kanaa keessatti kan ilaallu ta'a.

Bara 1935 duratti kutaan bulchiinsaa Leeqaa Naqamtee kutaalee bulchiinsaa Inderaasotaa afuriifi Malkanyoota soddomatti akkasumas kutaalee bulchiinsaa qorootaa hedduutti tilmaamamutti kan qoodamee bulu ture. Bara sanattis kutaalee bulchiinsaa Inderaasotaa jedhamuun warri beekaman warra kanatti aananii mul'ifamanii jiran turan.

1. Leeqaa Naqamtee
2. Leeqaa Gimbii
3. Haaruu
4. Sibuu Wallaggaati.

Kutaalee bulchiinsaa Inderaasotaa afuran irra keessatti caqasaman jalatti kan haammataaman kutaalee bulchiinsaa malkanyootaa soddomman ammo warra asii gaditti gabateedhaan mul'ifamanii jirani.

Leeqaa Naqamtee	Leeqaa Gimbii	Haaruu	Sibuu Wallaggaa
1. Diggaa	1. Bondawoo	1. WarraHaannoo	1. MagaalaaNajjoofi naannooishii
2. Saasiggaa	2. Laaloo Collii	2. Warra Ginee	2. Boojjii Karkarroo
3. Warra Baabboo	3. Maarachee		3. Boojjii Coqorsaa
4. Mana Nya'aa	4. Daaloofi Siibaa		4. Jaarsoo Gambeel
5. Sibuu Guutoo	5. Dongooroo		5. Mana Sibuu
6. Tuqaa	6. Harroojjii		6. Giten
	7. Daalattii Wandoo		7. Warra Jiruu Qubaa
	8. Gullisoo		8. Giddaa Geeboo
	9. Inaangoo		9. Mana Jaartee
	10. Galawoo		10. Baabboo Guddinaafi amuumaa Guutee
	11. Ayiraa Warra Qaalluu Gujii		11. Damatoo Meexxiifi Warqee Nasii

Madda: Muluqan W/Gabri'eel (1991), Dajj. Yemeneh Kumsaafi Obbo Firrisaa Nagarii wabeeffachuun kan barreesse irraati.

Bulchitootni kutaalee bulchiinsaa Inderaasseefi malkanyaa akkuma maqaa kutaalee bulchiinsichaa Inderaasotaafi Malkanyoota jedhamuun waamamu, Inderaasonni kunis bulchaa Ol-aanaa kutaa bulchiinsaa Leeqaa Naqamtee kan turan Dajj. Kumsaarraa ajaja (qajeelfama) darbu isaanii gaditti caasaa bulchiinsa caaseffamee jiru-malkanyootaan niraawwachiisu yookaan immoo fiixaan nibaasisu. Bara sanattis shawaatti bulchitootni kutaalee bulchiinsa malkanyaabulchitoota lafa qalaadii afurii hanga shan ta'utti kan bulchaa turan yoo ta'u, haala bulchiinsa Leeqaa Naqamteen garuu qaladii dhibba tokkoo hanga kuma tokkoo ta'utti kan bulchaa turan ta'uusaa odeeffannoo kennitootni nimirkanessu. Irra keessatti akkuma caqasame caasaa bulchiinsa malkanyootaan gaditti ammoo caasaa bulchiinsaa abbootii qorootu jira.

Abbootii Qoroo jechuunis bulchitoota kutaalee bulchiinsaa qoroo yoo ta'an kan filatamanis dandeettiisaaniirratti hundaa'amee qomoo qmoosaaniin keessaati. Isaan ammo malkanyootaaf ajajamu. Ajajni (qajeelfamni) Dajj. Kumsaarraa gadi daddarbaa dhufus dhumarrattis Abbootii Qoroofi uummataan galmaan gahama.

Duraan kutaa bulchiinsaa Leeqaa Naqamteetti malkanyootaa gaditti ta'uun Abbootii qoroo sadii hanga afurii ta'an kan ajajan bulchitootni Abbagaaz jedhaman nituran. Haa ta'u malee, caasaa bulchiinsichaa sadarkaa gubbaarraa kaasee hanga gadiitti diriiree jiru keessatti bulchitootni waan baayyataniifi kunis si'aayina hojiirratti dhiibbaa geessise jedhamee waan yaadameef warra Abbagaazota turaniif wanti ittiin jiraatan haala gahaa ta'een kennameefii hojiidhaa ala akka ta'an taasifameera. Kanaafis caasaan bulchiinsichaa bulchaa ol-aanaa kutaa bulchiinsichaa Indaraasee, malkanyaafi Qoroo qofaatti akka daangeffamu ta'e.

Inderaasotni, malkanyootniifi Abbootiin Qoroos kan ittiin jiraatan akka isa bara ammaa kaffaltii mindaan osoo hinta'in akka sadarkaa isaaniitti lafa bulchan irraa galii maallaqaa ilaalcha seeraa, asiraataafi lafa dammaarraa argatanin ture. Ilaalcha seeraa jechuun fakkeenyaaf namoonni lama sababii ta'e tokko irratti wal- diduun mana murtii masaraattii falmiif dhihaatanii, falmii kanaanis tokko isa kaaniin yoo mo'amu inni mo'ame sun maqaa ilaalcha seeraan mana murtichaaf qarshii maartireezaa tokko kaffala. Egaa maallaqa ilaalcha seera jechuun kana. Asiraatni immoo oomisha midhaanii Qotee

Bultootni oomishan irraa kudhan keessaa tokko bulchiitota isaaniif haala gibiraan kan kaffalan ture. Maallaqni lafa dammaa jedhamu irraa argamus bakka dammaa xiisiitti (mana manatti) gibirri akka kaffalamu kan taasifamu walakkaa qarshii maartireezaa tokkooti. Kunis maallaqa Saddeet jechuudha. Bulchitootni kun immoo galii asiraatarraa argatan quunnaa shan keessaa tokko gonbisaa miidhaanitti kuusu. Boodas feesisanii Naqamteetti Dajj. Kuumsaaf ergu. Isaanis midhaan kana gariisaa gurguruun qarshiisaa warqee ittiin bituun gibira waggaa mootummaa giddu galeessaaf itti kaffaalu. Gariisaa immoo affeerraa gibira masaraaf, kaffaltii miindaa barsiisotaafi tajaajiltootasaanii addaa addaafi akkasumas nyaata maatiisaaniifi tajaajiltoota mana isaaniif oolchuun ittiin dhimma bahu ture.

4.1.3. Caasaa Bulchiinsaa Masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa

Caasaan masaraa Dajj. Kumsaa fakkaattii caasaa masaraa Minilik ta'uusaa Muluqan W/Gabri'eel (1991) nimul'isa. Dajj. Kumsaan akkuma aangoo qabataniin garee waa'ee caasaa masaraa Minilik qoratu gara Finfinneetti ergan. Gareen kunis haala masaraan Minilik hojiisaa itti hojjetu yookaan ammoo itti raawwatu erga qoratee booda gara Naqamteetti deebi'uun caasaa masaraa Dajj. Kumsaa haaluma sanaan (haala isa kan Minilikiin) caasessuu danda'eera. Caasaa caaseffame kana keessattis akka sadarkaa sadarkaasaaniitti qondaaltotni kumsaa hedduun kan hojii masarichaa kutaa bulchiinsichaa mara raawwatan ykn hordofan nituran. Qondaaltotni kunis irra caalaan hojii isaanii kan keessatti gaggeessan mataa mataan kutaalee addaa addaa masaraa keessatti kan qaban turan. Maqaalee kutaalee kanaafi gahee hojiisaanii akkasumas maqaalee itti gaafatamtoota (qondaaltota) irra guddaa kutaalee kanaas akka itti aanutti mul'ifameera.

Tokkoffaa kutaa "ye Ilfinyi Askelkaayi" jedhamu yoo ta'u, itti gaafatamaan kutaa kanaas akkuma maqaa kutichaa ye ilfinyi askeelkaayii jedhama. Jalqaba bara Dajj. Kumsaatti itti gaafatamaan kutaa kanaa Qanyaazmaach Roottoo Gallaa namticha jedhaman turan. Booda ammoo isaan dulloomanii hojii yeroo gad-lakkisan Qanyaazmaach Ifaa Barkii namticha jedhaman bakka isaanii bu'an. Namootni dhimmoota garaa garaaf Kumsaa haasosiisuuf gara masaraa yoo dhaqan eeyyama namticha (itti gaafatamticha) kanaan alatti Kumsaa quunnamuun haasofsiisuu hindanda'an. "Namtichi kun abaluun galchaa; abaluun hingalchinaa" jechuun tajaajiltoota masaraa isa jalatti bulan ajaja. Jarris akkuma

ajaja isaatti jechuunis jechuunis warra eeyyamameef galchuun warra hineeyyamamneefis dhorkuun hojiisaanii raawwatu. Tajaajiltoota (senants) masaraan alattis Ye Ilfinyi Askeelkaayi jalatti kan ajajamu kutaan Ye Dewl Asdewwaayi (kan bilbila bilbilsiiisu) jedhamu nijira ture. Gaheen hojii kutaa kanaas hojjettootni masaraa yeroo hojii seenuufi bahuu akka danda'aniifi akkasumas Kumsaan irribarraa ka'uun kadhanna (prayer) gaggeessuu akka danda'aniif bilbila (bell) bilbiluun beeksiisuudha. Bilbilli bilbilamu kunis mooraadhuma masaraa keessatti fannifamee kan ture yoo ta'u yoo bilbilamus sagaleen isaa guddaa ta'uusaarraan kan ka'e magaalaa Naqamtee yeroo sanaa alatti illee kan dhagahamu ta'uu akka ture manguddootni nidubbatu. Bara Dajj. Kumsaatti itti gaafatamaan kutaa Ye Dawel Asdewwaayi Obbo Urgeessaa Nadhii namticha jedhamu ture.

Ye Ilfinyi Askeelkaayi qondaaltota ol-aanaa Kumsaa keessaa isa tokko. Uffatni inni uffatuufi hidhatni inni hidhatu uffataafi hidhata qondaaltotni gurguddoofi bebbeekamoon Kumsaa uffataniifi hidhatan waliin wal-qixxeedha. Uffataafi hidhata hidhatu keessaas waarroofi Anfarroon Leencaa, Qawwee, Goraadeefi kkf akka fakeenyaatti caqasamuu danda'u.

Lammaffaan kutaa wanbaroochiidha. Akka Muluqan W/Gabri'eel (1991) jedhutti "wambaroochi jechuun jecha afaan Amaaraa 'wambar' (barcuma) isa jedhurraa kan moggaafame." Isaanis (wambaroochi) abbootii seeraa waa'ee dhimma seeraa yookaan ammoo daanyinnataa "chiloot maaschaaya"(mana murtii) masaraa keessatti ilaalaniifi murtii kennan turan. Wambaroochi jedhamuun kan moggaafamanis wambar (barcuma) irra taa'anii waan dhimmoota seeraa ilaalaniifi murtii kennan waan turaniif akka ta'e himaamsi afaanis nimirkaneessa. Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti wambarootni (abbootiin seeraa) bebbeekamoo masaraa keessas Fitawwuraarii Guddatoo Dochii, Qanyaazmaach Kabaa Tooboofi fitawwuraarii Waldamariyaam Turaas akka fakkeenyaatti namoota caqasamuu danda'anidha. Dajj. Kumsaan torbanitti guyyaa lama warra wambaroochi waliin mana murtii masaraa keessa ta'uun waa'ee dhimmoota seeraa ilaalu turan. Guyyootiin kunis Roobiifi jimaata turan. Guyyootii kana lamaan keessaas gaafa Roobii dhimmoota sivilii (dhimmoota waa'ee lafaa, mallaaqaa kkf waliin wal-qabate) ilaalu. Guyyaa Jimaataa immoo waa'ee dhimmoota Yakkaa (criminal cases)

ilaalu turan. Guyyootii lamaan caqasaman kanattis dhimmoota seeraa sadarkaa aangoo wambarootaan ilaalamuu hindandeenyes dabalani niilaalu. Kana malees, guyyootii kanatti murtii warra wambarootaan kennames haala ol-iiyyatnoon isaanitti yoo dhihaatu niilaalu. Wambarootnis ol-iiyyannoo isaanitti dhiyaate sababii murtiisaanii Kumsaa duratti dhiyeessuun ejjennoon isaanii duraa sirrii ta'uusaa Kumsaa amansiisuuf yaalii godhu. Bara sanattis falmii himataafi himatamaarratti yaadni namoota dhaddacha mana murtii hordofuu dhufees nigaafatama ture. Namootni kunis yaada isaanii dabareedhaan akka kennan kan godhu Agafaarii ture. Kumsaanis dhumarratti yaada namoota kanaafi wambarootaan dhihaate erga xiinxalanii booda falmichaaf murtii isa dhumaa kennu. Murtii dhumaa Kumsaa kanas namni hinfudhanne Minilik bira deemuun ol-iiyyatnoot Kumsaatti dhiyeessa. Isaanis dhimmicha ilaaluun akkuma barbaachisummaa isaatti murtii isa xumuraa kennu.

Haa ta'u malee Kumsaan bara bulchiinsa isaaniitti bulchaa gaarii ta'uusaaniirra dhimmoota seeraas ilaalchisee murtiin kennan yeroo hedduu dhugaa kan hordofu waan tureef ol-iiyyatnoon isaanitti gara Minilikitti dhihaataa kan hinturre yookaan immoo baayyee xiqqaa kan turedha. Bara sanatti akkuma beekamu uummata Oromoo naannichaa biratti Afaan dubbatamu Afaan Oromoo ta'ullee mana murtii masaraatti garuu Afaan Amaaraature. Wanti barreeffamu hundis Afaan Amaaraan ture. Chilooti maaschaayaa warra walitti falman laman (himataafi himatamaa) gidduu dhaabbachuun Afaan Oromoon isa dubbatamu gara Afaan Amaaraatti afaan Amaaraan isa dubbatamu immoo gara Afaan Oromootti kan hiikan turjumaanni idileesaanii turaniiru. Bara bulchiinsa Kumsaatti turjumaanni beekaman Giraaзмаach Amantee Anchuu namticha jedhaman akka turan manguddootni naannichaa nidhugoomsu. Bara sanatti akkuma kutaalee bulchiinsaa biroo Itoophiyaatti kutaa bulchiinsaa Leeqaa Naqamtees kaffaltiin ilaalcha seeraaf jedhamee kaffalamu nature. Kaffaltiin kunis kaffaltii ilaalcha seeraa jedhamuun beekama. Waa'ee kaffaltii kanaas hanga tokko ifa gochuu barbaachisaa ta'a.

Akka seera bara sanaatti namootni lama dhimma ta'e tokko irratti wal-didani ykn wal-dhabanii dhimmasaanii seeraan akka ilaalamuuf gara mana murtii yoo dhaqan jalqabaan himataafi himatamaan kaffaltii ilaalcha seeraaf murtii dhumaarratti chilotichaaf kaffalan ifa godhu. Kaffaltiin ifa godhamu kunis akka asii olitti tuqame kaffaltii ilaalcha seeraa

jedhamuun beekama. Kaffaltii kanas dhumarratti kan kaffalu akka armaan dura ibsame hmataafi himatamaa keessaa falmichaan nama mo'ame ta'uu isaati. Himataafi himatamaanis kaffalticha kan ifa godhan “gaangee kenna” ykn “frdan kenna”, ykn “damman kenna” jechuuni. “Yoon mo'ame Gaangeen kenna”, ykn “fardan kenna” ykn “damman kenna” jedhee kan falmu murtii dhumaarratti yoo falmichaan mo'ame Gaangee ykn Farda ykkn Damma kenna ture. Booda garuu seerri kun fooyya'ee gara kaffaltii qarshiitti deebi'e ykn jijjiraame.

Kutaa bulchiinsaa Dajj. Kumsaan bulchaaniin alatti (kutaa Leeqaa Naqamteen alatti) kutaalee bulchiinsaa Itoophiyaa birootti Gaangee ykn Farda ykn Damman kenna jedhee kan falmu akka wal-duraa duubaan qarshii maartireezaa 10,5fi 3 kaffalaatuuran. Kutaa bulchiinsa Leeqaa Naqamteetti garuu gosootii kaffaltii sadan kanatti (Gaangee, Fardaafi Dammatti) qarshii maartireezaa tokko qofaatu kaffalamaa ture. Kutaa bulchiinsaa kanattis kaffaltii kana haala kanaan kan fooyyeessan Dajj. Kumsaa yoo ta'an sababnisaas kaffaltiin isaa uumatatti waan ulfaatufi. Bara 1933ttis kaffaltii daanyinetaaf kaffalamu uumatatti niulfaate jedhamee kaffaltiin duraan ba'e inni kudhanii shanitti, inni shanii sadiitti inni sadii tokkotti akka fooyya'u taasifamee qajeelfamni isaa mootummaa giddu galeessaa irraa gara kutaalee maraa biyyattiitti akka darbu godhame.

Qajeelfamni kunis Naqamteen yommuu gahu bulchaa kutichaa barasanaa kan turan dajj. Habtemariyaam Kumsaa ilmaafi dhaalaa aangoo Kumsaa kan turan uummatni bulchiinsa Leeqaa Naqamtee waa'ee kaffaltii ilaalcha seeraa ilaalchisee kaffaltiin kanfalamu dursee akka fooyya'eef kunis qarshii maartireezaa tokko qofa akka ta'e xalayaan ibsuun qajeelfama ergameef deebii deebisaniif.

Torban keessaa guyyootii lamaan (Roobiifi Jimaata) armaan duratti caqafamaniin alatti masaraatti guyyaan Kamisaafi sandataa immoo “Yemettayaa”(guyyaa matta'aa) jedhamuun beekamu. Guyyootii kanattis Kumsaan abbootii dhimma garaa garaa dhuunfaatti (qofa qofaatti) simatanii guyyaa itti hasofsiisani. Guyyootiin kunis abbootiin dhimmaas kennaa addaa addaa (matta'aa) kanneen akka Warqee, Hoolaa, Sa'a gabbataa, Gaangee, Fardaafi kkf. Qabachuun (fiduun) dhihaatu. Agafaariinis ajaja karaa yeilfinyi Askeelkaayiin itti darbuun abbootii dhimmaa kana tokko tokkoon Kumsaatti dhiyeessa.

Kennaa fidanii dhufanis Kumsaa kan beeksisu isuma. Kumsaanis abbootiin dhimmaa kun rakkoon isaanii maal akka ta'e baruuf qofa qofaatti haasofsiisuun. Isaanis rakkoosaanii yokko lamaan Kumsaatti himatu. Isaanis wantootni isaanitti (kumsaatti) himatan seera qabeessa ta'ee yoo argame kumsaan kennaa qabatanii dhufan harkaa fudhatu. Dhimmi itti dhufaniifis akka raawwatuuf kutaa bulchiinsaatti ajaja dabarsuuf. Wantootni (dhimmootni) abbootiin dhimmichaa himatan seeraa ala ykn seera qabeessa yoo hintaane ammoo kennaan qabatanii dhufan harkaa hinfudhan. Dhimmoota dhufaniifis sababoota itti raawwachuufii hindandeenye ibsuufiin gaggeessuun.

Abbootiin dhimmaa kennaawwan gosa asii olitti tuqaman kennuun dhimmi isaanii qofaatti Kumsaan akka ilaalamuuf kan hinbarbaanne ammoo Kumsaan dhimma ta'e tokkoof masaraadhaa bahuun gara ta'e tokkotti yoo socho'an fakkeenyaaf gara mana amantaa yoo dhaqan fa'a eeganii 'Abeet, Abeet...' jechuun rakkoo mudateen karaarratti itti iyyatu. Isaanis rakkinnisaanii maal akka ta'e baruuf dabareedhaan erga haasofsiisanii booda karaa kutaa ilaaluun furmaata isaa itti laatuuf.

Haaluma wal-fakkatunis namootni dhimmaaf masaraa dhaqanii Kumsaa quunnamuu dhorkaman yookaan ammo Kumsaa arguu hindandeenye barasaaniitti masaraa fuulleetti namoota rakkoon akkasii mudateef jedhamee bakka qophaa'ee ture, bakka Gama Muka Arbaa ykn bakka Gaara Qotaa jedhamuun beekamudhaquun sagaleesaanii ol-kaasuun "Abeet, Abeet...." Jechuun Kumsaatti iyyatu. Masaraattis dhimmoota namoota bakka caqasame kana dhaabbachuun iyyatan hordofuun kan raawwachiisaniif YE Abeet Baayooch Shuun ykn jecha afaan Oromoo bara sanaan shuumii Abeetii jedhamuun namootni haala idileetiin hojjetan nituran. Kumsaanis sagalee ykn iyyata namoota kanaa yoo dhagahaan shuumota kana ajajuun dhimmi isaanii isaanitti akka dhiyaatu taasisu. Isaanis dhimma isaanii erga ilaalanii booda murtee barbaachisaa itti laatuuf. Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti Shuumii Abeetiin kan beekaman Obbo Abbakuu Buloo namni jedhamu akka ture Muluqan W/Gabri'eel (1991) nimul'isa.

Sadaffaan kutaa (tsehaafi tizaaz) jedhama. Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti itti gaafatamaan kutaa kanaa Obbo Isxifaanoos Bashaa nama jedhaman turan. Bara bulchiinsa Dajj. Habtemariyaam kumsaattis (ilmaafi dhaalaa aangaa kumsaa kan turan) itti

gaafatamaa kutaa kanaa ta'uun kan tajaajilaa turan namtichuma kana ture. Kutaan kunis kutaa barreessaa masaraati. Gaheen hojii kutichaas qajeelfama ykn ajaja kumsaan xalayaan dabarsuu barbaadan xalayaan barreessuun chaappaa isaaniitiin gara qaama barbaachisuutti ergu, xalayaaleefi ragaalee garaa garaa masaraafi chaappaa kumsaa eeguufi kan kana fakkatani. Bara sanattis chaappaan Kumsaa meetiirraa kan hojjetamu ta'uusaa Yoseef Moosisaa (A.G 08/08/2009A.L.H) waliin taasifame nidhugoomsa.

Afuraffaan kutaa "ye xoor aleqaa" yoo ta'u, masaraatti Ye Xoor Aleqaa jechuun itti gaafatamaa ol-aanaa hoomaa waraanaa nageenya masaraafi magaalaa Naqamtee warra eegan turan. Kana malees ye xoor aleqaan itti gaafatamaa hoomaa waraanaa kutaa bulchiinsaa Leeqaa Naqamtee maraas ture. Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti Ye xoor aleqaan ol-aanaa kutaa bulchiinsaa Leeqaa Naqamtee Dajj. Kumsaa turan. Isaanii gadittis namootni dhimma nagaafi waraana masaraa, magaalaa Naqamteefi kutaa kutaa bulchiinsa maraa hordofan nituran. Namoota kana keessaas Fitawuraarii Kabaa Eebbaa, Fittawuraarii Kitil Neenoofi Fitawuraarii Dhiinsaan akka fakkeenyaatti caqasamuu danda'u.

Bara bulchiinsa Kuimsaatti kutaa bulchiinsaa Leeqaa Naqamteetti nageenya masaraa, magaalota kutaalee bulchiinsaa garaa garaa keessa jiraniifi walumaagalatti kutaan bulchiinsicha maraa kan hoogganamu hoomaa waraanaa kutaalee sadiitti qodamuun ture. Kutaan hoomaa waraanaa inni tokkoffaas, Ye Gibbii Zebanya (the body guards) isa jedhamu yoo ta'u hojiin kutaa kanaas "Gibbii" (masaraa) kumsaa eeguu isaanis (kumsaan) masaraa bahanii bakka ta'e tokkotti yoo socho'an isaan waliin deemuun isaaniin kan eegu turan. Bara bulchiinsa kumsaatti itti gaafatamaan ye gibbii zebenyaa Giraazmaach Nigusee Fallaqa nama jedhaman turan. Kutaan inni lammaffaa immoo "Ye Leliit Zebanya" (wardiyyaa halkanii) jedhamuun warra beekamani.

Haa ta'u malee, hojiin kutaa kanaa akka maqaa isaanii nageenya halkanii eeguu qofaarratti kan daangeffame hinturre. Halkanis ta'e guyyaa nageenya uummataa akka poolisii si'anaa ta'uun nieegu ture. Bakka nageenya boora'etti socho'anii nageenya isa booreses seeratti nidhiyeessu ture. Kutaan inni sadaffaan immoo "Ye Wer Terenya" warra jedhaman turan. Kutaan kunis warra ji'a ji'aan darabee galuun nageenya hawaasaa eegan turan. Afaan Amaaraatiin Ye Wer Terenya jedhamuunisaaniis akkuma asii olitti

tuqame ji'a ji'aan darabee galanii waan hojiisaanii raawwataniifi. Hojiin kutaa kanaas caalmaatti manneen adabaa eeguu ture. Hojiiwwan ariifachiisaa ta'an yoo mudatanis ajajamuun hojiiwwan kana fiixaan nibaasu. Waraanni ta'e tokko yoo ka'es gara dirree waraanaatti akka bobba'aman kan ajajaman caalmaatti warruma kutaa kanaati.

Kutaaleen sadan armaan olitti caqasaman kunis yer xoor aleqaa kutaa bulchiinsichaa maraa kan turan Dajj. Kumsaa jalatti bulu yookaan immoo isaan jalatti ajajamu. Hoomaan waraanaa sadan asii olitti tuqaman kunis (keesumaa kan magaalaa Naqamtee keessaa) kan ittiin jiraatan (their means of living) midhaan ji'aa ji'aan safaramuufi maallaqa waggaatti al tokko kumsaan kennamuufin ture.

Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti darbee darbee yakkaawwan akka hannaafi saamichaa mul'ataniin alatti haalli nageenya hawaasaa kan kutaa bulchiinsaa maraa haala gaariirra ture. Kumsaanis bara sanatti aangoosaaniifi nageenya kutaa bulchiinsa isaanii cimsuuf jecha Fitaawuraarota afurtamaa hanga shantamaa ta'uufi hooggantoota xixiqqaa hoomaa waraanaa lakkoofsa hedduutti tilmaamamuun kan hoogganamu hoomaa waraanaa guddaa kurfeessaniis akka ture Muluqan W/Gabri'eel (1991) ibseera.

Shanaffaan kutaa "gaashaa jagree"ti. kutaan kun Kumsaan masaraa bahuun gara ta'e tokkotti yoo socho'an meeshaalee waraanaasaanii kan akka Qawwee, Gaachanaafi kkf akkasumas, nyaata, dhugaatiifi meeshaalee dhugaatiisaanii kan akka Waancaafaa kana malees, meeshaalee ciisicha isaaniifi dunkaana keessa bulan baachuun dudduuba kumsaa ta'uun isaan waliin kan socho'an turan. Bara bulchiinsa kumsaattis itti gaafatamaan kutaa kanaa ykn kan warra gaashaa jargee Obbo Fayyisaa Aagaa namicha jedhamu ture.

Jahaffaan kutaa "azzaazhii"ti. Kutaan kun kutaalee xixiqqaa addaa addaa isa jalatti bulan kan akka kutaa ittoon itti hojjetamu, kutaa Bookaa (kutaa bookni itti naamu), kutaa buddeenaa (kutaa buddeen itti tolfamu), kutaa foonii(kutaa foon qalee dhiyeessu)fi kkf wantootni barbaachisan dhiyeessuun hojiisaanii akka fiixaan baasan kan gargaaru ta'uu isaaati. Bara bulchiinsa Kumsaattis itti gaafatamaan kutaa kanaa Azzazhi Irranaa namicha jedhamu ture.

Torbaffaan kutaa "bajiroondii" jedhamudha. Kutaan kun madda galii garaa garaarraa maallaqa masaraaf galu kutaa maallaqaa masaraa kan kaa'u , meeshaalee badhaasaa warra mudamaniif oolan kan akka waaroofi Anfaarroo Leencaa, Warqeefi Meetii dibaa(kan warqeefi meetiirraa hojjetaman), meeshaalee waraanaa kan akka Qawwee, Goraadeefi Gaachana warqee dibaafi kkf kan seeraan mana meeshaa kaa'ee akka eegamu godhudha. Yeroo barbaachisaa ta'utti keessumaas meeshaaleen kun badhaasaaf yoo barbaadaman kutaa itti eegaman keessaa baasii godhee qaama barbaachisutti kan kennu ykn akka kennamu kan godhu isuma. Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti Bajiroondiin masaraa nama Bajiroondii Dukkan jedhamu ture.

Saddettaffaan kutaa "wax aseellafiwoochi" jedhama. Kutaan kun kutaa tajaajiltoota masara Ye Ilfinyi Askeelkaayi jalatti bulan keessaa isa tokko yoo ta,u gaheen hojiisaas yeroo saa'atiin nyaataa gahu Kumsaaf nyaata dhiyeessuudha. Yeroo gibirri masaraatti qophaa'us Ye Gibir Mebeyaatti (galma gibiraatti) warra afferamaniif nyaataafi dhugaatii dhiyeessuun kan tajaajila kennan warruma kutaa kanaati. Kutaan kunis galma gibiraa masaraatti affeerraan gibiraa yoo godhamu haala akkamiitiin kumsaafi keessummootaasani akka keessumsiiisu akka asi gadiitti dhiyeesseera.

Jalqaba walaliin (carpet) lafa galma gibiraarratti afama. Isa boodas siren galma gibiraa erga galee booda afamee karaa bitaafi mirgaan boraatiin lama irra kaa'ama. Kumsaanis galma gibiraa seenuun siree kanrra taa'u. Jaarsoliin baay'ee dullomaniifi lafarra ta'uu hindandeenye barcumaafi teessuma isaaniif jedhamee qaphaa'erra taa'anii afferamu. Kaan lafa walalii lafarra afamerra ta'uun affeeramu. Affeerraa galma gibiraa masaraatti yeroo hedduu warra afferaman keessaa qondaaltotni kumsaa, hooggantootni hoomaa waraanaafi lubootni akka fakkeenya gaariitti caqafamuu danda'u. Galma gibiraattis akkaataan taa'umsa keessummoota afferamniis akkaataa sadarkaa sadarkaa aangoo isaaniitiini. Keessummootaaf akkaataan dhiyeesii nyaataafi dhugaatii kutaa kanaas akkaataa itti aanuun mul'ifamee jira.

Jalqabaa itti gaafatamaan tajaajiltoota kutichaa gargaartotasaa waliin ta'uun dhufee ittoo meeshaa ittoon itti baatamu keessaa masoobiitti baasu, masooba ittoon itti bahe kanas Kumsaaf dhiyeessa. Kana boodas isaan bira darbuun (kumsaa) nyaatanii haaluma isaaniif dhiyaateen keessummootaasaaniifis akka dhiyaatuuf itti gaafatamaa kutichaafi

gargaartota isaa ajaju. Itti kutichaafi gargaartotni isaas masoobota hedduu qophaaniirratti ittoo addaa addaa naquun keessummoota afferamaniif akka sadarkaa sadarkaa isaaniitti nyaaticha dhiyeessuuf. Nyaatni gibiraa osoo hineegalamiin duras kadhannaan dura bu'oota lubootaan nigegeeffama. Kana boodas nyaatni gibiraa nyaatamuu jalqabama. Itti aansees bookni gosa gosaan affeeramtoota hundaaf nidhiyaata. Booda keessas bookaan alatti araqaan faranjiis akka dhugaatii gosa biraattis affeeramtoota galma gibiraaf dhihaachuus jalqabee ture. Farsoon garuu masaraatti naqamuu dhiisuurras, gaaf tokkollee afferamtoota masaraaf dhiyaatee hinbeeku. Sababni isaas, dhugaatiin caalmaatti dhugaamuufi ilaalamu booka waan ta'eef.

Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaattis ta'e bara bulchiinsa Dajj. Habtemariyaamitti Wax Assellafii beekamaafi itti gaafatamaan kutaa caqasamee kanaa Baalambaraas Mull'ataa Gaambeel nama jedhamudha.

Salgaffaan kutaa "balderaas" yoo ta'u, kutaan kun kutaa waa'ee qallabaa, leenjiifi qulqullina fardeenii fi gaangolii akkasumas, harroota deemsa namaafis ta'e fe'isaaf oolan kan hordofudha. Kana malees, kutaan kun hojii koora Gaangoliifi fardeen deemsa namaaf oolaniis nihordofa. Fardeenis ta'e Gaangoliin akkasumas harrootiin deemsa namaatiifis ta'e fe'iisaaf yoo barbaadamanis meeshaalee fe'iisaasaanii kan akka faanaa, luugama, kooraafi kkf isaanirra kaa'uun fe'uun kutaa barbaachiseef yookaan ammoo qaama barbaachisetti nidhiyeessa. Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti Baldaraasii masaraa ta'uun caalmaatti kan hojjetan Giraazmaach Walde Sanbat nama jedhaman turan.

Kurnaffaan kutaa warraganuuti. Warraaganuu jechuun jecha Afaan Oromoo ta'uusaa manguddootni waa'ee masaraa Kumsaa ilaalchisee yaada na kennan ibsaniiru. Haa ta'u malee, maanguddootni kun hiika jecha kanaa ifa na gochuu hindndeenye. Hojiin kutaa kanaa horii masaraa (kan kumsaa) tiksuu fi gabbisuu ture. Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaattis ta'e, Dajj. Habtemariyaamitti iddoon tiksaa fi eegumsa horii masaraa ta'uun kan tajaajila kennaa turan naannoo laga Dhidheessaa keessumaa bakka Hora Diimtuu, Meexxiifi kkf jedhaman argaman akka ture manguddootni dhimma kana irratti hasofsiifaman raga bahu. Nyaata Dajj. Kumsaafis ta'e affeerraa gibiraa masaraaf horiin yoo barbaadaman, bakkeewwan caqasaman kanaa horii gabbataa ta'an filatamanii masaraaf nidhiyaatu. Sa'is yoo dhaltu jabbii ishee waliin gara masaraatti niergamti. Yoo

guutus deebitee bakka kanatti ergamti. Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti itti gaafatamaa kutaa kanaa ta'uun yeroo hrdduuf kan tajaajilan Qanyaazmaach Lamuu Hadheessuu nama jedhamu ture. Bara bulchiinsa Dajj. Habtemariyaamittis namtichumti kun itti gaafatamaa kutaa kutaa kanaa ta'uun tajaajileera.

4.1.4. Bara Bulchiinsa Dajj. Kumsaatti muuda(Shumata)fi Akkaataa Muudamaa

Aangoon ofiin of bulchuu kutaa bulchiinsaa Leeqaa Naqamtee bara 1935 hanga diigamutti bulchitootni kutaa bulchiinsichaa akka wal-duraa duubaan bulchaa turan muuda (shumata) gama hoomaa waraanaa (military)fi bulchiinsa siiviliin aangoo muuduu kan qaban ture. Muudni (shumatni) gama hoomaa waraanaatiin sadarkaa godaa hanga gubbaa jirutti muuduu danda'anis: Baashaa, Balambaraas, Giraazmaachiifi Fitawuraarii ture. Fitawuraariin olitti muuduu hindanda'an. Muudni gama bulchiinsa siiviliitiin kennuu danda'an ammooo akka sadarkaa gadii hanga gubbaatti Azaazhi, Balderaas, Negadiraasiifi Balaattaa jedhamuun kan beekaman ture. Dajj. Kumsaan tajaajiltoota isaanii ykn namoota isaan waliin ta'un biyya bulchan kan muudan caalmaatti guyyaa Dilbaataatti affeerraa gibiraarratti ture. Haa ta'u malee, haalli ariiffachiisaa ta'e yoo mudates guyyaa caqasame kanaan alattis muudni nigaggeeffama. Bara sanattis akkaataa muudni (shumatni) itti gaggeeffamaa ture maal akka fakkatu akka itti aanutti dhiyeesseera.

Namni gama hoomaa waraanaatiinis ta'e siiviliin muudamuuf Dajj. Kumsaan kadhimame muudni (shumatni) isaa osoo hinlabsamin dura namtichi muudamuuf kaadhimame akka muudamu icciitiin dursamee itti himama. Dursamee sababni itti himamuufis gaafa muudni (shumatni) isaa labsamutti gammachuusaa hirmaachuuf jecha namootni gara mana namtichaa dhaqan hedduun waan ta'aniif isaaniin keessummeessuu akka danda'uuf dursee qophii barbaachisaa ta'e manasaatti akka godhuufi. Guyyaan muudama namichaa yoo gahus namichi muudamu Aggaafariin waamamee kutaa wayyaan muudaa (shumataa) itti uffatamu keessa akka seenu taasifama. Akkuma sadarkaa aangoo muuda namichaattis fakkeenyaaf muuda ol-aanaarra jiru yoo ta'e qamisa ykn qoloo haarriirraa (silk) hojjetame, Gaachana Warqee dibaa, Anfaarroo Leencaafi kaabbaa Warqee waliin tolfameefi kkf akka uffatu godhama. Muudni namichaa sadarkaa aangoo gadi aanurra kan

jiru yoo ta'e ammoo caalmaatti wayyaa Meetii waliin hojjetamee akka uffatuufi meeshaalee waraanaa Meetii dibaa akka qabatu godhama.

Itti aansees namtichi kutaa uffatni itti uffatamu keessaa akka bahu gopdhamee sirni muuda isaa bakka itti gaggeeffamuufi namootni baay'een bakka walitti qabamanii jiran gara galma gibiraatti geeffama. Dura bu'ummaa Aggafaariitiinis gara Dajj. Kumsaatti dhihaatee isaaniin harka akka fuudhu godhama. Kana booda muudamni isaas "Tajaajilaa koo (ashkara koo) abaluu maqaa muuda (shumata) akkasiitiin muuduu koo nan beeksisa" jedhamee Dajj. Kumsaan nilabsamaaf. Itti aansuun Dajj. Kumsaan bakka muudamerratti haala akkamiitiin hojiisaa fiixaan baasuu akka qabu tokko lamaan qajeelfama kennuuf. Kanatti aansuun affeerraan nyaataafi dhugaatii namicha muudameef nitaasifama.

Kana booda namichi mudame gaangeerra taa'ee xurumbaan ykn Imbiltaaniifi malakatni afuufamuufiin namootaa wajjiin ykn deemtota isaa hedduu waliin ta'uun gara mana jirenyaasaa dhaqa. Manasaattis firoottansaa, hiriyootaasaafi akkasumas namoota biroo gammachuusaa hirmaachuuf jecha mana isaa dhaqaniif affeerraa nyaataafi dhugaatii godha. Affeeramtootnis erga affeeramanii booda akka human human isaaniitti maallaqa gumaataa namicha muudameef kennu. Maallaqni gumaataas guddaa waan ta'eef namicha mudame baay'ee gargaaraan ture. Dajj. Kumsaanis, barasanatti nama tokko maallaqa gumaatarraa argamuun haalaan fayyaduu (gargaaruu) yoo barbaadan al-tokkoon muuda ol-aanaa namichaaf hinkennan ture. Sadarkaa muuda isa xiqqaatii kaasanii hanga sadarkaa ol-aanaa ga'utti suuta suutaan muudun. Namichis yeroo dhuma yerootti yoo muudamu gumaata namootarraa argatuun salphaatti soorressa ta'a jechuudha. Muudni kunis kan raawwatu sirna muuda kanaaf qophaa'e irratti.

Muudni kutaa bulchiinsa tokkoo bulchuu yoo muudamu ammoo muuda isa olitti mul'ifamerraa xiqqoo addummaa qabaata. Kunis, jalqabaan muudni namichaa osoo hinlabsamin dura "nagaaritni" si'a sadiif nirukutamaaf. Namichi muudamus uffata maaragaa erga uffatee booda bakka nagaaritni itti rukutamutti akka dhihaatu godhama. Namichi nagaarita rukutus nagaariticha gadi gombisuun erga irra dhaabbatee booda namicha muudameef maqaa sadarkaa muudaafi kutaa bulchiinsaa akka bulchu eeyyamameef ykn kennameef namoota sirna muudichaarratti wal-gahan dhageessisa. Namichi kunis kana kan dhageessisu xalayaa Dajj. Kumsaan qophaa'ee itti kenname irraa

dubbisuun yoo ta’u xalayichis yeroo hedduu dhaamsi isaa guutummaatti akkas kan jedhure. “Tajaaajilaa koo (ashkara koo) abaluuf sadarkaa maqaa muda akkanaatiin kutaa bulchiinsa akkasii akka bulchu eeyyameeraaf” kan jedhudha. Kanatti aansees nagaaritni gad-gombifamee akka itti argama isaa duraatti akka deebi’u taasifamee namichi muudame nagaariticha gadi jedhee akka dhungatu taasifama. Kanatti aansee Dajj. Kumsaatti akka dhiyaatu taasifamee, akkuma kanaa olitti caqasame isaanis qajeelfama hojjiisaa tokko lamaan itti himu. Affeerraan nyaaataafi dhugaatiis nitaasifamaaf. Kanan boodas haala irra keessatti ibsameen wajjin deemtotasaa hedduu waliin gara mana isaa dhaqee warra gammachuusaa hirmaachuu dhaqaniif affeerraa nyaataafi dhugaatii godhee maallaqa gumaatasaa fudhata.

4.1.5. Bara Bulchiinsa Dajj. Kumsaatti Haala Garbootaa

Akka seera bara bulchiinsa kumsaatti gutummaa Itoophiyaatti human garbootaan tajaajilamuun kan barame ture. Bulchitootniifi balabbaatotni barasanaas garboota hedduu niqabu turan. Dajj. Kumsaanis akkuma bulchitootaafi balabbaatotni barasanaa garboota lakkoofsa hedduutti tilmaamaman kan qaban akka turan seenaan nimul’isa. Garbootni Kumsaa warri duraas garboota dhaloootasaaniin Oromoo hintaaneefi bifaanis guraacha kan turan gosa garboota Maa’oo turan. Garboota kanas Dajj. Kumsaan kan argatan haala dhaalaan abbaasaanii Dajj. Morodaa Bakareerraati. Dajj. Morodaan jalqaba garboota kana kan fichisiisan Asoosaa keessaa bakka Gaara Arbaa jedhamurraa ture. Garbootni Maa’oo Gaara Arbaatii Dajj. Morodaan fichisifamanis akkaataa dhufaatiisaanii irratti yaada lamatu jira. Innis, tokkoffaa garbootni dhufan kun haala bittaaafi dirqiin osoo hintaane haala kennaatiin kan dhufaniidha yoo jedhu, inni lammaffaan immoo garbootni dhufan kun bifa kennaatiin osoo hintaane bifa bittaaatiin akka ta’e ibsa. Kanas sanas haa ta’uu Dajj. Morodaan garboota kana erga fichisiisanii booda Laga Dhidheessaan qixa Bahaan gammoojjii argamu bakka Jirmaa jedhamurra qubachiisaniin. Bakka kanaas warra ijoollee ta’an keessaa filuun masaraasaanii keessatti ergamuun tajaajila akka kennan gochaa turan. Dubartoota isaaniis warra ciccimoo ta’an filuun midhaan daakuun, nyaata qopheessuun, qoraan cabsuun tajaajila akka kennan taasifamaa turan. Haaluma wal-fakkatuunis dhiirootasaanii filuunis hojii qonnaa, hojii ijaarsa mooraa (dallaa), loon tiksuufi kkf irratti babbasanii hojjechiisaa akka turan Muluqan W/Gabri’eel (1991) eereera.

Dajj. Kumsaanis bakka abbaasaanii bu'uun aangoo erga qabaatanii booda garboota Maa'oo abbaasaaniirraa haala dhaalaan argataniin alatti garboota lakkoofsa heedduutti lakkaa'aman gara Wallagga Bahaatti fichisiisanii turan. Isaanis garboota kana haala bittaaan kan fichisiisanii Laga Dhidheessaa qixa Dhihaan gammoojjii argamu irraan yoo ta'u garbootni kunis garboota gosootii Saayiiifi Gabaxoo turan. Isaanis akkuma warra Maa'oo Gaara Arbaarraa fichisiifamanii garboota dhalootaan Oromoo kan hintaaneefi bifaanis gugurraacha kan turanidha. Garbootni kunis kan bitaman Qanyaazmaach Qannoo Faaroo namicha jedhamurraa yoo ta'u kan ittiin bitamanis lafa qalaadii kudha jahan akka ture nihimama. Qanyaazmaach Qannoo Faaroo Dajj. Kumsaa jalatti sadarkaa aangoo malkanyaatiin bulchitoota Wallagga Lixaa bulchaa turan keessaa tokko turan.

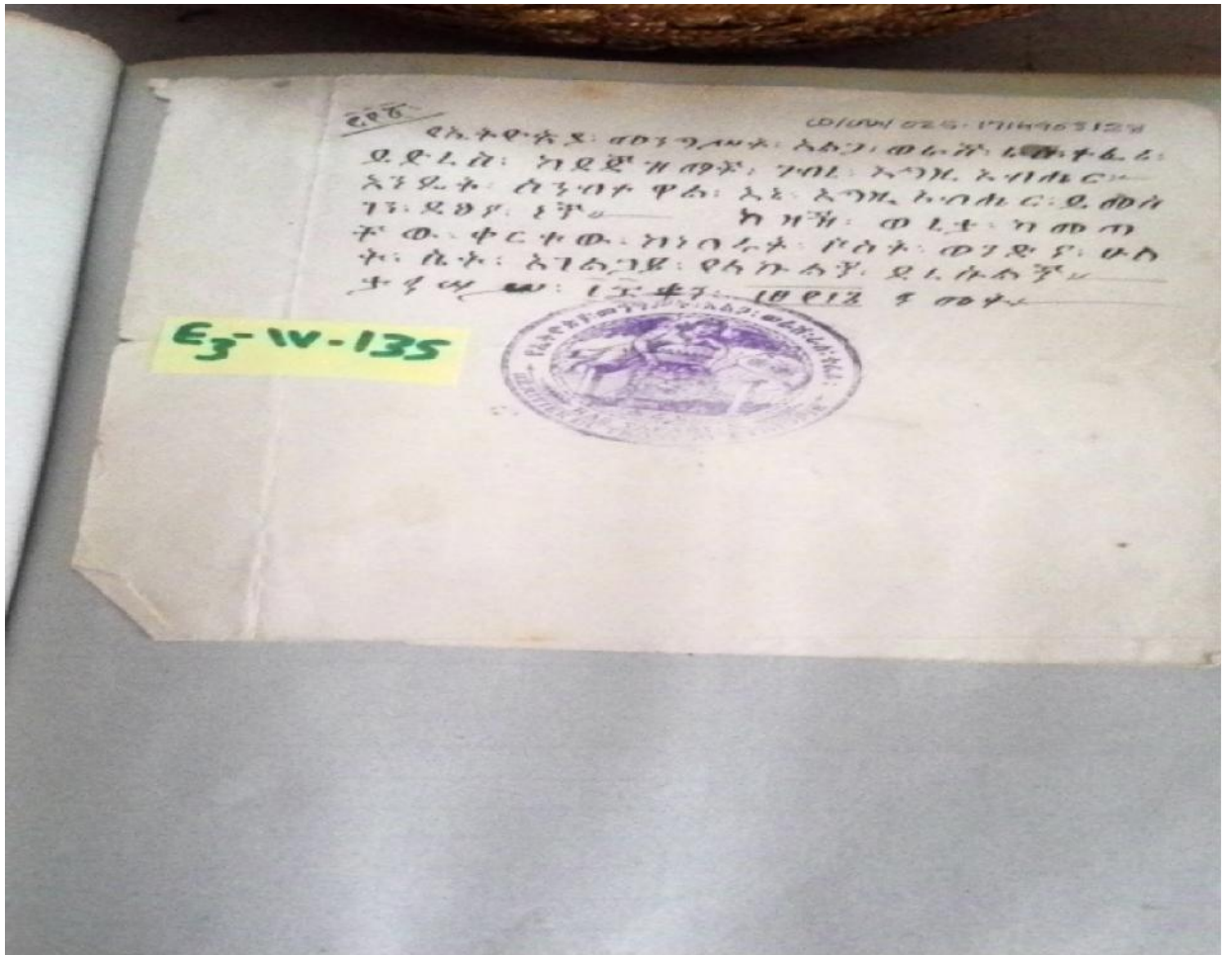
Dajj. Kumsaanis garboota kana erga fichisiisanii booda jaiqaba Tulluu Koomtoo akka qubatan godhan. Bakka kanaas filatamanii akkuma isa bara bulchiinsa Dajj. Morodaatti tajaajila addaa addaa akka kennan taasifamaa ture. Koomtoon alattis garbootni kun bakeewwan garaa garraa Wallagga bahaatti argaman kan akka Tsigee, Boolloo, Jaaboofi kan kana fakkatanittis qubachiifamaniis turan. Naannoowwan caqasaman kunis naannoowwan itti argama misooma bunaa Dajj. Kumsaa kan turan yoo ta'u naannicharras akka qubachiifaman kan godhame hojiidhuma misooma bunaa Dajj. Kumsaa kanaaf jedhamee akka ture Obbo Mootii Aagumaa (A.G 24/08/2009A.L.H) waliin taasifame nidhugoomsa.

Dajj. Kumsaa jalatti akkaataan qabiinsa garbootaa gaarii ture. Dajj. Kumsaan garboota isaanii hojii qonnaarratti bobba'anii tajaajila kennaa turaniif hojii qotiisaaf kan oolu sangaa, lafaafi akkasumas mana keessatti kan ittiin tajaajilaman sa'a nikennuuf ture. Guyyaa murtaa'es isaaniif (Kumsaaf) qotu guyyaa biroo immoo ofiisaaniitiif qotatu. Magaalaa Naqamtee keessa taa'uun gara masaraa isaaniitti deddeebi'uun warra tajaajilaniifi hojiiwwan biroorrattis boba'anii warra hojjetaniifis qallabasaaniif kan oolu midhaan ji'a ji'atti akkasumas huccuuwwaniifi wantootni tokko tokko bitteef kan oolu maalaqa waggaatti nikennuuf. Ijoollee filamanii "Ilfinyii" (mana haadha manaa Dajj. kumsaa) keesatti hojiiwwan addaa addaa hojjechuun tajaajilaniif immoo barumsi qalamaayyuu nikennamaaf. Kanarra darbees tajaajila bu'a-qabeessa agarsiisuun Dajj. Kumsaa kan gammachiisaniif ammoo nama kamiin iyyuu gad kan hintaane muudamni

nikennamaaf ture. Dajj. Kumsaa jalattis haaluma akkasiitiin muudamni kutaalee garaa garaa bulchiinsa Leeqaa Naqamtee bulchuun uummataafi mootummaa kan tajaajilaa turan hedduu turan. Warra tajaajila gaariifi amala gaarii agarsiisaniif ammoo dhangaan qophaa'ee namni waamamee meedhichi erga itti kaa'amee booda lubas akka bahan (bilisa akka bahan) nitaasifama ture. Kanaan alattis garbootni akka hinbadneef jecha hidda miillasaanii kutuuniifi dabarsaniis nama barbaadanitti gurguruun kutaalee olla bulchiinsaa bakka bu'oota mootummaa giddu galeessaa jalaa bu'aa turan kan akka Arjoofi Horro Guduruutti bal'inaan kan mul'ataa ture ta'ullee garbootni Dajj. Kumsaa garuu haala akkanaa kan hinmudannenidha.

Haala qabiinsa gaarii akkanaatiin kan ka'es garbootni Dajj. Kumsaa isaaniin akka gooftaatti osoo hintaane akka abbaasaaniitti kan ilaalaniin akka ture nidubbatama. Haaluma qabiinsa gaarii kanaan kan ka'es garbootni lakkoofsa hedduutti tilmaamaman bakka garaa garaarraa dhufuun Dajj. Kumsaa tajaajiluuf garbootasaaniitti kan makaman akka turanis Muluqan W/Gabri'eel (1991) ibseera.

Walumaa galatti akka asii oliitti mul'ifame Dajj. Kumsaa jalatti akkaataan qabiinsa garbootaa gaarii ture. Dajj. Kumsaa jalattis mallattoowwan gaarummaa qabiinsa isaanii (garboota) kan itti calaqisan keessaas akka irra keessatti tuqame garbootni akka meeshaatti kan hingurgurre haa ta'uuyyuu malee garboota nama fedhaniif haala kennaatiin kan kennan akka ture ykn immoo yoo mootummaa giddu galeessaan gaafataman kan kennan akka ta'e ragaaleen garaa garaa nimirkaneessu. Ragaalee kanneen keessaas xalayaan Hayilesillaasee I kan jedhaman Raas Tafariin bara 1918 (1910)tti Dajj. Kumsaaf kan barreessanii turan dhimma kana mirkaneessuuf gahaa ta'a. Haa ta'u malee Dajj. Kumsaan garboota dhaloota Oromoo waliin makaa qabaniifi yeroo hedduu kan isaniin tajaajilaa turan haala kennaatiin dabarsanii nama biraaf kan hinkennine ture.

4.1.6. Bara Bulchiinsa Dajj. Kumsaatti Haala Lafaafi Qotee Bulaa

Atsee Miniliik II uummata Oromoofi uummatoota biroo erga cabsatanii cimsuuf jecha tarkaanfiiwwan garaa garaa fudhachuu jalqaban. Haalli kunis uummata Oromoorrattis ta'e warra biroorratti jijjiramummaa guddaa geessisuu jalqabe. Fakkeenyaaf caasaan bulchiinsaafi aadaan uummatoota kanaa caasaa bulchiinsaafi aadaa biraan jijjiramuu ykn bakka bu'uu eegale. Keessumayyuu bu'uura dinagdee isa tokko qofaa uummata qotee bulaa yeroo sanaa kan ture lafa ilaalchisee imaammatni harawaan mootummaa giddu galeessaan akka bahu taasifame. Imaammatni kunis lafti kutaalee biyyattii mara keessa

jiru qalaadiin safamee galmeerratti galmaa'uu kan jedhu ture. Akkaataa safara kanaafi qooduma isaa akkasumas safaraafi qooduma kanatti aansees bulchiinsa Dajj. Kumsaa jala kan turte kutaa bulchiinsa Leeqaa Naqmtteettis haalli uumamuu danda'e maal akka fakkaatu akka itti aanutti dhiyeesseera.

Atsee Miniliik uummatoota caban irratti aangoo isaanii cimsachuufi weraara biyyoota alaan biyyattirratti gahuu danda'u faccisuun akka danda'amuuf jecha meeshaalee waraanaa biyyoota aalaarraa bituun dirqii itti ta'e. Kaayyoo kanas bakkaan gahuuf haaluma wal-fakkaatuun madda galii maallaqaas uumuun dirqii ta'e. Impaayerri haaraan erga uumamtee booda caasaa bulchiinsa impaayerattii gubbaarraa hanga gad-jallaatti diriire keessatti hojjetoota mooyummaaf, hoomaa waraanaafi akkasumas tajaajiltoota waldaa ortodooksiif waan ittiin jiraatan uumunis barbaachisaa nita'e. Kanaan alatti hojii ammayyeessuu (modernize) biyyattiifis maallaqni hedduun nibarbaachise. Sababoota caqasaman kanaan kan ka'e, Miniliik lafti kutaalee biyyittii maraa qalaadiin safaramuu akka danda'u labsiin bara 1909/10(1902) akka bahu godhan.

Qalaadii jechuun maqaa funyoo lafti itti safaramuudha. Dheerinni funyoo kanaas meetira 67dha. Daangaan lafti qalaadiin safame kunis akka beekamuu danda'uuf lafa safame roggee arfanirra dhagootiin dhedheeraan afur nidhaabama. Lafichaafis maqaan nimoggaafama. Haalli moggaasa maqaa lafichaas namoota laficharra qubatanii jiraatan keessaa maqaa isa tokkoon ta'a. Lafichi yoo waamamuu barbaadame "lafa abalu irra qubatee jiru" jedhamee waamama. Laficharra namni qubatee kan hinjirre yoota'e immoo, maqaan lafichaa maqaa mukaa ykn maqaa laga laficharra yaa'u tokkoon moggaafama. Lafti qalaadiin safame kunis gabbatummaansaafi gabbataa ta'uu dhiisuun isaa qoratamees lafa gabbataa, lafa amala gabbataaqabu ykn giddu galeessaafi lafa gabbataa hintaane jedhamee bakka sadiitti qoodama.

Dajj. Kumsaanis lafti kutaa bulchiinsaa isaanii jala bulu safame hammi isaa kan hinbeekamne waan tureef, kunis kaffaltii gibiraarratti rakkina waan itti uumeef safaraafi qoodumsi lafa asii olitti mul'ifamee kutaa bulchiinsaa bulchan irrattis akka jalqabu taasisan. Kunis kan godhame bara 1909/10(1902)tti lafa ilaalchisee labsiin Miniliik akkuma labsameen safari lafa kanaas kan jalqabuu danda'e. Dajj. Kumsaan namoota

ciccimoo filuun gara Finfineetti erguudhaan akkaataa lafichi itti safaramuufi qoodamu irratti barumsa akka argatan erga godhanii booda ture.

Lafti hundis safamee hammi isaa erga baramee booda siisoo (tokkeentaa sadii), samoon, shaaleqaa ykn maaderiyaa meretiifi ye mengist meret ykn ye gizhi meret (lafa gurguraa) jedhamee iddoo afur qofaatti akka qoodamu godhame. Inni siisoo qaama abbaa lafaa ykn abbaa qabiyyeef akka hafu godhame. Lafa kanas itti gaafatamaan ykn hoogganaan qomichaa fuudhee qomooosaaf akka hiru godhama. Haa ta'u malee, abbaa lafichaaf siisoo ykn tokkeentaa sadiitu kennamaa ture miti. Lafa bakka afuritti qoodame keessaa tokko ykn lafa irbuutu (1/4)tu kennamaaf ture. Bara sanatti garuu Irboo jecha jedhurra siisoo isa jedhutu itti dhimma bahamaa ture. Kunis tooftaa mootummaan qotee bulaa gowwomsuuf bahe ture. Kutaalee bulchiinsaa birootti fakkeenyaaf naannoo Arjoofi Horro Guduruutti lafti kun (siisoon) hoogganaa qomichaa ykn baalabbaata qofaaf kenname. Lafti samoon ammoo tajaajiltoota waldaa Ortodoksiif kenname. Lafa shaalaqaa ykn maaderiyaa ammoo Dajj. Kumsaaf kan kenname yoo ta'u, isaanis garii lafa kanaarraa hoomaan waraanaasaanii qabatee akka itti jiraatu yoo godhan kaan immoo haala fedhaniin kan itti dhimma bahaa turani. Ye mengist meret ykn ye gizhi meret jedhamuun inni beekamu immoo Miniliikiif kenname. Lafti kunis gurguramee maallaqnisaa Miniliikiif galii ta'a ture.

Gatiin lafichi itti gurguramus lafti gabbataa qalaadii tokkoo qarshii maartireezaa shantama (50), lafti giddu galeessaa qarshii maartireezaa digdamii shan (25) akkasumas lafti gabbataa hintaane qarshii maartireezaa kudhan (10)n ture. Lafa gurgurame kanattis gibbirri waggaa waggaatti kaffalamaa ture. Kutaa Leeqaa Naqamtee Laga Dhidheessaan gamana jirutti gatiin gibiraa gosstii lafaa sadanitti jechuunis lafa gabbataatti, giddu-galeessaafi lafa gabbataa hintaane qalaadii tokkotti qarshii maartireezaa kudha shan (15) ture. Kutaalee bulchiinsaa Leeqaa Naqamtee Laga Dhidheessaan gamasitti jiran immoo lafa gabbataafi giddu-galeessa qalaadii tokkotti qarshiin maartireezaa kudha shan (15) yoo kaffalamu isa gabbataa hintaanetti garuu qarshii maartireezaa shan (5) qofaatu kaffalamaa ture. Garaagarummaan kunis kan mul'achuu danda'e lafti Dhidheessaa gamas jiru akka isa gamanaa gabbataa miti jedhamee waan amanamee tureef akka ta'e Muluqan W/Gabri'eel (1991) niibsa.

Dajj. Kumsaanis lafa gurguraa (gizhi meret) kana yoo gurguramu bittaasaaf dursa kan kennan namoota (qotee bultoota) laficha mootummaaf akka gadhiisan warra dirqisiifamniif ture. Haa ta'u malee qotee bultootni kun imaamatni mootummaa lafa ilaalchisee ba'e kun haaala kanaan itti fufa jedhanii kan hinyaadne ta'uusaaniirra lafasaanis deebisanii bituun komii isaan keessatti waan uumeef laficha bituuf fedhii osoo hinagarsiisin hafaniiru. Kanaan kan ka'es lafasaanii Oromoota naannichaa warra bituu danda'aniif darbee akka gurguramu godhaaniiru. Dajj. Kumsaan qotee bultoota bituuf fedhii osoo qabanii maallaqa ittiin bitan warra dhabaniif garuu maallaqa kaffaluufiin laficha akka hambisatan taasisaniiru. Warra kaaniif ammoo beellama kaffaltii hanga waggaa kudhan ta'u kennuufiin laficha akka hambisatanis godhaniiru.

Imaamatni lafa ilaalchisee bahe kunis lafti kutaalee biyyattii mara keessa jiru hammi isaa akka beekamu gochuun kaffaltii gibiraaf haala mijaawaa ta'e uumuu danda'eera. Namootni bituu barbaadanis lafa gurguraa mootummaa irraa bituun akka ittiin dhimma bahuu danda'an taasiseera. Gama biraan garuu imaamatni kun abbootii lafaaf (qotee bultootaaf) bu'a-dhabeessa ture. Sababni isaas, lafti guddaa tureefi qalaadii lakkoofsa hedduutti lakka'amu kan akaakileefi abaabileesaaniirraa daddarbaafii dhufe qalaadii xiqqootti akka daangeffaamu godheera. Uummatni Oromoo kutaa bulchiinsichaa lafa qaburraa lafa lammeentaa sadii (2/3) akka dhabu godhameera. Dajj. Kumsaafi mootummaa giddu galeessaaf garuu imaamatni lafaa kun bu'a qabeessa ture. Sababni isaas lafa qalaadii lakkoofsa hedduutti shallagamu akka argatan waan godheefi. Kanaan kan ka'es Dajj. Kumsaan immaammata lafaailaalchisee Miniliikiin bahe kana fedhii guddaan mootummaa giddu galeessaa waliin ta'uun hojiirra oolchaniiru.

4.2. Hojiiwwan Seenaqabeessa Dajj. Kumsaan raawwataman

Dajj. Kumsaan bara bulchiinsasaaniitti hojiiwwan bu'a qabeeyyii kan nama boonsaaniifi gammachiisan akkasumas hawaasa keessa turaniif faayidaa guddaa kan kennaa turan hedduu hawaasa bulchaa turan waliin ta'uun raawwatani akka darbaniifi hojiin isaan hojjetan keessaa hanga ammaattillee tajaajila kennaa kan jiran nijiru. Mata-duree kana jalattis hojiiwwan isaaniin (kumsaan) hojjetaman bal'inaan kaa'amaniiru.

4.2.1. Hojii Ijaarsa Masaraa

Duraan mana jireenyaa Dajj. Kumsaa booda ammo kan ilmaasaaniifi bakka bu'aa aangoo isaanii kan turan kan Dajj. Habtaemariyaam kan tureefi teessoo giddu-galeessa kutaa bulchiinsa Leeqaa Naqamtee ta'uun kan tajaajilaa ture masaraan Dajj. Kumsaa kan hundeeffame Dajj. Kumsaan aangoodhuma akka qabataniin naannoo bara 1890tti magaalaa Naqamteetti ture. Hundeeffamni isaas Abbaa Dajj. Kumsaa kan turan Dajj. Morodaa Bakareen akkuma du'aniin Dajj. Kumsaan aangoo isaanii akka itti darbu Miniliikiin mirkaneessifachuuf jecha bara 1890tti gara Shawaa yeroo itti dhaqanitti Masaraa Minilikiifi darbiiwwan mana amantii addaa addaa achitti arganii turaniin kaka'umsa sammuu isaaniirraa kan ka'e akka ta'e Aadde Maartaa Ibraahim (A.G 13/07/2009A.L.H) waliin taasifame nidhugoomsa.

Akka gara fuula duraatti ilaallus ijaarsi masarichaa manneen korboo (shape) garaagaraa qabaniifi tajaajila garaagaraafis kan oolaa turan kan of keessatti haammatee qabu yoo ta'u hundeeffamni isaas kan Dajj. Kumsaa qofaarratti kan daangeeffamu hinturre. Dajj. Habtemariyaaminis nilaala ture. Sababni isaas isaanis bara bulchiinsasaaniitti (1924-1936) akkuma abbaa isaanii manneen jalqaba Dajj. Kumsaan ijaaraman tokko tokkoratti manneen biroo ida'anii ijaaranii waan turaniif. Akkasumas manneen masarichaa Dajj. Kumsaan ijaaraman tokko tokkos haala ammayyatiin fooyyessanii ijaarsisaniiru. Manneen masarichaa Dajj. Habtemariyaamiin ijaaraman keessaas Galmi gibiraafi manni nyaatni itti qophaa'u (kitichen) kan caqasaman yoo ta'u kan isaaniin fooyya'anii akka ijaaraman godhaman keessaa ammoo akka gara fuula duraatti ilaallu manneen masarichaa keessaa maqaa gamoo (fooqii) jedhamuun beekamu akka fakkeenyaatti caqasamuu danda'a.

Hojiin ijaarsa masarichaas hirmaannaa ogeessota biyyoota alaa tokko malee ogeessota biyya keessaa qofaan akka ture Obbo Gammachiis Galaalchaa (A.G 12/07/2009) waliin taasifame niibsa. Qorqorroon alattis keessumas manneen masarichaa warra jalqabaa ijaaruuf meeshaaleen ijaarsaa ittiin dhimma ba'aman meeshaalee biyya keessaa akka ta'anis mirkaneessuun danda'ameera. Meeshaaleen biyya keessaa ijaarsa manneen masarichaaf ittiin dhimma Bahaman kunis: dhagaa, cirracha, nooraa, muka, dhoqqee, misimaara, biyyoo, cidiifi kkf turan.

Meeshaalee ijaarsaa caqasaman kana keessaas irra guddaan keenyan manneen masarichaa kan hojjetaman dhagaafi cirracha irraa yoo ta’u dhagaafi cirracha kana walitti qabsiisuufis barasanatti nooraa caalmaatti humnoota garbootaatti fayyadamuun naannoo laga dhidheessaatti lafa keessaa gubamee bahaa ture ittiin dhimma bahameera. Dhagaa, cirrachaafi nooraan alattis keenyan manneen masarichaa dhoqqee, mukaafi cidiirraas kan hojjetaman nituran. Mukkeen ijaarsa manneen masarichaaf dhimma itti Bahaman keessaa ammo ciminaasaanii keesumaas miidhaa rimmaa dandamachuun beekamoo kan ta’an mukkeen akka Waddeessaafi Baddeessaa keessatti argamu. Dikkaan ykn irra keessi (roof) manneen masarichaa ammoo yeroo duraan ijaarametti mukaafi citaarraa kan hojjetamee ture yoo ta’u booda ammoo jechuunis naannoo dhuma bara bulchiinsa Dajj. Kumsaafi bara bulchiinsa Dajj. Habtemaariyaamitti citichi qorqorroon akka bakka bu’u taasifameera. Mukaafi qorqorroo dikkaa ykn irra keessa manneen masarichaa tokko tokko walitti qabsiisuuf mismaarri ittiin dhimma bahamanii turanis caalmaatti mismaara ogeessota Oromoo naannichaa hojii sibilaarratti bobba’anii turaniin hojjetamee tureen akka ta’es Obbo Yoseef Moosisaa (A.G 08/08/2009A.L.H) waliin ta’e irraa mirkaneessuun danda’ameera.

Akkaataa hojii ijaarsaa manneen masarichaa yoo ilaallu ammoo kan tokko tokkoo akkaataa ijaarsa korboo naannoo kan qabu mana aadaa Oromoo duriifi si’ana jiru kan hordofe yoo ta’u kaan ammoo ijaarsa korboo rog-arfee(rectangle) kan hordofedha. Balbalootniifi fooddaawwan manneen masarichaa tokko tokkos walitti kan hojjetamanidha. Dikkaan tokko tokko immoo utubaa malee kan ijaajjan yoo ta’u kan tokko tokkoo ammoo utubaan isaanii baay’ee dheerachuusaaniirraan kan ka’e haalli itti utubamuu danda’aniifi akkaataan itti soofamanii (xarabamanii) miidhegsamanii hojjetamanis baay’ee kan nama ajaa’ibsiisanidha. Keessumas ammoo akkaataan hojii hirkannaaf ykn ittisaaf jecha mana jala (barandoota) manneen masarichaa “ye seet ilfinyii” jedhamuun beekaman tokko tokko naanna’uun haala mooraatiin (dallaatiin) mukkeen tarree galfamanii hojjetaman baay’ee kan nama dinqisiisan ta’uu isaaniirra Teekinoolojii ykn ammayyummaa bara sana tureen mitii teekinoolojii ykn ammayyummaa amma irra gahamee jiruun nihojjetama jedhamee yaaduuf kan nama shakkisiisu ta’a. manneen masarichaattis mallattoowwan hojii ogummaa aartii addaa asii olitti tuqaman mul’achuun isaaniis ogeessotni hojii ijaarsaa manneen masarichaarratti

bobba'aanii turan hojii ogimmaa aartii aadaa Oromoo kan qaban ta'uusaanii salphaatti hubachuu kan nu dandeessisu ta'a.

Manneen mooraa masarichaa keessatti ijaaramanii turan hundis yeroo ammaatti akkuma turaniin kan ijaajjanii jiran miti. Gariin isaanii kan jigani badan yoo ta'u gariin isaaniimmoo miidhaa jabana dheeraaf nama, uumamaafi dullumaan irra gahaa ture dandamachuun hanga har'aatti ijaajjanii jiraachuun isaaniis dandeettii ogeessota masaricha ijaaraniifi jabeenya meeshaalee ijaarsa masarichaaf itti dhimma bahamanii turanis kan nuuf mul'isu ta'a.

Maqaalee tokkoon tokkoon manneen masarichaa ijaajjanii jiranii, baay'ina isaaniifi baay'ina daree (kutaa) isaaniitajaajila kennaa turaniifi akkasumas korboon isaanii maal akka fakkatu akka itti aanutti dhiyeesseera.

4.2.1.1. Mana Bultii ykn Mana Jireenyaa

Mana bultii ykn mana jireenyaa jedhamee kan beekamu kun mana tokko ta'ee kutaa lama of keessaa kan qabu yoo ta'u, manichis mana jireenyaa ykn mana bultii Dajj. Kumsaa ta'ee tajaajila kennaa ture. Haalli ijaarsa isaas korboo (shape) naannoo kan qabu yoo ta'u mana aadaa oromoo waliin kan wal-fakkaatudha.

4.2.1.2. Gamoo ykn Mana Fooqii

Manni kun bakka lamatti qoodamee ilaalamuu nidanda'ama. Isaanis mana isa gamoo ykn fooqii gubbaa ykn irra keessaa (upstairs)fi mana isa gad-jallaa(down stairs) jedhamuu danda'a. Gamoon ykn fooqiin gubbaas foddaawwan afur kan qabu yoo ta'u, foddaawwan kunis kallattiiwwan arfaniin jechuunis Baha, Dhiha, Kibbaafi Kaabaan kan argaman ta'ee tajaajila gurguddaa lamaaf oola. Tajaajila isaa keessaa inni tokkoffaan gamoo kana irra ol bahuun fodaawwan kallattii arfaniin jiraniin diina dhufuu danda'u ilaaluun to'achuuf yoo ta'u, inni lammaffaan immoo gamoo kanarra ol-bahuun qilleensa foddaawwan kana arfaniin seenu fudhachaa haala teessuma dachee naannoo masaraatti argamuufi magaalaa Naqamtee yeroo sanaa ilaalaa keessatti bashannanuuf tajaajilaa ture. Fooddaawwan kun afur haa ta'an iyyuu malee maqaa dhuunfaa dhuunfaa isaanii hinqaban. Manni inni gad-jallaa (down strais) ammoo akka mana ciisichaatti akkasumas keessatti nyaachuufi

keessummoota garaa garaa keessatti simachuuf tajaajilaa ture. Haalli ijaarsa isaas bifa rog-arfee kan qabu ta'ee haala gamootiin irraafi jalatti kan ijaaramedha.

Suura: 4 Suura manneen mooraa masarichaa keessatti argaman keessaa mana Fooqii jedhamee isa beekamu agarsiisu.

4.2.1.3. Mana Seeraa

Mana seeraa jedhamee kan beekamu kun mana tokkicha ta'ee kutaa ykn daree lama qaba. Kutaan kun lamaanis tajaajila garaa garaaf yoo oolu, dareen inni tokko dhimmoota seeraa kan akka siiviliifi yakkaan kan wal-ilaalatu keessatti ilaaluuf tajaajila kennaa ture. Dareen inni biraan immoo faayiloota ykn galmeewwan dhimmoota seeraa waliin wal-qabatan keessa ka'uuf ykn keessatti qabuuf tajaajila kennaa kan ture yoo ta'u, haalli ijaarsa isaas (manichaa) rog-arfee ta'ee utubootni mana kana naanna'anii jiran garuu korboo (shape) doonii fakkatu qabu.

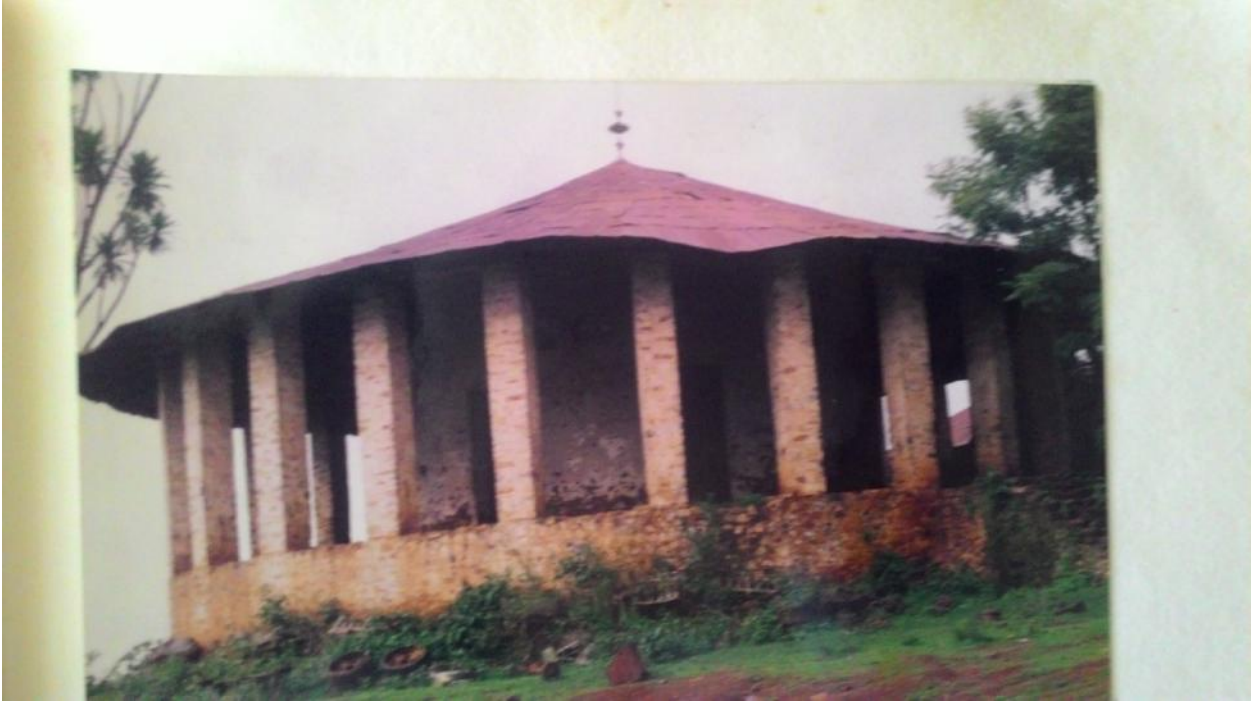

Suura: 5 Suura manneen mooraa masarichaa keessatti argaman keessaa mana seeraa jedhamuun isa beekamu agarsiisu.

4.2.1.4. Mana Dhiiraa ykn “Ye Wendi Ilfiny”

Ye wendi ilfinyi jechoota afaan Amaaraa ye wendi jedhuufi ilfinyi jedhurraa kan moggafamedha. Ye wendi jechuun kan dhiiraa jechuu yoo ta’u, ilfinyi jechuun immoo mana ykn kutaa jechuudha. Walitti yoo dhufus mana dhiiraa jechuu ta’a. Akka galmeewwan waa’ee masarichaa ibsan jedhanitti mana dhiiraa ykn ye wendi ilfinyi jedhamee itti moggafames manicha keessatti keessummootni dhiiraa simatamanii keessatti waan haasofsiifamaniifi keessatti waan boqotaniif. Manni dhiiraa kun mana kutaa tokko qofa qabu yoo ta’u, mana kana keessatti Dajj. Kumsaas ta’e Dajj. Habtemaariyaam keessummoota keessatti simachuun haasofsiisuufi boqochiisuuf dhimma itti bahu turan. Bara 1913tti Liji Iyyaasuun hojiif gara Naqamtee yoo dhufan guyyootii muraasaaf mana kana keessatti boqotanii ykn aragalfatanii akka turanis nihimama. Darbee darbees Dajj. Kumsaan gibira xixiqqaa qondaaltoota hoomaa waraanaasaaniifi luboota keessatti nyaachisiisuuf dhimma itti nibahu turan. Mana dhiiraa ykn ye wendi ilfinyi manni jedhamu kun sirna ittiin bulmaata Oromoo kan ta’e akkaataa

Sirna Gadaa hordofuun balbala saddeet qabaachuun balbaloota kana irraa kaasee xaawolaan haala bareedaa ta'een soofamee qixa utubaa irratti wal-gahuun utubaan kunis soofamee roga saddeet itti baafamuun sirna Gadaa keessatti aangoon waggaa saddeet saddeetiin daddarbuu isaa waliin wal-fakkeeffamee kan ijaarama yoo ta'u, akkasumas manichi korboo naannoo ykn geengoo qabu haala mana aadaa Oromoon w aliin kan wal-fakkatudha.

Suura: 6 Suura manneen mooraa masarichaa keessatti argaman keessaa Ye Wendi Ilfinyi jedhamuun isa beekamu agarsiisu.

4.2.1.5. Mana Dubartii ykn “ye Seet Ilfinyi”

Ye seet ilfinyi jechuun akkuma ye wendi ilfinyii afaan Amaaraan kan moggafamee yommuu ta'u hiikni isaas ye seet jechuun kan dhalaa ykn dubartii jechuudha. Ilfinyi jechuun immoo mana ykn kutaa jechuudha. Hiika kana irraa ka'uun yoo walitti qabnu mana dhalaa ykn mana dubartii ta'a jechuudha. Manni kunis mana aadaa Oromoo Wallaggaa waliin wal-fakkeeffamee bifa geengoon ykn naannoon kan ijaarama ta'ee irra keessi isaafi gabateen utubaarra taa'u inni irra keessaa mukkeen cimina qaban irraa kan tolfamaniifi haala bareedaafi miidhagina qabuun kan ijaaramanidha. Manneen kunis mana lamaafi kutaawwan afur kan qaban ta'ee duraan bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti

manneen jireenyaa haadha manoota Dajj. Kumsaa ta'uun tajaajilaa turan booda ammoo manneen jireenyaa haadha manoota Dajj. Habtemaariyaam ta'uun tajaajila kennaa turan.

Suura: 7 Suura manneen mooraa masarichaa keessatti argaman keessaa Ye Seet Ilfinyi jedhamee isa beekamu agarsiisu.

4.2.1.6. Mana Kennaa ykn “Ye sixoota beet”

Manni kennaa ykn ye sixoota beet kun mana tokkicha kutaa tokko qabu ta’ee tajaajilli isaas meeshaalee addaa addaa badhaasa mootichaaf jecha dhufu kanneen akka kaabbaa, waaroo, anfaarroo Leencaafi meeshaalee waraanaa faayidaa wal-fakkaatuuf oolan kanneen akka Goraadee, Gaachana warqeefi meetii dibaa, Qawweefi kkf keessa kaa’uun yeroo barbaachisutti immoo achii baasuun itti dhimma bahuuf oolaa ture.

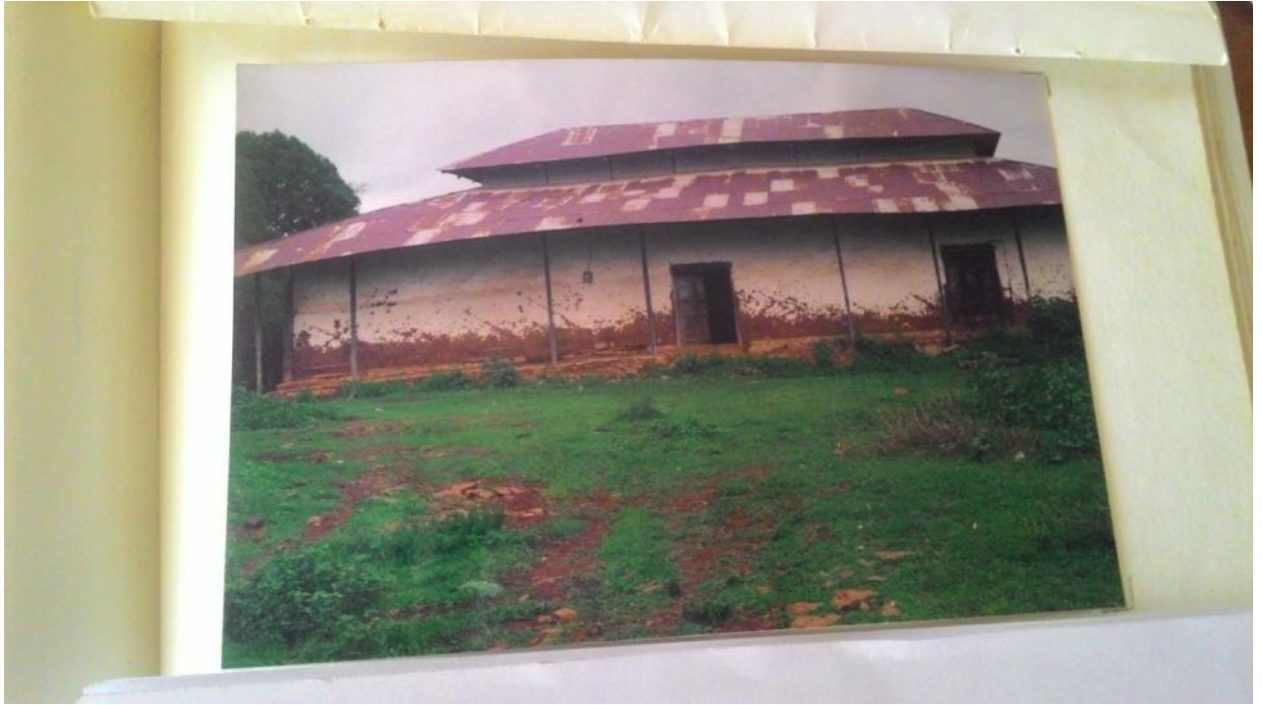
4.2.1.7. Kutaa Maallaqaa

Kutaan kun mana tokko ta’ee kutaa lama kan qabu koriidera (corridor) mana dhiiraa ykn ye wendi ilfinyiifi Gamoo ykn mana fooqii wal-quunnamsiisu jalatti kan hojjetamedha. Tajaajilli kutaa kana keessatti kennamus galiin maddoota galii garaa garaa irra argamu

kanneen akka maallaqa maartireezaafi qabeenyota biroo kanneen akka warqee, meetiifi kan kana fakkaatan keessa kaa'uuf dhimma itti bahamaa ture. Kutaawwan lamaan kutaa kanaa keessaa tajaajilli kutaa isa tokko maallaqa qofa keessa kaa'uu yoo ta'u, tajaajilli kutaa isa biraa immoo qabeenyaawwan biroo caqasaman keessa kaa'uuf kan oolu ture. Kutaan maallaqaa kun korboo (shape) rog-arfeen kan ijaaramedha. Kutaan kun lafa jalatti kan ijaarame yoo ta'u innis asii gad fageenyi isaa meetirii afur kan ta'e yoo ta'u, kutaa kana seenuufi bahuuf "masilaalii" dheraaa fayyadamaa turan. Kaayyoon kutaan kun lafa jalatti (ground) ijaarameef kutichi kutaa maallaqaafi qabeenyi garaa garaa keessa taa'uu waan ta'eef hattuus ta'e baalaan kamiyyuu salphaatti akka irra hingenyeefi bifa dhoksaan iddoo dhoksaadha jedhamee kan ijaaramedha.

4.2.1.8. Galma Gibiraa

Galmi gibiraa kun mana tokko ta'ee kutaawwan sadii of keessaa qaba. Galmi kunis bara 1934tti Dajj. Habtemaariyaamin kan ijaarsifame yoo ta'u, haalli ijaarsa isaas korboo rog-arfeen ijaarame. Tajaajilli galma kanaas qondaaltotnisaanii, hoomaan waraanaasaaniifi luboota gibira nyaachisuuf keessatti dhimma itti bahamaa ture. Galmi gibiraa kun balbala sadii kan qabu yoo ta'u, balballi sadan kunis: tokkofaa balbala mootiin ittiin seenuufi bahu, lammaffaan immoo kan keessumootni jechuunis qondaaltota nyaachisa gibiraarratti hirmaatan ittiin seenaniifi inni sadaffaan immoo balbala keesumootni caqasaman ittiin bahan ta'ee balbalootni kun sadan tajaajilaa turan

Suura:8 Suura manneen mooraa masarichaa keessatti argaman keessaa Galma Gibiraa jedhamuun isa beekamu agarsiisu.

4.2.1.9. Gola nyaatni itti qophaa’u ykn kushiinaa

Golli nyaatni itti qophaa’u kun mana tokko ta’ee kutaawwan sadii kan qabu yoo ta’u, manichis bifa rog-arfeetiin bara 1930tti Dajj. Habtemaariyaamiin ijaarsifame. Tajaajilli mana kanaas nyaata keessatti qopheessuuf dhimma kan itti bahamu ta’ee, kutaawwan caqasaman keessaa kutaan tokko qofaatti gola nyaatni itti qophaa’u (kushiinaa) Faranjootaa jedhamee beekama. Kaayyoon manichaa inni guddaan immoo namoota ykn faranjoota dhimma garaa garaaf gara masaraa dhufaniif yaadamee akka ta’e A.G Aadde Maartaa Ibraahim (13/07/2009A.L.H) irraa mirkanaa’eera. Sababni isaas Faranjootni kun dhimma garaa garaaf yommuu dhufan nyaatni naannichaa isaaniif ta’uu ykn mijaachuu dhiisuu danda’a jedhamee waan yaadamuuf waan isaaniif mijatu akka isaaniif ta’utti qopheessuuf jedhamee kan ijaarame. Akkasumas yoo barbachisaa ta’e faranjootnimutti sun ofii isaaniitinis waan isaaniif ta’u keessatti akka qopheeffachaa turanillee nihimama. Kanumarraa ka’uun golli nyaatni itti qophaa’u kun illee maqaa ‘ye ferejochi mayid beet’

jedhamees nibeekama. Kutaan biran immoo kutaa nyaatni akkaataa aadaa Oromootiin itti qophaa'u ture.

Manneen masarichaa armaan olitti tokko lamaan mul'ifamanittis naanna'ee mooraan (dallaan) bal'ina guddaa (garaa guddaa) qabuufi dhagaarra hojjetames nijira. Mooraan kunis kan hojjetame akkuma masarichi naannoo bara 1990tti hundeeffameen yoo ta'u, mooraan kunis karrawwan ykn balbalawwan garaa garaa shan kan qabuufi shananuu maqaa addaa addaa kan qabaniifi tajaajila garaa garaaf kan oolan ture. Karrawwan (balbalawwan) kana shanan akka itti aanutti ilaalla:

I. Karra Tokkoffaa

Karri ykn balballi tokkoffaan kun karra ykn balbala guddaa jedhamee kan beekamu yoo ta'u tajaajilli inni kennaa tures, barasanatti keessumootni bakka garaa garaa irraa dhimma garaa garaaf gara masaraa Dajj. Kumsaa yommuu dhufan karra isaan ittiin seenaniifi meeshaaleen garaa garaa masaraa sanaaf barbaachisan yommuu dhufan karaa isaan ittiin seenan ta'ee tajaajilaa ture. Karri kun har'a immoo karra seensaa nama hundumaa ta'ee tajaajilaa jira.

II. Karra Lammaffaa

Karra lammaffaa jedhamee kan beekamu yommuu karra guddaadhaan gara masaraatti ol-seenamu harka bitaarratti karra guddaatti aanee kan argamu yoo ta'u, tajaajilli inni kennaa tures hojjetoota masarichaa kan ta'an jechuunis kanneen nyaataafi dhugaatii garaa garaa hojjetan, akkasumas kanneen qoraan falaxaniifi kan kana fakkaatan karaa isaan itti seenanii hojii kana masaricha keessatti hojjetan ture. Balballi kun har'a cufamee tajaajila kennaa kan hinjirredha.

III. Karra Sadaffaa

Balbala sadaffaa jedhamee kan beekamu kun balbala lammaffaatti aanee karaa karra lammaffaa masaraatti yommuu ol-seenan harka bitaarratti kan argamu ta'ee, tajaajilli isaas bishaaniifi qoraan hojiif ykn dhimma garaa garaaf yommuu barbaachisu karaa inni ittiin seenu ture. Karra kanaanis qoraaniifi bishaan qofatu seena. Har'a karri kun akkuma karra lammaffaa cufamee tajaajila kennaa kan hinjirredha.

IV. Karra Afuraffaa

Karra afuraffaa jedhamee kan beekamu karra sadaffaatti aanee karra sadaffaan garaa masaraatti yommuu seenan harka bitaarratti ykn immoo balbala sadaffaafi balbala shanaffaa gidduutti kan argamu ta'ee, karaa namootni ykn qondaaltotni Dajj. Kumsaa isaan jalatti kutaawwan bulchiinsaa garaa garaa bulchaan yommuu gibira mootummaa fidan gibiricha qabatanii ittiin seenan ture. Balbala kanaanis kan seenuu danda'u nama gibira fidee dhufee qofaa ture. Yeroo ammaa balballi kunis cufamee dhimma itti bahamaa kan hinjirre ta'uu isaati.

V. Karra Shanaffaa

Balballi shanaffaan balbala afuraffaafi balbala tokkoffaa gidduutti kan argamu yoo ta'u, tajaajilli isaas karaa Dajj. Kumsaafi maatiin isaanii qofti ittiin seenuuf dhimma itti bahan ta'ee tajaajilaa ture. Isaaniin alatti nama tokkoof illee karra sanaan seenuun hindanda'amu ture. Yeroo ammaatti balballi kun akkuma balbaloota lammaffaa hanga afuraffaatti jiranii cufamuu tajaajilaa kan hinjirredha.

Akka Obbo Iisaa Hashiim (A.G 12/08/2009), Aadde Maartaa Ibraahim (13/07/2009), Obbo Yoseef Moosisaa (08/08/2009) walii gaggeeffame akka agarsiisutti karri moorichaa karra shan ta'uun isaa sirna ittiin bulmaata Oromoo kan ta'e sirna Gadaa keessatti marsaa Gadaa shananiin wal-fakkeeffamee akka ta'e nidhugoomsa.

4.2.2. Hojii Ijaarsa Riqichoota Laggeen Dhidheessaafi Daabbus

Lagni Dhidheessaa Godinaalee lamaan Wallaggaa har'aa jechuunis Wallagga Lixaafi Wallagga Bahaa kan addaan baasuufi isaan gidduutti kan dhangala'u ykn yaa'udha. Laga kanarratti Dajj. Kumsaan riqichi osoo hinijaaramin duraan waggaa tokko keessaa ji'oota sadii qofaatu riqicha malee miillaan ce'amuu danda'ama ture. Ji'ootni salgan hafan bidiruun malee miillaan cee'amuu kan hindanda'amne ture. Namootni bidiruudhaan imaltoota (kara deemtotaa)fi daldaltoota ceesisanis maallaqa hedduu kan gaafatan waan turaniif namootarratti miidhaa cimaatu gahaa ture. Daldaltootas ta'e kara deemtotnis kaffaltii gaafataman kana kaffaluu jibbuun daaknee ceena jechuun osoo daakanii gidduutti mi'ootasaanii waliin lagichaan nyaatamaniikan hafan danuu turan. Haalli kunis walitti dhufeenya uummata Wallagga Bahaafi Wallagga Dhihaa har'aatti keesumaayyuu

walitti dhufeenya gama daldaalaan isaan gidduu tureerratti dhiibbaa hammas hinjedhamne kan geessisaa ture ta'uusaa Muluqan W/Gabri'el (1991) nimirkaneeessa.

Bara bulchiinsa isaanii Dajj. Kumsaan rakkoolee uummatarra gahaa turan kana kan hubatan lagicharratti riqicha ijaarsisuuf nimurteessan. Lammii Giriik kan ture namicha Yaanii Mangos jedhamus hojii ijaarsa riqicha kanatti qacaruun (ramaduun) hojii ijaarsa isaa bara 1919tti akka jalqabu nigodhan. Turtii waggaa sadiin boodas bara 1922tti hojiin ijaarsa riqichaa xumuramuu danda'eera. Baruma caqasame kanatti jechuunis bara 1922tti ji'a caamsaa keessa riqichi kun Dajj. Kumsaan erga eebbifamee banamee booda tajaajila kennuu jalqabe. Hojii ijaarsa riqicha kanaafis Dajj. Kumsaan qarshii maartireezaa 65,000 baasii godhanii ture. Ijaarsi riqicha kanaas uummatni Wallagga Bahaafi Wallagga Dhihaa gama hundaanuu walitti dhihaachuu akka danda'an taasisseera. Riqichi kunis tajaajila uummataaf osoo kennaa jiruu bara 1941tti hoomaan waraanaa Ingilizootaafi Itoophiyaa Dhiha Itoophiyaatti qubatee kan ture hoomaa waraanaa Xaaliyaanii hari'ee Itoophiyaa bilisa baasuuf yeroo socho'aa turetti ,hoomaan waraanaa wal-ta'e kun (kan Ingiliziifi Itoophiyaa) dafee itti qaqqabuun miidhaa irratti akka hinqaqqabsiifneef hoomaan Waraanaa Xaaliyaanii Dhiha Itoophiyaa bakka qabatee turee, karaa riqicha kanaa goruun riqicharra erga ce'ee gara Wallagga Bahaa seenee booda riqicha kana bombii (explosive) itti dhoosuun miidhaa cimaa irratti qaqqabsiiseera. Sababa kanarraa kan ka'e riqichi kun yeroo murtaa'eef tajaajila laachuu akka dhaabeera. Booda keessas suphiinnisi hangi tokko godhameefii tajaajila kennuu akka jaiqabu godhamee ture. Haa ta'u malee, bu'uurri isaa dhohiinsa bombichaan baay'ee miidhamee waan tureef tajaajila yeroo murtaa'een booda jijjigee baduu danda'eera.

Haaluma wal-fakkaatuunis Lagni Daabbus magaalaa Mandiifi Asoosaa gidduutti kan argamu ykn kan yaa'u rakkina hagas hinjedhamne namootarratti geessisaa waan tureef laga kanarratti riqichi akka ijaaramu godhaniiru. Hojiin ijaarsa riqicha kanaas yoo xumuramu bara 1907tti Dajj. Kumsaan xalayaa hojiin ijaarsa riqicha kanaa xumuramuusaa kan mul'isu minilikitti barreessanii turan. Walumaa galatti hojiin ijaarsa riqicha lamaanii jechuunis kan Laga Dhidheessaafi Laga Daabbus rakkoolee uummata qaqqabee furuu qofaaf osoo hintaane siyaasa sirna bulchinsa isaanii fudhatamummaa

argachiisuufi daangaa bulchiinsa isaanii haala saphaa ta'een to'achuufis yaadamee akka ta'e nihubatama.

4.2.3. Hojii Barumsa Babal'isuu

Bara 1881 duratti kutaa bulchiinsaa Leeqaa Naqamtee keessatti namootni dubbisuufi barreessuu danda'an baay'ee xiqqoo turan. Yeroo caqasame kana keessa kutaa bulchiinsichaa keessatti namoota barreessuufi dubbisuu danda'an keessaa Dajj. Kumsaan akka fakkeenyaatti caqasamuu danda'u. Dajj. Kumsaanis bara ijoolummaasaaniitii eegalee barbaachisummaa barumsaa kan beekan waan turaniif aangoo erga qabataniin boodas akkuma isaan baratanitti kutaa bulchiinsaa bulchan keessatti warri hinbaranne akka baratan fedhii qaban irraa ka'uun barumsi keesumaas barumsi amantii, Afaan Amaaraafi Gi'iiziin akka baballatu godhaniiru. Barumsa amantii, Afaan Amaaraafi Gi'iizii kanas jalqaba kan jalqabsiisan mooraa masaraasaanii keessatti mana ijaarun luboota Goojjam barsiisummaan qacaruu ture. Lubootni Goojjam kunis bara sanatti waldootii Ortodooksii kutaa bulchinsichaa keessatti baballataa turan keessatti qacaramuun tajaajiluuf jecha gara magaaalaa Naqamteetti kan dhufan turani.

Qondaaltotni Dajj. Kumsaas jechuunis kan kutaalee garaa garaa kutaa bulchiinsaa bulchaa turan fakkeenyummaa isaanii hordofuun luboota kana qacaruu ijoolleesaaniifi ijoollee hawaasa bulchaa turani barsiisuu waan jalqabaniifis yeroo gababaa keessatti namootni afaanota caqasaman kanaan barreessuufi dubbisuu danda'an hedduun horatamuu danda'ameera. Bara sanattis barumsa jabanaa (modern education) jedhamuun kan beekaman barumsi afaan Ingiliziifi Faransaayii Miniliikn Finfinnee keessatti yoo jalqabamus, yaadni Dajj. Kumsaa garuma barumsa caqasaman kanatti xiyyeeffachuu jalqaban. Kutaa bulchaa turan keessattis barumsa afaanota kana akkaataa itti jalqabsiisuu danda'anis gorsitootasaanii waliin mari'achuu jalqaban. Marii kanaanis gorsitootni isaanii tokko tokko "afaan biyyoota alaa karaa kutaa bulchiinsichaa keessatti akka babballatu gochuun biyyoota kanaa wajjin (Ingiliziifi Faransaayii) wal-ta'iinsa uumuu barbaaddaniitu shakkii jedhu gama mootummaa giddu galeessaan ka'uu nidanda'a" yaada jedhu kan dhiyeessan nituran. Kaan ammoo "barumsa afaan biyyoota alaa kutaa bulchinsichaatti babal'isuu akka barbaadan mootittii Zawudituutti, kan bar asana mootummaa giddu galeessaa bulchaa turte xalayaa barreessaatii deebii xalayaa kanaanis

gaaffii barumsicha baballisuu keessan ilaalchisee yaadni gama mootummaa giddu galeessaan jiru maal akka ta'u hubachuu nidandeessu" jechuunis yaada Kumsaaf kan laatan nituran.

Dajj. Kumsaanis yaadota lamaan asii olitti gorsitoota isaaniitiin dhiyaataniif keessaa inni boodaa amansiisaa ta'ee waan itti mul'ateef bara sanatti abbaa tayitaa aangoo guutuufi dhaalaa mootummaa Itoophiyaa kan turan Raas Tafariitti xalayaa fedhiisaanii mul'isu barreessanii ergan. Raas Tafariinis fedhii Kumsaa xalayicharratti mul'ifame ilaalcha gaarii ta'een fudhachuun obbo Tsagaayee G/madihin namicha jedhamaniifi barsiisaa afaanota Faransaayyiifi Ingilizii kan turan gara Magaalaa N aqamteetti erganiif. Naqamteen yommuu gahanis Dajj. Kumsaan haala gaarii ta'een nisimataniin. Mana jireenyaas niijaarsisaniif, mindaasaanis ji'a ji'atti qarshii maartireezaa shantama (50) ramadaniif. Kana malees xaafii daawullaa lamaafi damma farasullaa lama (kg 34) ji'a ji;atti manatti erguufiif waadaa seenaniif.

Kana boodas jalqaba mooraa masaraa isaanii keessatti booda ammoo masaraan alatti manni barumsaa ijaaramee barumsi afaanota caqasaman lamaan kanaan ijoollee magaalaa Naqamteefi kan kutaa bulchiinsichaa biroof kennamuu jalqabame. Yeroo gabaabaa boodas lakkoofsi isaanii baay'ee yoo ta'uu baatellee ijoolleen afaanota kanaan dubbisuufi barreessuu danda'an muraasni horatamuu danda'an. Booda keessas bara manni barumsaa Tafarii Mokonnaan Finfinneetti akkuma banameen bara 1926 Dajj. Habtemaariyaam ijoollee afaanota caqasaman kana baratan keessaa lakkoofsaan digdamii afur filuun man barumsaa kana keessatti barumsa isaanii akka itti fufan gochuusaanii Muluqan W/Gabri'eel (1991) nimul'isa. Ijoolleen mana barumsichaatti barumsaasaanii yoo xumuran hojiiwwan addaa addaa mootummaarratti bobba'uun uummata tajaajilaa akka turan.

4.2.4. Hojii Eegumsa Fayyaa

Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti dhaabbatni fayyaa cimaan kutaa bulchiinsichaa keessa hinturre. Namootni yoo dhukkubsatanis qoricha aadaafi dhidhiibdotaan yaalamuun fayyuuf yaalii godhu. Qorichi aadaas yeroo hedduu keesumaa akkaataan dhimmi itti bahamu amansiisaa waan hinturref barasanatti namoota ittiin yaalamanii fayyanirra warra ittiin yaalamanii du'antu heddummata ture. Bara sanattis kutaa bulchiinsichaa keessatti

dhukkuboota namarraa namatti dadarbaniifi hubaatii cimaa namarratti geessisan keessaas dhukkubootni Maariyyeefi Tasiboo akka fakkeenyaatti nicaqasamu. Gama qunnamtii saalaan immoo Cobxoofi Fanxoon warra beekamoo turan.

Dajj. Kumsaan bara bulchiinsasaaniitti dhukkubootni irra keessatti caqasaman kun kutaa isaan bulchaa turan keessatti kan hubaatii cimaa namarratti geessisaa turan akka hinbaballanneef tooftaa uumanii turani. Tooftaan isaaniin uumame kunis namoota dhukkuboota caqasaman kanaan hubamaniif iddoo ykn bakka qofaatti qoodufiin ykn daangessuufiin bakka qoodameef kanatti walitti qabamanii akka jiratanii qoricha aadaan akka yaalaman gochuu ture.

Manguddootni akka ibsanittis iddoon Kumsaan namoota kanaaf qoodamee ture Wallagga Bahaa har'atti iddoo Yamboo jedhamuu n waamamu ture. Bakka kanattis manni ijaaramееfii, namootni qoricha aadaatiin yaalaniin ramadaniifii akka yaalaman nigodhamus ture. Namoonni dhukkubsatoon kunis fayyummaansaanii sirriitti osoo hinmirkanaa'in dura bakka itti yaalaman kanaa bahuun uummatatti akka makamaniis hingodhaman ture. Malli to'annoo dhukkubaa Dajj. Kumsaan irra keessatti mul'ifame kunis dhukkubootni namarraa namatti dadarban keesumaa magaalaa Naqamteefi naannoo ishii keessatti akka hinbabal'anne gochuuf gahee guddaa akka gumaacheera. Magaalaa Naqamtee keessatti seenaan hundeeffama dhaabbata eegumsa fayyaa ammayyaa inni jalqabaa dhufaatii misiyoonaa Pirotestaantii waliin kan wal-qabatedha. Dajj. Kumsaanis hojii hundeeffama dhaabbata eegumsa fayyaa kanaa keessatti gahee mataaasaanii niqabu turan. Gaheen isaanis akka itti aanutti taa'eera.

Jalqaba miseensa Misiyoonaa Pirotestaantii Siwudiin kan tureefi hojiidhuma babal'isuu amantaa Pirotestaantiif jecha gara magaalaa Naqamtee bara 1923tti kan dhufe namichi Luba Eeriksoon jedhamu naannoo mooraa Hospitaala magaalaa Naqamtee har'aatti dukaana dhaabuun tajaajila eegumsa fayyaa jiraattota magaalaa naqamteefi naannoo isheef kennaa ture. Yeroo kanattis Dajj. Kumsaan dhukkubsatanii waan turaniif Lubni kunis isaaniin yaalaa turaniiru. Booda keessa dhukkubni isaanii itti hammaachaa waan deemeeff Dokteeraa biraa Finfinnee fichisiifataniiru. Dokteerri kunis Dokteer Lambiee jedhamu. Innis (Dokteer Lambiee) yeroo murtaa'eef erga yaalaa turanii booda gara Finfinneetti deebi'an. Booda keessas hojiidhuma amantaa Pirotestaantii babal'isuuf bara

1923tti Dokteer Sedistroom kan jedhamu gara magaalaa Naqamtee dhufan. Dajj. Kumsaanis akka yaalaniin gaafatanii Dokteerri kunis osoo yaalaa jiranii gidduutti isaaniinis ta'e jiraattota magaalaa Naqamtee yeroo sanaa haala dhaabbataa ta'een kan tajaajiluu danda'u waa'ee ijaarsa eegumsa fayyaa erga mari'atanii booda baasii ijaarsa isaaf oolu mootummaan Siwudiin danda'ee human namaa ammoo Dajj. Kumsaan danda'anii dhaabbatni eegumsi fayyaa tokko magaalaa Naqamteetti akka ijaaramu walii galu. Kumsaanis hojii ijaarsa kanaaf kan oolu lafa mooraa Waldaa Amntoota Warra Wangeelaa Makaan Iyesuusii magaalaa Naqamtee har'aa keessaa nikennuuf. Jarris (Misiyooniin Siwudiin) lafa kennameef kanarratti dhaabbata eegumsa fayyaa hanga sadarkaa baqaqsanii yaaluu ykn opiraasooniitti tajaajila kennuu kan danda'u niijaaran. Uummataafis tajaajila kennuu eegale. Dhaabbatni eegumsa fayyaa kunis du'a Dajj. Kumsaa booda Hospitaala magaalaa Naqamtee har'a ijaaramee jiruuf bu'uura ta'uu danda'eera.

4.2.5. Hojii Daldaala Babal'isuu

Bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti keesumaa teessoo bulchiinsaa kutaa bulchiinsichaa kan turte magaalaa Naqamteen gama hundaanuu guddina ariifachiisaa ta'e agarsiisuu waan jalqabdeef magaalittiin yeroo bifa magaalumma qabaachuu itti jalqabde akka ture Daani'eel Beekaa (2001) nimul'isa. Manneen jireenyaa magaalitti keessatti caalmaatti babal'achuu eegalan. Safarootni lakkoofsaan muraasa hintaanee kutaalee garaa garaa magaallittii bu'uureffamuu jaiqaban. Haaluma wal-fakkaatunis lakkoofsi baay'ina uummata magaalittii ol-ka'uu jalqabe. Haalli kunis fedhii dhiyeessi meeshaalee ijaarsa manaaf oolaniifi shaqaxa gosa addaa addaa jiraattota magaalitti ol-kaasuu danda'e. dajj. Kumsaanis fedhii dhiyeessii meeshaalee kanaafi shaqaxa addaa addaa uummata magaalittii lakkoofsaan ol-ka'aa dhufe kana guutuuf, daldala kutaa bulchiinsa isaanii keessatti guddisuufi kanuma keessas galii waggaatti daldaaltotarraa argatan ol kaasuu jecha daldaaltota biyyoota alaa keesumaa daldaaltota Arabaa, Hindii, Giriikiifi daldaaltota biyyaa keessaa Finfinneerraa fichisiisuun magaalaa Naqamteefi magaalota kutaa bulchiinsotaa biroo keessa akka qubatan taasisniiru. Daldaaltotni kunis irra caalaa hojii daldaala Bunaa, gogaa, gaga, manneen daldaalaa addaa addaa kanneen akka mana nyaataafi dhugaatii, mana shayee, suuqii(dukaana), mana daabboo, mana boba'aan itti

gurguramuufi kkf babal'isuun guddina daldaala kutaa bulchiinsichaa keessatti gahee guddaa taphachuu danda'aniiru.

Babal'inni daandiis ykn karaas babal'ina daldaalaarratti dhiibbaa mataasaatii kan qabu akka ta'e waan hubatanii turaniifis Dajj. Kumsaan lammiiwwan biyyoota irra keessatti caqasaman keessaa ogummaa daldaalaan alatti ogummaawwan karaawwaniifi riqichoota hojjechuu danda'an hojii karaawwaniifi riqichootaarratti bobbaasuun hojii babal'ina daandii kutaa bulchiinsichaa keessatti gahee mataasaaniis akka gumaachan taasisaniiru.

Bara sanattis daldaaltotni kutaa biroorraa gara kutaa bulchiinsa Leeqaa Naqamtee dhufuun daldaalan mi'oota gurgurtaasaanii ykn shaqaxasaanii akka yeroo ammaa konkolaataatti fe'anii osoo hintaane dugda horii kanneen akka Gaangoo, Farda, Harreefi kkf irratti fe'anii ture. Daldaaltotni kunis mi'oota gurgurtaasaanii horii caqasaman kanarratti fe'anii kutaa bulchiinsa Leeqaa Naqamtee yoo gahan horiisaanis ta'e mi'ootasaanii horii kanarratti fe'amee dhufu saamtotaan ykn hattootaan isaan irraa akka hinsaamamne eegumsi barbaachisaa ta'e akka godhamuufis nitaasisu turan. Dajj. Kumsaanis daldaltoota kanaaf eegumsa kana kan gochisiisaafii turan saamicha ykn hanna horii ykn mi'oota gurgurtaa daldaaltota kanarratti gahuun kan ka'e daldaaltotni kun gara kutaa bulchiinsichaa dhufuu dhaabuun guddina daldaalaa kutaa bulchiinsichaarratti dhiibbaa akka hingeessifneefi. Haala eegumsi kun itti raawwachaa tures akka itti aanutti ilaalla.

Daldaaltotni kuniifi horiin fe'isaasaanis guyyaa tokkotti sa'a meeqa deemuu akka danda'an niherregama. Deemaa oolanii bakka itti dhihuu nidanda'a jedhamee yaadamus nitilmaamama. Kana boodas bakka isaanitti dhihuu nidanda'a jedhamee tilmaamamuttis dallaan ijaaramee dallaan kunis wardiyyootaan akka eegamu godhama. Hojiin ijaarsa dallaafi eegumsi kun kan raawwatubulchitoota kutaa garaa garaa kutaa bulchiinsichaa keessa jiraniini. Daldaltootni kunis bakka mooraan ijaaramaaf kanatti mi'oota fe'anii dhufan buufatanii waardiyyoota kanaan eegamaa bulanii yommuu bari'u gara deemanitti deemsa isaanii itti fufu. Daldaaltotni kun halkan halkan akka eegaman kan godhame yeroo hedduu "halkan halkan hatamanna" jedhanii Dajj. Kumsaatti iyyataa waan turaniifi. Daldaaltotni kunis bakka buufata ijaaramaaf kanatti mi'i isaanii yoo hatame, mi'oota hatamaniif waardiyyootni isaan eegaa bulan kaffaltii barbaachisaa ta'e akka

godhamuuf taasifama. Buufata eeyyamameefiin alattis iddoo fedhan bulanii “mi’I keenya nu jalaa saamame ykn hatame” jedhanii iyyata yoo dhiyeessan ammoo mi’oota jalaa hatameef kaffaitiin tokko illee hingodhamuuf ture. Sababni isaas bakka eegumsi godhamuufin alatti waan bulaniifi. Eegumsi akkanaa daldaaltotaaf kutaa bulchinsichaa keessatti godhamaafii tures daldaaltotni kutaalee garaa garaa biyyittii keessaa gara kutaa bulchiinsichaatti heddumminaafi haala walirraa hincitneen akka dhaqaniifi babal’ina daldaalaa kutaa bulchiinsichaa keessattis gahee guddaa gumaacheera.

4.2.6. Hojii Eegumsa Bosonaafi Bineensota Bosonaa

Kutaa bulchiinsa leeqaa Naqamteetti seenaan eegumsa bosonaafi bineensota bosonaa umrii dheeraa kan qabudha. Keesumaayyuu bara bulchiinsa Bakaree Godaanaatti Baloo ykn gammoojjii Handaq keessatti bineensota turaniif eegumsi adda ta’e godhamuufii jalqabee ture. Eegumsa adda ta’e kanas kan jalqabsiisan akaakayyuu Dajj. Kumsaa kan turan mooticha Bakaree Godaanaa yoo ta’an kanas raawwachuu kan danda’an bosonaafi bineensota bosona gammoojjichaa kan eegan waardiyyoota ramaduudhaafi bineensotni kunis eeyyama malee ajjeefamuu akka hinqabne labsii labsuun ture. Eegumsa kanaan kan ka’es bineensotni gammoojjichaa yeroo dheeraaf osoo hinadamsamin akka turan gochuu danda’aniiru.

Dajj. Kumsaanis bakka bu’aa abbaasaanii ta’uun bulchaa kutaa bulchiinsichaa erga ta’anii booda iyyata Miniliikitti dhiyeessaniin bineensotni gammoojjichaa caalmaatti eegamanii akka turan gochuuf labsiin adda ta’e akka bahu godhaniiru. Labsiin bahe kunis namni tokko bineensota gammoojjichaa eeyyamaan alatti ajjeesuuf yaalii godhaa osoo jiruu waaridiyyoota bineensootaan yoo ajjefame duuti namichaa seeraan illee akka hingaafachiifne ta’ee kan labsame ture. Kana malees kutaa gammoojjichaa labsiin kun ilaallatus namoota biratti akka beekamuuf jecha dhagoota dhedheeraan akka daangeffamu godhameera. Kutaa daangeffame kana keessattis bineensota argaman kan eegan waardiyyootni lakkoofsaan dhibbaafi shantama (150) ta’an akka ramadaman taasisan.

Waardiyyootni kunis lakkoofsaan hanga caqasame kana akka ta’an sababni itti barbaadameefis bara sanatti adamsiitotni bineensota kanaa keesumayyuu kutaa bulchiinsa olla Leeqaa Naqamtee kan ta’an kutaa bulchiinsa Arjoofi Horro Guduruurraa baay’inaan

yeroo hedduu gara gammoojjichaatti dhufuudhaan bineensota hedduu adamsanii waan ajjeesaniif isaaniin to'achuun akka danda'amuufi.

Adamsitootni kutaa bulchiinsa caqasame kanaas ta'e kan kutaa bulchiinsichaa labsii Dajj. Kumsaan bahee ala bahuun bineensota kana adamsanii yoo ajjeesanis ta'e gocha ajjeechaa isaaniin miidhuuf jedhamee akeekaan kan raawwatu waan itti fakkaatuuf Dajj. Kumsaan yeroo hedduu adamsitootni kun adaba cimaa ta'een akka adabaman nigodhus turan. To'annoo gamasaaniitiin godhan irratti adamsitoota kutaa bulchiinsichaan ala dhufan keesumaas kutaa bulchiinsa Arjoofi Horro Guduruurraa dhufanii adamsan to'achuun akka danda'amuufis yeroo yerootti deeggarsa bulchitoota kutaa bulchiinsa kanaas nigaafatu turan. Haa ta'u malee adamsitootni kutaa bulchiinsa kanaa bulchitoota isaaniif matta'aa kennuun gara kutaa Leeqaa Naqamteetti waan dhufaa turaniif lakkoofsi isaanii yeroo yerootti dabalaa dhufe malee xiqqaachuu hindandeenye. Kanarraa kan ka'es adamsitoota kanaafi waardiyyoota bineensotaa kana gidduutti yeroo hedduu walitti bu'iinsa cimaatu uumamaa ture. Walitti bu'iinsa kananis karaa lamaanuu lubbuu hedduu kan galaafatu ture. Waardiyyootni bineensotaas seeraan ala warra adamsanii ajjeesan yommuu ajjeesan mallattoo ajjeesuu isaanii itti mirkaneeffatan qabuun geerarsa ajjeesaa geeraraa Dajj. Kumsaa bira dhaqu. Isaanis qondaaltota isaanii, hoomaa waraanaasaaniifi akkasumas jiraattota magaalaa Naqamtee yeroo sanaa waliin ta'uun sirna kawoo ta'een simatuun. Affeerraa nyaataafi dhugaatis nigodhuuf. Akkasumas muuda (shumata) kan hinqabne yoo ta'es muuda nikennuuf. Sababa kanaan kan ka'e waardiyyootni kun lubbuusaaniif illee osoo hinhilin bineensota gammoojjichaa of eeggannoo cimaadhaan kan eegan turani.

4.3. Akkaataa Dhuma Dajj. Kumsaafi Bara Bulchiinsa isaanii

Dajj. Kumsaan naannoo dhuma bara isaaniifi bara bulchiinsa isaaniitti fayyaan isaanii haala gaariirra hinturre. Kunis dhukkuba sukkaaraafi nyaataa miillaan (qurxumaataan) rakkachaa turan. Bara sanattis dhaabbatni fayyaa naannoo isaanii keessa bal'inaan waan hinturreefis keessumaayyuu dhukkuba caalmaatti ittiin hubamaniifi ittiin rakkachaa turan dhukkubni sukkaaraa osoo itti hinhammaatin dura sakatta'amanii bira gahuu hindandeenye. Dhukkuba kanarraa of eeguufis gama nyaataafi dhugaatiin of eegganna gochuu qaban kan hinbeekne turan. Ragaaleen tokko tokko akka mul'isanitti namni

dhukkuba kanaan hubamae nyaataafi dhugaatii mi'aahaa irraa of eeguun kan irraa eegamu yoo ta'ellee isaan garuu nyaatas ta'e dhugaatii mi'aahaa walitti aansanii kan nyaataniifi dhugaa akka turan nihimama.

Dhukkuba sukkaaraa kanaanis hubamuusaanii kan hubatan dhukkubichi itti hammachuu irraa kan ka'e Doktoora yaaluun Finfinneerraa erga fichisiisanii booda ture. Doktoori Finfinnee dhufan kunis dhukkubni isaanii maal akka ta'e sakatta'anii kan bira gahan Dokteer Lambiee kan jedhaman yoo ta'an isaanis miseensa Misiyoonii Pirotestaantii Ameriikaa akka turan Muluqan W/Gabri'eel (1991) nimirkaneeessa. Doktoori kunis “qorichi dhukkuba sukaaraa yaaluuf si'ana ittiin dhimma bahamaa jiru kun kumsaan lubbuisaanii osoo hindarbin duraan kan jiru osoo ta'ee hindu'an turan” jechuun du'a Kumsaa booda namoota tokko tokkotti himanii akka ture ragaaleen tokko tokkoofi odeeffannoo kennitootni hasofsifaman raga bahu. Doktoori kunis Kumsaa yeroo murtaa'eef erga yaalanii booda gara Finfinneetti akka deebi'an ragaaleen jiran nimul'isu.

Dokteer Lambiee dursees Dokteer Kiraaweech kan jedhaman mootitti Zawidituun Kumsaaf ergamanii Kumsaa Yaalaniiru. Kanaan alattis miseensota Misiyoonaa Pirotestaantii Siwudiin kan turaniifi hojii dhuma babal'ina amantichaaf jecha gara magaalaa Naqamtee bara 1923tti kan dhufan Dokteer Sedestroomiifi Lubni Eriksoon kan jedhamanis gara masaraa Dajj. Kumsaatti deddeebi'uun Kumsaa yaalaa akka turanidha. Doktorootni kun hundis Dajj. Kumsaa du'arraa oolchuuf baay'ee kan dhama'an yoo ta'ellee dhukkubni sukkaaraa Kumsaa ittiin hubamanii turan baay'ee waan itti cmeef milkaa'uu hafanii Hagayya 6, 1923 (1916) lubbuun isaanii addunyaa kanarraa darbuu danda'eera. Ji'uma caqasametti du'anii guyyaa torbaffaarratti gaafa Hagayya kudha sadii sirni awwaachasaanii waldaa warra Ortodooksii Maraamii magaalaa Naqamtee keessatti raawwachuu danda'eera. Du'anii osoo hinawwalamin guyyaa torbaaf sababni itti turaniifis firoottan fagootti argaman sirna awwaalchasaaniirratti akka argamaniifi sirna awwaalichaafis qophii barbaachisaan ta'e gochuuf kan turedha.

Uummata isaan bulchaa turaniinis sirna aawwalchaa isaaniirratti sirna Gaddaa guddatu godhameef. Ji'a lamaaf sirni gaddaa adda ta'e yommuu godhamuuf, waggaa tokkoof immoo gaddameefii ture. Sirni gaddaa kunis uffata haalluu gurraacha qabuufi haaalluu keelloo cuuphame uffachuun kan raawwate ture. Bara sanatti uffatni haalluu caqasame

qabu gadda mul'isuu kan tajaajilu ture. Kana malees, kophee baasuun milla duwwaa deemuun gadda isaanis mul'isaniiru. Dajj. Kumsaaf jaalala guddaa kan qabaniifi jiraataa Magaalaa Naqamtee yeroo sanaa kan turan Qanyaazmaach Qabataa namichi jedhanu ammoo du'a Dajj. Kumsaan booda sirna waaqeffannaa isaanii hanga qabbaneessuuttis gahaniiru. Bara sanatti akka barsiifata Waldaa warra Ortodooksii turetti namni hordofaa mana amantichaa ta'e Waldaa bira yoo gahu keessumaa namootni fardaan ykn gaangoon deeman irraa bu'uun gad jechuun harka fuudhanii darbu.

Namichi caqasame kunis du'a Dajj. Kumsaan duratti gocha kana kan raawwachaa turan yoo ta'u, du'a Dajj. Kumsaan booda garuu Waldaa Dajj. Kumsaan bara jireenyasaaniitti yeroo hunda itti argamuun kadhannaa itti gaggeessaan Waldaa Warra Ortodooksii Maraamii Magaalaa Naqamtee fardasaaniirraa osoo hinbu'iniifi gad jedhanii harka osoo hinfuudhin bira darbuu jalqaban. Yeroo sanatti namichi kun maaliif akka akkas godhan yommmuu gaafataman akkas jechuun deebisaniiru.

“Dajj. Kumsaan kutaa bulchiinsichaa keessatti Waldootii Ortodooksii argaman hundarraa waldaa Ortodooksii argaman hundarraa Waldaa Ortodooksii Maraamii Magaalaa Naqamteef jalalaafi kabajaa guddaa kan kennaniiff ture. Dilbata Dilbatas kadhannaaf jecha yeroo hunda kan argaman Waaldaadhuma kanatti. Kana malees, gaafa maramii (ji'a ji'atti gaafa 21) warra rakkate nigargaaru. Dhangaa qopheessuun ninyaachisu, niobasius. Waldaa kanatti yeroo hunda osoo akkas gochaa jiranii maaramiin maaliif du'arraa oolchuunii dhiifte?” kan jedhu akka ture Muluqan W/Gabri'eel (1991) ibsameera.

Du'a isaanii boodas akka aadaa bara sanaatti isaaniin (kumsaa jechuudha) bakka bu'uun aangoosaanii dhaaluun kan irra ture ijoolleesaa keessaa ilma hangafasaanii yoo turellee, ilma hangafaa isaanii kan turan Fitawaraarii Bakareefi isaanitti aananis kan dhalatanii turan Fituwarearii Hayileen Dajj. Kumsaa dursaanii waan du'aniif ijoollee du'an kanatti aananii kan dhalatan Dajj. Habtemariyaam dhaalaa aangoosaanii ta'uu danda'aniiru.

4.4. Ijaarsa Masaraa Dajj. Kumsaafi Fakkoommiwwan Ijaarsa Masarichaa

Ijaarsi masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa ogeessota Oromoo naannichaafi meeshaalee naannootti argaman kanneen akka mukaa, sibilaa, dhagaa, cirracha, nooraafi kkf irraa ijaarame. Akka Obbo Gammachiis Galaalchaa (A.G.12/07/2009A.L.H), Aadde Maartaa Ibraahim (A.G.13/07/2009), Obbo Galataa Teessoo (A.G.07/08/2009), Obbo Yoseef Moosisaa (A.G.08/08/2009)fi Obbo Iisaa Hashiim (A.G.12/08/2009) hasofsiifaman irratti akka jedhanitti masaraa kana keessatti manneen argaman keessaa mana dhiiraa (ye wendi ilfinyi), mana dubartii (ye seet ilfinyi) kan jedhamaniifi mooraan masarichaa tajaajilaafi fakkoommii mataa isaanii danda'aniin kan ijaaraman ta'uu lafa kaa'u. Kanaafuu manneen kanaafi mooraa masarichaa kana mataduree kana jalatti tokkoon tokkoon isaanii maalimmaasaanii, fakkoommiisaaniifi tajaajilasaanii kan ilaalludha.

4.4.1. Mana Dhiiraa (Ye Wendi Ilfinyi)

Akka Aadde Maartaa Ibraahim (A.G 13/07/2009) waliin taasifameen mana dhiiraa ykn ye wendi ilfinyi jedhamee kan inni itti moggaafames manicha keessatti keessummootni dhiiraa simatamanii keessatti waan haasofsiifamaniifi keessatti waan boqotaniif. Manni dhiiraa kun mana kutaa tokko qofa qabu yoo ta'u, mana kana keessatti Dajj. Kumsaas ta'e Dajj. Habtemaariyaam keessummoota keessatti simachuun haasofsiisuufi boqochiisuuf dhimma itti bahu turan. Bara 1913tti Liji Iyyaasuun hojiif gara Naqamtee yoo dhufan guyyootii muraasaaf mana kana keessatti boqotanii ykn aragalfatanii akka turanis nihimama.

Darbee darbees Dajj. Kumsaan gibira xixiqqaa qondaaltoota hoomaa waraanaasaaniifi luboota keessatti nyaachisiisuuf dhimma itti nibahu turan. Mana dhiiraa ykn ye wendi ilfinyi manni jedhamu kun sirna ittiin bulmaata Oromoo kan ta'e akkaataa Sirna Gadaa hordofuun balbala saddeet qabaachuun balbaloota kana irraa kaasee xaawolaan haala bareedaa ta'een soofamee qixa utubaa irratti wal-gahuun utubaan kunis soofamee roga saddeet itti baafamuun sirna Gadaa keessatti aangoon waggaa saddeet saddeetiin daddarbuu isaa waliin wal-fakkeeffamee kan ijaarame yoo ta'u, akkasumas manichi korboo naannoo ykn geengoo qabu haala mana aadaa Oromoo waliin kan wal-fakkatudha Akka Aadde Maartaa Ibraahim (A.G 13/07/2009) ibsitetti.

▪ **Fakkoommii Mana Dhiiraa (ye wendi ilfinyi)**

Akka የኢትዮጵያ ባህልና ቱሪዝም፡፡ (ህዳር፣ 2007)፣ A.G 13/07/2009)፣ ibsanitti mana dhiiraa (ye wendi ilfinyi) kan jedhamu fakkoommii mataa bisaa danda'e qabaatee kan ijaarame malee, mana jireenyaaf qofa kan ijaarame miti jedhu. Kunis akkaataa sirna Bulchiinsa Uummata Oromoo kan ta'e Sirna Gadaa irratti hundaa'ee utubaan isaa roga saddeet qabaachuufi naanna'ee balbala saddeet qabaachuun isaa sirna Gadaa keessatti aangoon waggaa saddeet saddeetiin wal-harkaa fuudhamuu isaa agarsiisa.

Walumaa galatti, aangoon sirna Gadaa keessatti waggaa saddeet saddeetiin kan wal-harkaa fuudhamuufi barri bulchiinsa aangoo Gadaa tokkoo waggaa saddeet qofa akka ta'e kan agarsiisu jechuudha.

4.4.2. Mana Dubartii (Ye Seet Ilfinyi)

Ye seet ilfinyi jechuun akkuma ye wendi ilfinyii afaan Amaaraan kan moggafamee yommuu ta'u hiikni isaas ye seet jechuun kan dhalaa ykn dubartii jechuudha. Ilfinyi jechuun immoo mana ykn kutaa jechuudha. Hiika kana irraa ka'uun yoo walitti qabnu mana dhalaa ykn mana dubartii ta'a jechuudha. Manni kunis mana aadaa Oromoo Wallaggaa waliin wal-fakkeeffamee bifa geengoon ykn naannoon kan ijaarame ta'ee irra keessi isaafi gabateen utubaarra taa'u inni irra keessaa mukkeen cimina qaban irraa kan tolfamaniifi haala bareedaafi miidhagina qabuun kan ijaaramanidha. Manneen kunis mana lamaafi kutaawwan afur kan qaban ta'ee duraan bara bulchiinsa Dajj. Kumsaatti manneen jireenyaa haadha manoota Dajj. Kumsaa ta'uun tajaajilaa turan booda ammoo manneen jireenyaa haadha manoota Dajj. Habtemaariyaam ta'uun tajaajila kennaa ture.

▪ **Fakkoommii Mana Dubartii (Ye seet ilfinyi)**

Akka Obbo Gammachiis Galaalchaa (A.G 12/07/2009)፣ Obbo Iisaa Hashiim (A.G 12/08/2009) waliin taasifameen manni dubartii mana waan ta'eef callisee ijaarame osoo hintaane fakkoommii mataa isaa danda'e qabaateeti. Fakkoommiin kunis manni dubartii kun qabu mana aadaa Oromoo kan ta'e mana citaa boca (shape) geengoo qabu waliin wal-fakkeeffameefi akkaataa isa bakka bu'uu danda'uun kan ijaaramedha. Kanaafuu manni kun (manni dubartii) mana aadaa Oromoo bakka bu'uun kan agarsiisu jechuudha.

4.4.3. Mooraa Masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa

Akka Obbo Yoseef Moosisaa (A.G 08/08/2009) waliin taasifame ibsutti masaraa mootii mitii, manni nama dhuunfaayyuu mooraa malee hindhaabbatu akka aadaa Oromootti. Kanuma bu'uura godhachuun Dajj. Kumsaa Morodaas masaraa isaaniitiif kan malu mooraa guddaa dhagaa, cirrachafi nooraa irraa balbala shank an qabuufi balbalootni kun shaman immoo maqaafi tajaajila mataa isaanii kan qaban yoo ta'u, baay'inni balbaloota mooraa kanaa shan ta'uun isaa marsaa sirna Gadaa waliin wal-fakkeeffamee akka ta'e nihiimama.

▪ Fakkoommii Mooraa Masaraa Dajj. Kumsaa Morodaa

Akka Obbo Gammachiis Galaalchaa (A.G.12/07/2009A.L.H), Aadde Maartaa Ibraahim (A.G.13/07/2009), Obbo Galataa Teessoo (A.G.07/08/2009), Obbo Yoseef Moosisaa (A.G.08/08/2009)fi Obbo Iisaa Hashiim (A.G.12/08/2009) himanitti mooraan masaraa Dajj. Kumsaa callisee akka mooraatti kan ijaarame osoo hintaane akkasumas, mooraan balbala waan qabuuf balbala itti baasan osoo hintaane, baay'inni balbala moorichaa shan ta'uun isaa sirni ittiin bulmaata uummata Oromoo sirni Gadaa marsaa shan qabaachuu isaa agarsiisa. Marsaan Gadaa tokko waggaa afurtama yoo ta'u, aangoon Gadaa tokkoo immoo waggaa saddeetiif kan turu ta'ee waggaa saddeet saddeetiin si'a shaniif wal-jijjiruun waggaa afurtama ta'a. Walumaa galatti balballi shanan mooraa Dajj. Kumsaa Morodaa marsaa Gadaa kan agarsiisu ta'uu isaati.

Boqonnaa Shan: Cuunfaa Argannoofi Yaboo Qorannichaa

Boqonnaan kun cuunfaa, argannoofi yaboo dhiyeessuu irratti hundaa'a.

5.1. Cuunfaa Argannoo

Afseenaan Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa bifa seenhimteedhaan dhalootaa dhalootatti kan daddarbaa dhufedha. Afseenaaniifi masaraan isaa kun Godina Wallaggaa Bahaa Magaalaa guddoo Godinichaa kan taate Magaalaa Naqamtee keessatti kan argamuufi hawaasa naannooshee (magaalaa Naqamtee) biratti hamma tokko kan beekamudha. Hidda dhalootaa Dajj. Kumsaa yoo ilaalles beekamtummaa Dajj. Kumsaaf sababa kan ta'an hidda dhalootichaa keessa kan turaniifi akkaataa Dajj. Kumsaan aangoo Dajjaazmaachummaa kana itti argates; Dajj. Kumsaan ilma Hangafaa Dajj. Morodaa Bakare kan ta'an ijoollummaa isaaniitti abbaasaanii jalatti akkaataa dubbiifi muuxannoo biyya bulchuu kan horatan yoo ta'u, bara 1890tti abbaansaanii dajj. Morodaa Bakaree waan du'aniif akka sirna bulchiinsaa bara sanaatti abbaan aangoo ykn namni biyya bulchu tokko yoo du'e ilma hangafaa namicha du'eetu sadarkaa aangoo (maaraga) namicha du'e sanaa dhaalaan fudhata ture.

Haaluma kanaan Dajj. Kumsaanis abbaan isaanii du'ee ji'a jaha booda dhaalaa aangoo abbaasaanii ta'anii sadarkaa aangoo Dajjaazmaachummaan bulchaa bulchiinsa Leeqaa Naqamtee ta'uu danda'aniiru. Dajj. Kumsaanis mootummoota giddu galeessaa bara sanaafis (mootummoota habashaa jechuudha) ta'e hawaasa isaanii (bulchiinsa Leeqaa Naqamtee jala jiran) biratti amanamummaan bulchiinsa isaanii itti fufaniiru. Haa ta'uu malee, rakkoowwan ykn dhiibbaan tokko tokko gama bulchiinsa isaaniitiin uummataasaaniitti dhufuu hinoolle. Sababni isaas, hariiroo isaan mootummaa giddu galeessaa yeroo sanaa waliin qaban baay'ee cimaa waan tureef, imaammatni mootummaa giddu galeessaa immoo dantaa saba Oromofi aadaa sabichaarratti dhiibbaa hammana hinjedhamne qaba waan tureefi.

Masaraan Dajj. Kumsaas kan hundeeffame baruma Dajj. Kumsaan aangoo itti qabatan bara 1890tti magaalaa Naqamtee keessatti akka ta'eefi masaraan kunis kan hundeeffame kaka'umsuma Dajj. Kumsaan yoo ta'u, innis (Dajj. Kumsaan) dhaala aangoo isaa

mirkaneessisiifachuuf mootummaa giddu galeessaa bira gara Finfinnee yommuu dhaqu masaraafi darbiiwwan mooraa masarichaa keessatti argaman erga ilaalanii booda deebi'uun masaraa isaanii kana haala mana citaa aadaa Oromoofi kanneen kaan ammoo mana aadaa Oromoo waliin wal-hinfakkanneenis hundeessuu danda'aniiru.

Walumaa galatti afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraan isaa akkaataa itti aanu kanaan qaacceffameera. Isaanis: afseenaa Dajj. Kumsaa hidda dhalootaa isaa fagoo irraa kaasee hidda dhalootichaa keessaa immoo hidda dhalootichaaf namoota seenaa hojjetaniifi seenaa qaban irraa ka'uun, amalaafi haala guddina ijoollummaa Dajj. Kumsaa, akkaataa dhaala aangoo isaafi bara bulchiinsa isaatti wantoota raawwatamanidha. Akkasumas masaraan isaa kaka'umsa Dajj. Kumsaatiin meeshaalee naannoofi ogeessota Oromoo naannichaan kan ijaaraman ta'uu isaati. Fakkoommiiwwan masaricha keessatti argaman kanneen akka mooraa masarichaafi manneen mooraa masarichaa keessatti argaman fakkeenya isaanii waliin ibsamaniiru.

Akkuma yaada barreeffame kanaafi cuunfaa afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa kana irraa hubachuun akka danda'amutti argannoowwan armaan gadii argamaniiru.

- ❖ Afseenaan Dajj. Kumsaa Morodaafi Masaraan isaa kan Godina Wallaggaa Bahaa Magaalaa Naqamteetti argamu kun addaan bahee hubatameera. Kun immoo hidda dhalootaa Dajj. Kumsaa irraa eegalee afseenaa Dajj. Kumsaa dhalootaa kaasee hanga du'a isaaniitti kan jirudha. Afseena kana akkaataa Dajj. Kumsaan aangoo itti qabataniifi haala bulchiinsa isaaniitu bira gahameera.
- ❖ Dajj. Kumsaa Morodaa biratti wal-qixxummaan dhala namaa iddoo guddaa kan qabu ta'uu agarsiiseera. Akka bara sanaatti “garbootni” illee hojii gaarii hojjennaan nama kamiin qixa muuda ykn shumata akka argatan gochaa turaniiru. Haa ta'u malee, sodaafi yaaddoo mootummoota habashaa (mootummoota giddu galeessaa) yeroo sanaa irraa kan ka'e imaammata isaanii (mootummoota giddu galeessaa) hojiirra oolchuun uummata isaanii bulchan jechuunis saba Oromoo irrattiifi aadaa, safuufi duudhaa isaaniirratti dhiibbaa geessisaniiru.
- ❖ Akkaataa qorannoo kanaan masaraan Dajj. Kumsaa Morodaa bara 1890 baruma inni aangoo itti qabate magaalaa Naqamtee bakkuma amma itti argamu kanatti kan hundeeffame yoo ta'u, masaraan kunis cirracha, dhagaa, biyyoo, mukaa,

mismaara ogeessota Oromoo naannoo sanaan kan qophaa'eefi meeshaalee biro naannichaa irraa kan ijaarameefi ogummaa uummata Oromoon akka ijaarame bira gahameera.

- ❖ Masaraan Dajj. Kumsaa tajaajila akkamii akka kennaa tureefi caasaan bulchiinsa masarichaa akkam akka ture ifatti mul'ateera.
- ❖ Bara bulchiinsa Kumsaatti bulchiinsa Leeqaa Naqamtee keessatti haalli muudaa (shumataa), haalli lafaafi qotee bulaa akkasumas, haalli garbootaa maal akka fakkaatuufi akkamitti akka gaggeeffamaa ture lafa kaa'eera.
- ❖ Masaraa kumsaa Morodaafi mooraan isaa sirna ittiin bulmaataa Oromoo sirna Gadaa waliin wal-fakkeeffamee kan bu'uureffame ta'uun isaa ibsameera.

5.2. Yaboo

Adeemsa hojii qorannichaa keessatti afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa maal akka fakkaatu ilaaluun danda'ameera. Kunis seenaafi bakka seena-qabeessa kana kunuunsanii tursiisuurratti rakkoowwan garaa garaa kan mul'atanidha. Haaluma kanaan, argannoowwan qorannichaan bira gahaman kana'rratti hundaa'uun haala walii gala qaaccessa afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaarratti yaboon qoratichaan kennaman kanneen itti aanan kana ta'u.

- Qorattootni garaa garaa afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa kana karaa addaa addaatiin irratti hojjechuun ykn qorachuun isa qorannoo kanaan bira hingahamne osoo dhiyeessani ykn bira gahani.
- Afseenaa Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraa isaa bakkeewwan seenaqabeessa naannoo sanatti argaman keessaa isa tureessa waan ta'eef kanammoo yeroo dheeraaf akka jiraatu gochuufi Addunyaatti beeksisuun giddu gala tuurizimii guddaa Magaalaa sanaa akka ta'uuf irratti hojjechuu.
- Waajjirri Aadaafi Tuurizimii Magaalaa Naqamteefi Godina Wallaggaa Bahaa waliin ta'uun seenaa kana beeksisuuf hojiiwwan gadi fageenyaan hojjechuun dhaloota haaraa seenaa kana hinbeekne beeksisuun akkasumas dhalootni kun hojii barbaachisaa ta'e irratti hojjetee Addunyaatti mul'isuun akka hambaa Addunyaatti akka lakkoofsisu.

- Hawaasni naannoo sanaas ta'e namni kamiyyuu, gama mmootummaan kanneen biyya gaggeessan kunuunsaafi eeggannoo cimaa taasisufiin afseenaafi bakka seena-qabeessa kana dhaloota dhaalchisuun irraa eegama.
- Biiron Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa osoo afseenaa mootiiwwan Oromoo bara bulchiinsa mootii keessatti uummata Oromoo bulchaa turaniifi seenaa masaraawwan isaanii qo'achuun galmee seenaa tokko irratti galmeessuun ykn kaa'uun dhalootaaf gumaacha taasisee gaariidha.

Wabiilee

Abdulaziiz Habiibee Abdulle. (2016). *Qaacceessa Hojiilee Sheek-Bakrii Saphaloo Godina Harargee Bahaa Aanaa Gooroo Guutuu*. Waraqaa Qorannoo Eebbaa Digirii Lammaffaa Guuttachuuf Yuunivarsiitii Addis Ababaatti Dhihaate. Kan Hinmaxxanfamin

Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee. Efficient Printing Press

_____. (2014). *Seemmoo: Bu'uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*. Finfinnee. Far East Trading PLC

Alan Dundes. (1965). *The Study of Folklore*. England Cliffs: N.J prentice Hall, Inc

Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa. (1998). *Seenaa Oromoo Hanga Jaarraa 16^{ffaa}*. Finfinnee: Oromiyaa

Charinnat Waaqwayyaa. (1995). *Seenaa Lammii Uummata Oromoo Wallagga (c.1830-1974)*. Waajjira Aadaafi Tuurizimii G/W/Bahaa. Naqamtee. Kan Hinmaxxanfamin

Charinnat Waaqwayyaa. (1996). *Hundeewwan Gadaa Godina Wallagga Bahaa*. Waajjira Aadaafi Tuurizimii G/W/Bahaa. Naqamtee. Kan Hinmaxxanfamin

Dastaa Dassaalany. (2013). *Bu'uura Qorannoo*. Max.2^{ffaa}. Finfinnee: Far East Trading PLC

Dirribii Damusee. (2014). *Seenaa Eenyummaa Oromoo*. Finfinnee: Oromiyaa

Dorson, M. R. (1972) *Folklore and Folk life: An Intoduction*. Chigaco: University of Chigaco press

Girmaa Maammoofi Warri biroo. (2001). *Wiirtuu Jildii_9: Barruulee Qormaataa Waaltina Afaan Oromo*. Finfinnee. Oromiyaa

- Ian Woodward (2007). *Understanding Material Culture*. UK: London, SAGE Publications Ltd
- Jaarraa W.Bfi W.B Yaadatee. (2000). *Bantuu Haaraa Caas-Lugaafi Og-Barruu Afaan Oromoo*. Finfinnee: Oromiyaa
- Jeylan W.Hussein. (2005). *The Functions of African Oral Arts: The Arsi Oromo Oral Arts in Focus*: African Study Monographs, 26(1):15_58,
- Katz:J.J.(1972). *Semantic Theory*. New York Harper and Row
- Kothar,C.R.(2010). *Research Methodology. Methods and Techniques*, 2ed New Dellic Newage International Publisher Ltd
- Kumar,R.(1996). *Research Methodology: A step by step Guide for Beginners*. Addition Wesley Longman Australian Pty Limited
- Leach, E. (1966). *Virgining Birth In Proceedings Of The Royal Anthropological*. Institute
- Levi Strass. (1966). *The Sallagemind*. London Weidfeld and Nicaolson
- Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Dilbii: Bu'uura Afoolaa, Ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo*. Finfinnee, Oromiyaa
- Muluqan W/Gabri'eel. (1991). *Seenaa Dajjaazmaach Kumsaa Morodaa (Gabiraigzi'abiher) 1854-1916*. Qajeelcha Aadaafi Beeksisa Godina Wallaggaa Bahaa. Kan Hinmaxxanfamin
- Sims C.M and Martine, S. (2005). *Living Folklore: An Introduction to the Study of People on their Traditions*. Logan Utah: Utah University Press
- Tesfayee Gashoo. (2007). *Qaacceessa Seenaa Generaal Jaagamaa Keelloo Dhalootaa Irraa Amma Har'aatti*. Waraqaa Qorannoo Eebbaa Digirii Lammaffaa Guuttachuuf Yuunivarsiitii Addis Ababaatti Dhihaate. Kan Hinmaxxanfamin
- Tulluu Goolee.(2013). *Qabsoon Oromoo Eessaa Karam*. Finfinnee. Oromiyaa
- William Bascon. (1965). *Four Functions of Folklore*. Journal of American Folklore. (Vol. 67: 1954) pp33-49
- የኢትዮጵያ ባህልና ቴሪዝም፡፡ (ህዳር፣ 2007)፡፡ ቱባ፤ ሀገራችንን እንወቅ፤ ቁጥር 18፣ገፅ 28-31፤የኢትዮጵያ ልዩ ዕትም፡፡

Dabalee A: Afgaaffii

Koolleejjii Namooma a, Qorannoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi Sabquunnamtii Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookiloorii

Maqaa_____ umrii_____
Teessoo_____

Gaaffiiwwan afaanii kanneen afaaniitiin akka deebisaniif dhiyaatans.

1. Dajj. Kumsaa Morodaa yoomiifi eessatti dhalatan?
2. Hidda dhalootaa ykn gosa warra Kumsaa Morodaa beektuu? hamma beektan naaf tarreessaa.
3. Amalli dajj. Kumsaa Morodaa hawaasa biratti ittiin beekaman maali?
4. Dajj. Kumsaa Morodaa akkamittiin mootii ta'uu danda'e? fakkeenyaaf waraana waranee moo'etii moo dhaalaani?
5. Hojiiwwan seena qabeessi Dajj. Kumsaa Morodaa ittiin beekamu maal fa'i?
6. Dajj. Kumsaa Morodaa hadha warraa meeqaafi ijoollee ijoollee meeqa qabu? maqaan isaanii hoo?
7. Masaraan Kumsaa Morodaa yoom ijaarame? ijaaramee xumuramuuf yeroo hangamii itti fudhate?
8. Masaraa Kumsaa Morodaa eenyutu ijaarsise? eenyutu ijaare? meeshaalee akkamii ykn maal maal irraa ijaarame?
9. Ijaarsi masaraa Kumsaa Morodaa aadaa Oromoofi sirna Gadaa waliin walitti dhufeenya qabaa? yoo qabaate walitti dhufeenyi inni qabu maali?
10. masaraan Kumsaa Morodaa fakkoommiiwwan akkamii irratti hundaa'ee ijaarame? fakkoommiiwwan kunis maal maal agarsiisu?
11. Masaraan Kumsaa Morodaa kutaa ykn golawwan meeqa qaba? tokkoon tokkoon kutaa golaa tajaajila maaliif oola?
12. Masaraan Kumsaa Morodaa maaliif bakka amma argamutti ijaaramuuf filatame? akka carraa ta'eeti moo itti yaadameeti? yoo itti yaadameeti ta'e yaadichi maali?
13. Maatii Dajj. Kumsaa Morodaafi masaraan Kumsaa Morodaa hariiroo qabuu?

DABALEE B: Namoota Odeeffannoo Afgaaffii Kennan

T.L.	Maqaa	Umurii	Saala	Guyyaa	Gahee	Sad.Barumsaa
1.	Eliyaas Qinaaxxii	38	Dhiira	03/09/2009	H/Mootummaa	Digirii
2.	Galaanaa Baayyuu	25	Dhiira	09/08/2009	H/Mootummaa	Digirii
3.	Galataa Teessoo	60	Dhiira	07/08/2009	H/Mootummaa	Kutaa 12
4.	Gammachiis Galaalchaa	38	Dhiira	12/07/2009	H/Mootummaa	Digirii
5.	Iisaa Hashiim	52	Dhiira	12/08/2009	H/mootummaa	Dippiloomaa
6.	Maartaa Ibraahim	46	Dhalaa	13/07/2009	H/Mootummaa	Dippiloomaa
7.	Masfin Fiqaaduu	42	Dhiira	07/06/2009	H/Mootummaa	Digirii Lammaffaa
8.	Mootii Aagumaa	88	Dhiira	24/08/2008	Qotee bulaa	Homaa
9	Sayidaa Ahimeed	44	Dhalaa	06/06/2009	H/Mootummaa	Digirii
10	Yoseef Moosisaa	28	Dhiira	08/08/2009	H/Mootummaa	Dippiloomaa

Dabalee C: Suuraalee

Suura: 1 Suura manneen mooraa masarichaa keessatti argaman agarsiisu

Suura: 2 Suura yommuu qorataan Golambaa Wallaggaa keessaa xalayaalee sakatta'u agarsiisu

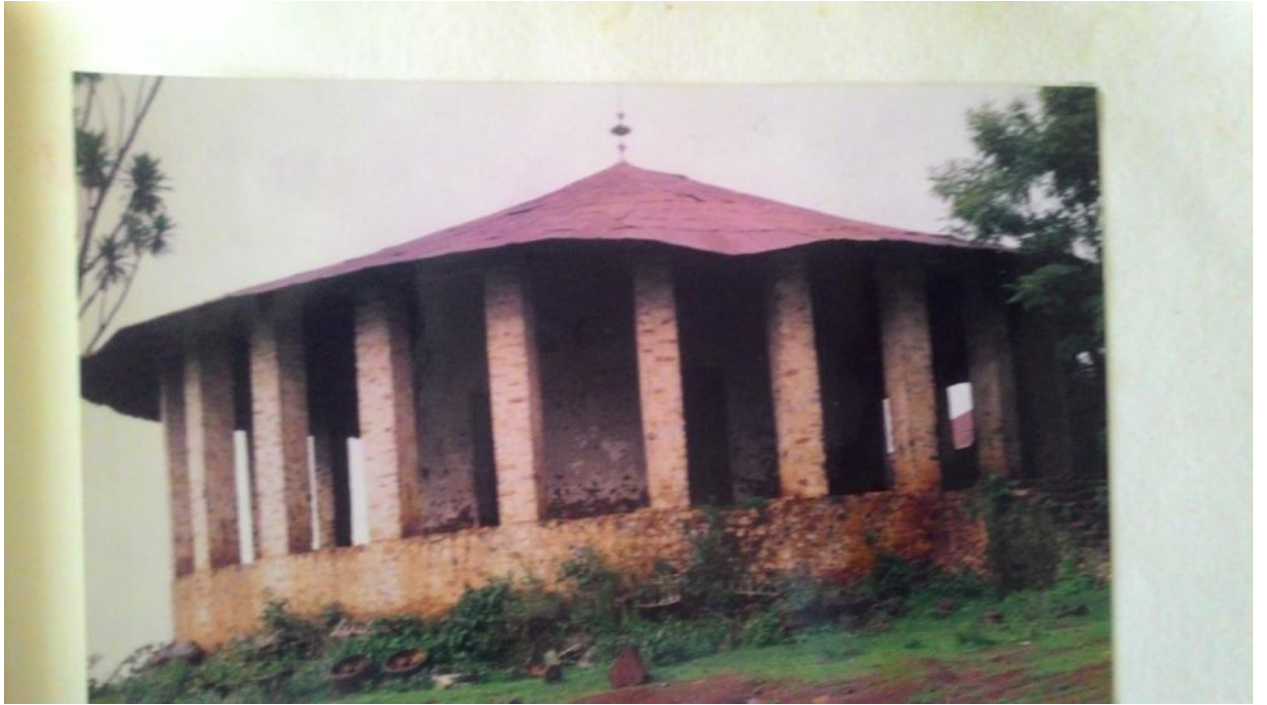
Suura: 3 Suura Dajj. Kumsaa Morodaa agarsiisu

Suura: 4 Suura mana Fooqii jedhamuun isa beekamu agarsiisu

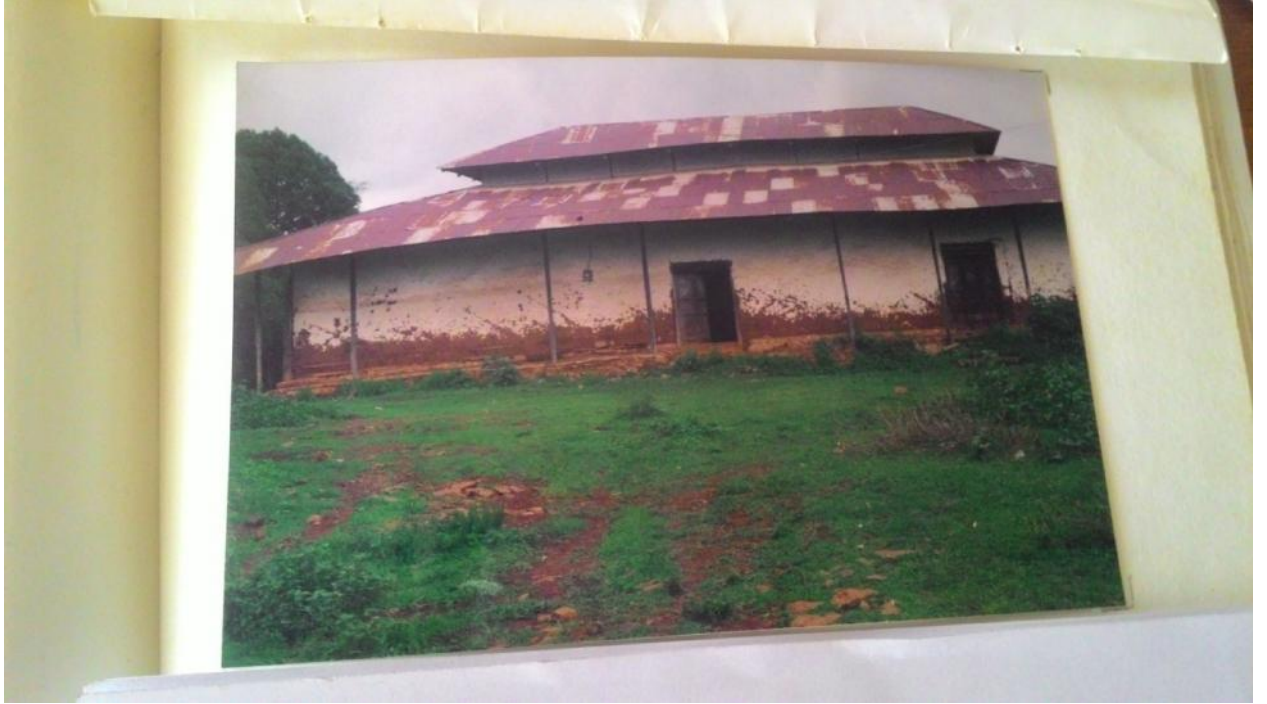
Suura: 5 Suura mana Seeraa jedhamuun isa beekamu agarsiisu

Suura: 6 Suura mana Ye Wendi Ilfinyi jedhamuun isa beekamu agarsiisu

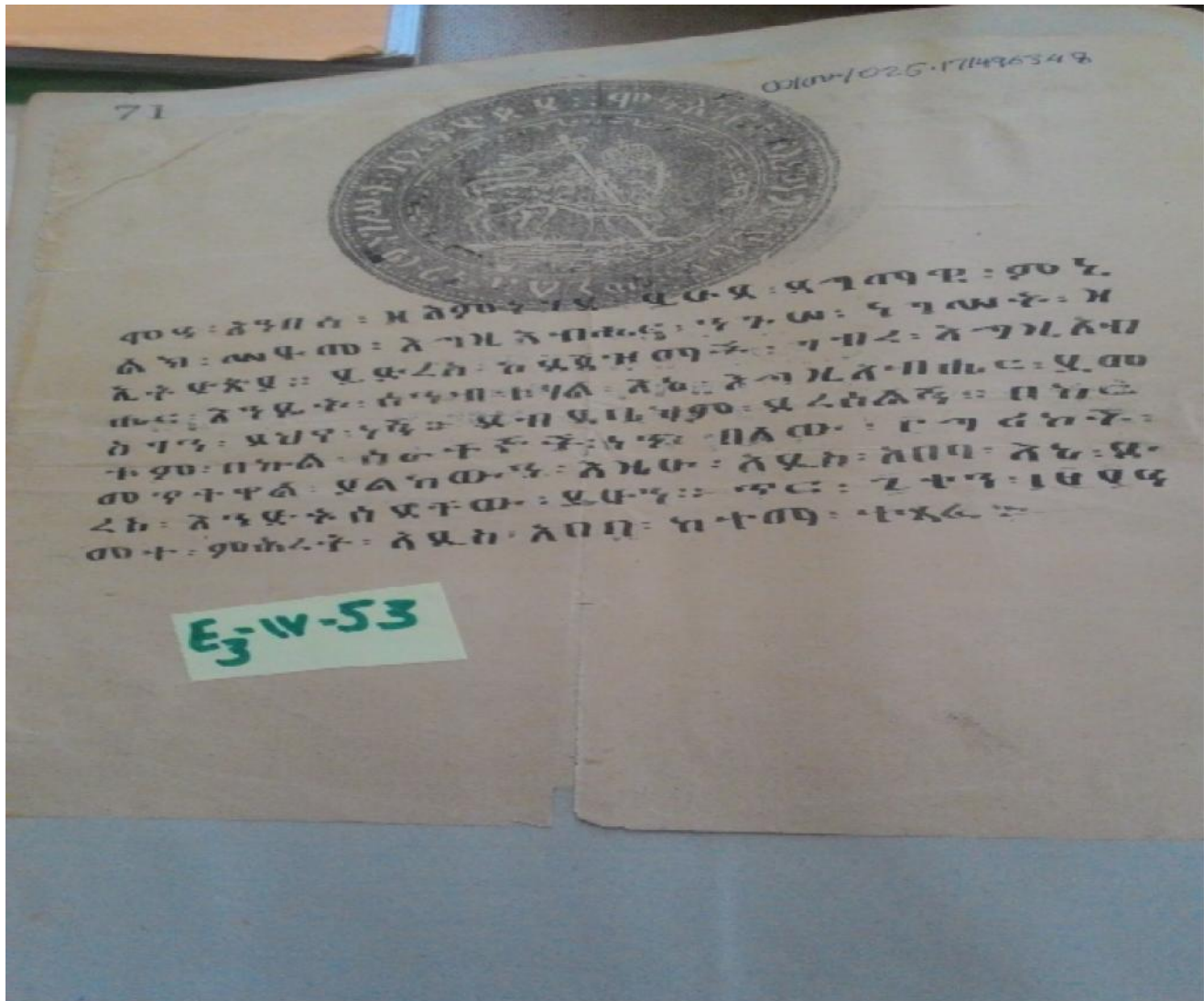

Suura: 7 Suura mana Ye Seet Ilfinyi jedhamuun isa beekamu agarsiisu

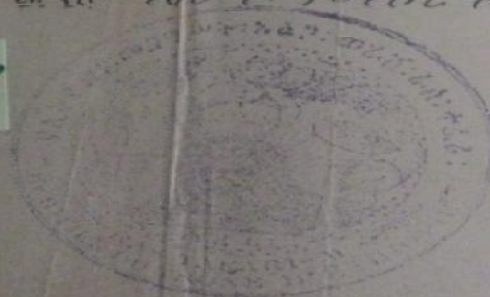
Suura: 8 Suura mana Galma Gibiraa jedhamuun isa beekamu agarsiisu

Dabalee D: Xalayoota

የሕተፋጽ ወንግላውን ስራ ወራሽ ራሱ ተረረ
 ደቀረሱ ስራ ደዘገግቶ ገብረ እግዚአብሔር
 እንዲሞት ስንገብተዋል እኔ እግዚአብሔር ደመ
 ስንገብ ደህያ ነፃ ስራ ስንሰራ ገሰሰ ደህንነት
 ም ወረቀት ደረሰልኝ እርሳዎንም ሰውንም አማ
 ስቸር እዲሁም ብዙ ጊዜ ገዛሙን ደረሰልኝ
 ር እሱ ነው ስዚያ እገር ስብኑ ስዲጠፋም ብዬ
 ነው ደህንነቱንም አሁንም ያመሰግኛል ስራ ተረረ
 ር ወደዚህ ደመሰሰኝ ወንግላው ደቀደ
 ነገር ገዢ ደህንነቱን ገዛቱ ስወፍረ እንዲሰራ
 ቆይቶ ሆኖ ስራ እንዲደርሰው ያመሰግናል ስራ
 ዘተው ስወፍረው ሊሰሩልኝም መልካም ነው
 ነዲር ሸፒ ተን ለዚህ ደመኝ ገሰሰኝ

E3W-125

የእትዮጵያ፡ መንግሥት፡ አዲስ፡ ወረዳ፡ ቤተሰብ፡
 ደረሰ፡ ምዴ ማየት፡ ገብረ፡ አጼአብሔር፡ ለገደት፡ ሰገናቸዋል፡
 ለፊት፡ ለጼአብሔር፡ ይመሰግናል፡ ይህን፡ ሆኖ፡ ሰላ፡ ሕመምታ፡ የሰጡት፡
 መጥጥ፡ ሕንጻውን፡ ለገደመሰላ፡ ስላው፡ ፈቃድ፡ ሰጥቶታል፡ ይህን፡ መልሰው፡
 ሰው፡ ለገር፡ ግጥ፡ ይህን፡ ሕንጻው፡ በመገንባት፡ ሳይ፡ መሰናከል፡ ከፊት፡ ለገር፡
 ለገደግድ፡ ሆነ፡ ሰው፡ ለሰው፡ ለገደ፡ የሰጠውን፡ ሲመለከት፡ ለገደ፡ ይህ፡
 በጥንቃቄ፡ ለገደሰደት፡ ይህን፡ መጋቢት ለገር፡ ይህን፡ ሆኖ፡ ገመዱ፡

E₃-IV-128

የእትዮጵያ፡ መንግሥት፡ አዲስ፡ ወረዳ፡ ቤተሰብ፡
 ደረሰ፡ ምዴ ማየት፡ ገብረ፡ አጼአብሔር፡ ለገደት፡ ሰገናቸዋል፡
 ለፊት፡ ለጼአብሔር፡ ይመሰግናል፡ ይህን፡ ሆኖ፡ ሰላ፡ ሕመምታ፡ የሰጡት፡
 መጥጥ፡ ሕንጻውን፡ ለገደመሰላ፡ ስላው፡ ፈቃድ፡ ሰጥቶታል፡ ይህን፡ መልሰው፡
 ሰው፡ ለገር፡ ግጥ፡ ይህን፡ ሕንጻው፡ በመገንባት፡ ሳይ፡ መሰናከል፡ ከፊት፡ ለገር፡
 ለገደግድ፡ ሆነ፡ ሰው፡ ለሰው፡ ለገደ፡ የሰጠውን፡ ሲመለከት፡ ለገደ፡ ይህ፡
 በጥንቃቄ፡ ለገደሰደት፡ ይህን፡ መጋቢት ለገር፡ ይህን፡ ሆኖ፡ ገመዱ፡

E₃-IV-129

4. Bottle
 5. Purse

001001/025-1714963 117

[illegible]

E3-14-124

001000/025-17114963125

የአታዎጵ ያ መንግሥት አልጋ፡ ወራሹ ራሱ፡ ቆረቆረ፡
 ይቋረጥ፡ ከደጃዝማች ገብረ፡ አግዚአብሔር፡ እንደምን
 ሰጥተዋል፡ እኔ፡ አግዚአብሔር፡ ይመስገን፡ ይህን፡ እኛ፡
 የአኩባቢን፡ ወረቀት፡ ይረሰልኛል፡ በደኅንነትም፡ ሠራ፡ ቀ
 ሹዝማች፡ ክፍለው፡ አልተሰማመንም፡ ያሉትንም፡ ይሰ
 ወ፡ የርሰዎን፡ አጋር፡ ይሻነት፡ አፈ፡ ንጉሠ፡ ጥላሁን፡ እኛ
 ሰማ፡ አዲርገናል፡ ይገርዎንም፡ የደም፡ ይሻነት፡ ቀ
 ሞ፡ ይገሆደ፡ እንደ፡ ሰጡዎ፡ አሁንም፡ እርሰዎ፡ እንደ፡
 ሱ፡ ፈቅደንልዎታል፡ ይገባሉ፡ ሲሰጥም፡ የሚያቀጣጥ
 ዎ፡ ይሹ፡ እንደነበረዎታል፡ በፊትው ራራ፡ ወሬደማር
 ያም፡ እኛ፡ የአኩባቢን፡ አስር፡ ወቂት፡ ወርቅ፡ ይርሰኛል
 አግዚአብሔር፡ ይስጥልኛል፡ አስገላጥሞም፡ ምላሹ፡ ሲ
 መጣልዎ፡ የቀየው፡ እነሱ፡ ነገራቸውን፡ ለፍርሰው፡ እ
 ቲመጡ፡ በየ፡ ነበር፡ አሁን፡ ነገሩ፡ የሚያቀያቸው፡
 ሆኑ፡ ነው፡ ምላሹን፡ የጸፍኩልዎ፡ መጋቢት፡ ሐቀን፡ 16
 ዓመት፡ ተጸፈ፡ አዲስ አበባ፡

E3W-132

ደ/000/025-1714963135

የአቶዋዊያ መንግሥት አሳ፡ ወረሽ ራሱ
ተረረ፡ ደደረሰ፡ በደጃዝማቸ፡ ገብረ ለግዜ ስላሉ
ር፡ አገደ ግዕዝ፡ ስገተዋል፡ ለፊ ለግዜ ስላሉ ረ
መስገን፡ ደሀኖ፡ 17፡ ራተውራራ ሱራዩ ለረጅ
ኢያሱ ሙታዩ ስጥቷቸው ለርስዎ ዘገደ፡ የተ
ቀመጡትን፡ ገራቸው የሰደደራችሁ ሐያ ለገደ፡ ገላ
ደረሰ ሐያ፡ ስለ፡ ወቀጥ ሆኖ ይሰጣል ለደ
ሱ ለሰጥ ተደራ

E3W-142

ወ/ሀ/000/025-1714963135

የ አቶዋዊያ መንግሥት አሳ፡ ወረሽ ራሱ፡ የረ
ረ፡ ደደረሰ፡ በደጃዝማቸ፡ ገብረ ለግዜ ስላሉ
አገደ ግዕዝ፡ ስገተዋል፡ ለፊ ለግዜ ስላሉ ረ
ገገ፡ ደሀኖ፡ 17፡ ራተውራራ ሱራዩ ለረጅ
ሐያ ግዕዝ፡ መደረገዎ፡ ለደዝላቸው ሐያ፡ መፍላት
ግዕዝ፡ ወሰኛ፡ ስላሉ ስላሉ፡ ወደደ፡ ስላሉ፡ ደ
ግዕዝ፡ ተደራ ሐያ፡ ስላሉ ስላሉ፡ ለገደ፡ ደሀኖ፡
ወ፡ ለገደ ስላሉ፡ ስላሉ ስላሉ፡ ለገደ ስላሉ፡
ደሀኖ፡ ሐያ ስላሉ፡ 17፡ ራተውራራ ሱራዩ ለረጅ
ሐያ ስላሉ፡ ስላሉ ስላሉ፡ ተደራ

E3W-143

LD/DM/025-1714963136

[illegible]

Paul's

E3W-144

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eeramekun waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uu isaa ibsaa, hojiin kun kanaan dura Yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti kan hindhiyaanne ta'uu isaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneessa.

Maqaa Qorataa: Maraa'ol Moosisaa Tuuchoo

Mallattoo: _____

Guyyaa: _____